



T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**VEHBE EZ-ZÜHAYLÎ'NİN *ET-TEFSÎRU'L-MÜNÎR* ADLI
TEFSİRİNDE MANAYA ETKİSİ OLAN KİRÂAT VECİHLERİ VE
- DEĞERLENDİRİLMESİ -**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİBEL DANACI

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

KUR'ÂN-I KERÎM OKUMA VE KIRAAT İLMİ ANA BİLİM DALI

ANKARA - 2020

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

VEHBE EZ-ZÜHAYLÎ'NİN *ET-TEFSÎRU'L-MÜNİR* ADLI TEFSİRİNDE MANAYA
ETKİSİ OLAN KİRÂAT VECİHLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİBEL DANACI

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
KUR'ÂN-I KERÎM OKUMA VE KIRAAT İLMİ ANA BİLİM DALI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet ÜNAL

Ankara, 2020

ONAY SAYFASI

Sibel DANACI tarafından hazırlanan “VEHBE EZ-ZÜHAYLÎ’NİN *et-TEFSÎRU’L-MÜNÎR* ADLI TEFSİRİNDE MANAYA ETKİSİ OLAN KIRÂAT VECİHLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Mehmet ÜNAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Ün. İslami İlimler Fakültesi	
Dr. Öğr. Üyesi Aydın KUDAT	Ankara Yıldırım Beyazıt Ün. İslami İlimler Fakültesi	
Dr. Öğr. Üyesi Burhan ÇONKOR	Çankırı Karatekin Ün. İslami İlimler Fakültesi	

Tez Savunma Tarihi:15/09/2020

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 15/09/2020

Sibel DANACI



TEŞEKKÜR

Öncelikle çalışmamızı hazırlama sürecinde her soru ve sorunuza özveri ile yanıt veren, çalışma süresince desteklerini esirgemeyen, kaynak hususunda kütüphanesini istifademize sunan, her hususta kendisini örnek aldığımız tez danışman hocamız Prof. Dr. Mehmet Ünal'a teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışma süresince desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Ercan Eser, Doç. Dr. Mehmet Altuntaş, Dr. Burhan Çonkor ve Dr. Fatih Güzel hocalarıma da teşekkür ediyorum.

Bu çalışma vesilesiyle özellikle eserlerinden istifade ettiğim müellifleri, bizzat talebesi olmak şerefine ulaştığım saygıdeğer hocalarımı minnet ve şükranla anıyor, vefat edenlere Allah'tan rahmet ve mağfiret, yaşayanlara ise sağlık ve afiyet niyaz ediyorum.

Hayatım boyunca maddi ve manevi olarak hep yanımda olan anneme, erkek kardeşime, kız kardeşime ve çocukluğumdan itibaren Kur'ân eğitimim konusunda beni teşvik eden, her an dualarıyla destekleyen sevgili anneanneme de çok teşekkür ederim.

En özel teşekkürü ise 19 Mayıs 2005'te aramızdan ayrılan yeri yüreğimde kâim olan sevgili dayıma etmek isterim. Rabbim rahmet ve mağfiretiyle muamele etsin.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır...

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖZET	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. Çalışmanın Konusu, Önemi, Yöntemi ve Amacı	1
1.1. Çalışmanın Konusu ve Önemi	1
1.2. Çalışmanın Yöntemi.....	2
1.3. Çalışmanın Amacı.....	4
2. KİRÂAT İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ VE KİRÂAT-TEFSİR İLİŞKİSİ	5
2.1. Kırâat İlminin Tanımı	5
2.1.1. Konusu.....	5
2.1.2. Gayesi Ve Faydası.....	6
2.2. Kırâat İlminin Tarihsel Süreci ve Kırâat-Tefsir İlişkisi	6
2.2.1. Kırâat İlminin Doğuşu (Hz. Muhammed (s.a.s) Dönemi).....	6
2.2.2. Sahâbe Dönemi.....	7
2.2.4. Tâbiûn ve Etbâut't-tâbiîn'in Kırâat İlmine Hizmetleri.....	10
2.2.5. Kırâatların Yedi ve On İle Sınırlandırılması	11
2.3. Kırâat İmamları	12
2.3.1. Nâfi' (d.690-v.812).....	13
2.3.2. İbn Kesîr (d.655-v.737)	14
2.3.3. Ebû Amr b. Alâ (d.689-v.771).....	15
2.3.4. İbn Âmir(d.630-v.736)	15
2.3.5. Âsım b. Behdele(d.?-v.745).....	16
2.3.6. Hamza b. Habîb (d.699-v.773)	17
2.3.7. Kisâî (d.737-v.805).....	18
2.3.8. Ebû Ca'fer (d.?-v.748).....	19
2.3.9. Ya'kub (d.733-v.821)	19
2.3.10. Halefû'l-Âşîr (d.767-v.843).....	20

2.4. Kırâatların Bugünkü İlmî ve Tatbîkî Durumu.....	20
2.5. Kırâatların Taksimi	21
2.5.1. Sahih Kırâatlar	21
2.5.1.1. Mütevâtir Kırâat	22
2.5.1.2. Meşhûr Kırâat	22
2.5.1.3. Âhâd Kırâat	22
2.5.2. Zayıf Kırâatlar	22
2.5.2.1. Âhâd Kırâat	23
2.5.2.2. Şâzz Kırâat.....	23
2.5.2.3. Müdrec Kırâat.....	23
2.5.3. Mevzû Kırâatlar	24
2.6. Kırâat-Tefsir İlişkisi	24
2.6.1. Kur'ân'ın Anlaşılmasının Önemi	24
2.6.2. Kırâatların Kur'ân'ın Tefsirindeki Yeri	26
2.6.3. Kırâat Çeşitleri Açısından Kırâat-Tefsir İlişkisi.....	28
2.6.3.1. Sahih Kırâatların Tefsirle İlişkisi	28
2.6.3.2. Zayıf/Şâzz Kırâatların Tefsirle İlişkisi	29
BİRİNCİ BÖLÜM.....	31
1. VEHBE EZ-ZÜHAYLÎ ve <i>ET-TEFSÎRU'L-MÜNÎR</i>	31
1.1. Vehbe ez-Zühaylî' nin Hayatı.....	31
1.1.1. Eğitim Süreci.....	31
1.1.2. Hocaları	32
1.1.3. Yaptığı İlmî Ve İdari Görevler	33
1.1.4. Vefatı.....	34
1.1.5. Eserleri	34
1.2. <i>et-Tefsîru'l-münîr</i> 'in Tanıtımı	42
1.2.1. <i>et-Tefsîru'l-münîr</i> 'in Metodu	43
1.2.2. Eserde Ulûmü'l-Kur'ân'a Dair Ele Alınan Hususlar	44
1.3. Vehbe Ez-Zühaylî'nin Kırâatlara İlişkin Temel Yaklaşımı.....	46
1.3.1. Tefsire ve Kırâata Dair Referans Aldığı Kaynaklar	46
1.3.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Yazımı ve Resm-i Mushaf Hakkındaki Görüşü.....	47

1.3.3. Yedi Harf Meselesine Yaklaşımı	50
1.3.4. Kırâatın Tevâtürü Meselesine Yaklaşımı	54
1.3.5. Sahih ve Şâzz Kırâatlara Yaklaşımı	57
İKİNCİ BÖLÜM	59
2. <i>ET-TEFSÎRU'L-MÜNÎR</i> 'DE ANLAMI ETKİLEYEN KIRÂAT FARKLILIKLARININ TEVCÎHİ (DEĞERLENDİRMESİ)	59
2.1. Manayı Genişleten, Açıklayan Ya Da Kapalılığı Gideren Kırâat Vecihleri.....	59
2.1.1. Kırâatların Âyetin Anlamını Genişletmesi ve Teyit Etmesi	59
2.1.2. Kırâatların Âyetin Anlamını Açıklaması	70
2.1.3. Kırâatların Âyetin Anlamındaki Kapalılığı Gidermesi	76
2.2. Umûmîlik, Genellik ve İcmalle Alakalı Kırâat Vecihleri	82
2.2.1. Kırâatların Âmm Lafızları Tahsis Etmesi	82
2.2.2. Kırâatların Mutlak Lafızları Takyyid Etmesi	86
2.2.3. Kırâatların Mücmel Lafızları Açıklaması	91
2.3. Farklı Üsluplarla Oluşan Kırâat Vecihleri ve Âyetlere Kattığı Anlam Zenginlikleri	96
2.3.1. Ma'lum ve Meçhul Kalıpla Okunan Kırâat Vecihleri.....	96
2.3.2. İltifat İle Okunan Kırâat Vecihleri	100
2.3.3. Haber ve İnşa Şeklinde Tezâhür Eden Kırâat Vecihleri	105
2.3.4. Fiilin Farklı Bir Köke Nispet Edilmesi Sonucu Oluşan Kırâat Vecihleri ve Anlamlara Yansıması.....	109
2.3.5. Fiillerin Farklı Kalıplarla Okunması Sonucu Oluşan Kırâat Vecihleri.....	112
2.3.6. Fiilin İsim, İsmin Fiil Olarak Okunması Sonucu Oluşan Kırâat Vecihleri.....	116
2.3.7. İsmin İskeletinin Değişmesi Sonucu Oluşan Kırâat Vecihleri.....	119
2.3.8. Kelimenin İsm-i Fâil Veya İsm-i Mef'ûl Olarak Okunması Sonucu Oluşan Kırâat Vecihleri.....	123
2.3.9. İsmin Tekil Veya Çoğul Olarak Okunması Sonucu Oluşan Kırâat Vecihleri..	127
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA	134

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

**“VEHBE EZ-ZÜHAYLÎ’NİN *ET-TEFSÎRU’L-MÜNÎR* ADLI TEFSİRİNDE
MANAYA ETKİSİ OLAN KİRÂAT VECİHLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ”**

Sibel DANACI

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Kur’ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet ÜNAL

Kur’ân-ı Kerîm, nâzil olduğu günden bugüne insanların dikkatini çekmiş ve inanan, inanmayan pek çok kişi onunla meşgul olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm üzerine yapılan araştırmaların yoğunlaştığı ilimler arasında “tefsir” ve “kırâat” ilmi öne çıkmaktadır. Yazılan tefsirler, müfessirlerin birikiminin bir göstergesi olduğu gibi çalışmalarından hareketle, tefsirlerinde kullandıkları metodlara ve istifade ettikleri pek çok ilmi disipline de erişilmektedir. Kırâat ilmi de tefsir ilminin istifade ettiği ilimlerdenidir. Âyet ve sûreler tefsir edilirken kırâat farklılıklarından, onların manaya kattıkları anlam zenginliklerinden yararlanılmaktadır.

Çalışmamızda son dönem müfessirlerinden Suriyeli âlim, Vehbe Zühaylî’nin *et-Tefsîru’l-münîr*’ini ele aldık. Zühaylî’nin bu eseri, onun tefsir ilmindeki yetkinliğini ortaya koymaktadır. Tefsirinde kırâat, i’rab, lügat, belâğat, esbâb-ı nüzûl, ahkâm vb. çeşitli ilimleri cem etmiş dirâyetli bir âlimdir. Tefsir, hem rivâyet hem de dirâyet tefsiri özelliği taşımaktadır. Biz çalışmamızda Vehbe Zühaylî’nin hayatına, ilmi şahsiyetine, tefsirinin metoduna ve eserinin muhtevasından hareketle kırâat farklılıklarının manaya yansımalarına yer vereceğiz.

Çalışmamızın, müfessirin ilmi şahsiyetinin daha iyi tanınması, tefsirinden hareketle özellikle Kur’ân ve kırâat anlayışının ortaya konmasının alana katkı yapacağı, bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Metod, Müfessir, Sîret, Tefsir, Zühaylî.

ABSTRACT

Master Thesis

BASIC ISLAMIC SCIENCES

Department Of Qıra'at

“INTERPRETATION OF VEHBİ EZ-ZÜHAYLÎ NAMED *ET-TEFSÎRU'L-MÜNİR* RENTAL DEMANDS THAT HAVE AN EFFECT ON THE MANAGEMENT AND ITS EVALUATION”

Thesis Advisor

Prof. Dr. Mehmet ÜNAL

The Quran has attracted the attention of people since the day it was sent down and many believers and unbelievers have been busy with it. The science of “tafsir” and “qıra'at” stands out among the sciences in which the studies on the Quran are concentrated. Written commentaries are an indicator of the accumulation of commentators, as well as the methods they use in their interpretations and many scientific disciplines they make use of. The science of qıra'at is also one of the sciences utilized by the science of tafsir. While interpreting the verses and surahs, the differences in qıra'at and the richness of meaning they add to the meaning are used.

In our study, we discussed the *Tefsîru 'l-münîr fî 'l-'akîdeti ve 'ş-şerî'ati ve 'l-menhec* of a Syrian scholar, Wahbe Zühaylî, one of the most recent interpreters. This work of Zühaylî reveals his competence in the science of tafsir. In his interpretation, recitation, i'rab, lexicon, eloquence, esbâb-ı nüzûl, ahkâm, etc. He is a talented scholar who congregated various sciences. Tafsir has the characteristics of both narration and dirâyet commentary. In our study, we will include the life of Wahbe Zühaylî, his scientific personality, the method of his interpretation and the reflection of the differences of recitation to the meaning based on the content of his work.

We believe that our study will help to better know the scientific personality of the commentator and to reveal the understanding of the Qur'an and qıra'at, based on its interpretation.

Keywords: Method, Qur'anic Commentary, Qur'anic Commentator, Sîrah, Zühaylî.

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: Aleyhi's-selâm
b.	: İbn (oğlu)
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğum tarihi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
krş.	: Karşılaştı
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
(s.a.s)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik
trc.	:Tercüme
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.	: Vefat tarihi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

Tezimizin bu bölümünde çalışmamızın konusu ve önemine, yöntem ve amacımıza dair açıklamalara, kırâat ilmine ve kırâat-tefsir ilişkisine dair zemini teşkil edecek bilgilere yer vereceğiz.

1. Çalışmanın Konusu, Önemi, Yöntemi ve Amacı

1.1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân-ı Kerim, nâzil olmaya başladığı günden itibaren Müslümanların hayatında önemli bir rol oynamıştır. Gerek Kur'ân'ın kendisi gerekse Hz. Peygamber, inananları Kur'ân'ı okuma ve dinleme noktasında teşvik etmiştir.¹ Kur'ân'ı anlayıp hayata geçirmenin yolu, onu okumaktan ve dinlemekten geçmektedir. Bu amaçla Kur'ân, Yüce Allah tarafından kolaylaştırılmıştır.² Bu kolaylıkların başında yedi harf ruhsatı gelmektedir. Bu ruhsatla Kur'ân'ın en kısa sürede ve mümkün olduğunca çok insana ulaşması ve mü'minlerin de onu daha kolay okuyup, anlaması hedeflenmiştir.

İlgili ruhsat bağlamında ortaya çıkan kırâatlar, Kur'ân'ın hem Hz. Peygamber döneminde okunmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırmış hem de günümüze kadar pek çok Müslümanın Kur'ân ile daha kolay irtibat kurmasını sağlamıştır.

Kur'ân'ın anlaşılmasını kolaylaştıran bir diğer etken de tefsirdir. İlk müfessir Hz. Peygamber'den itibaren tefsir ilmi sayesinde Kur'ân-ı Kerim'de yer alan müşkil, müphem, müteşabih özellikler barındıran ayetleri daha belîğ hale getirilmiştir. Tefsir yapılırken bazen hadis bazen bizatihi Kur'ân'ın kendisinden bazen de yedi harf ruhsatına binâen ortaya çıkan farklı kırâatlardan istifade edilmiştir.

Bu bağlamda telif edilen tefsir eserlerinde ilgili örnekleri görmek mümkündür. Vehbe Zühayli'nin *et-Tefsîru'l-münîr*'inde de sahih ve şâzz kırâatlardan istifade edilerek ayetler tefsir edilmiştir. Müfessirin, farklı kırâatlar konusundaki tercihleri ve manaya

¹ Tâhâ 20/2. ; خيركم من تعلم القرآن و علمه/Sizin en hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenidir." Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, thk. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y. : Dâru Tavki'n-necât, 1422/2001), Fedâilü'l-Kur'ân, 21.

² el-Kamer 54/17.

yansımalarının ortaya konulması, tefsir ilmine ve Kur’ân’ın anlaşılmasına önemli katkılar sunacaktır.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Araştırmamızın ilk aşamasında “İSAM”, “YÖK Tez Tarama” ve “Dergipark” gibi akademik platformlarda konumuzla ilgili çalışma olup olmadığını araştırdık. Gerek Türkiye gerekse Arap dünyasında, konumuzla bağlantılı yapılmış olan bilimsel çalışmaları tespit edip mukayese etmek sûretiyle inceledik. Tamamlanan/Devam Eden çalışmalardan bazıları şöyledir:

İsmail Kodaz, “et-Tefsiru’l-Münir’de Ulumu’l-Kur’an Konuları”.³

Muhammed Ârif Ahmed Fârî, “Menhecü Vehbe ez-Zühaylî fî Tefsîrihî li’l-Kur’âni’l-Kerîm ‘et-Tefsîru’l-Münîr’ ”.⁴

Vasfî Hasan Ulvî, “-et-Tercîhât el-Fıkhîyye- Doktor Vehbe ez-Zühaylî min Hilâli Kitâbühü’t-Tefsîru’l-Münîr fi’l-Hudûd”.⁵

Refîk Sadıkî Kâmil Sıyâm, “ez-Zühaylî ve Cühûdühü’l-Belâğîyyetü fî Dav’i Kitâbühi’t-Tefsîrul-Münîr fi’l-akideti ve’s-şer’iati ve’l-menhec”.⁶

Sabri Erçek, “-Aile Hukuku Çerçevesinde- Zühaylî’nin “el-Fıkhü’l İslâmî ve Edilletüh” Adlı Eserinde Hanefî- Şafî Mezheplerinin Mukayesesi ve Tercihi”.⁷

³ Bu çalışma Prof. Dr. Sait Şimşek danışmanlığında 1994 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalında tamamlanmıştır. Çalışmada *et-Tefsîru’l-Münîr*’de yer alan ulûmü’l-Kur’ân’a (on altı başlıkta) dair konulara, müfessirin hayatına ve tefsirin mukaddime ve hâtimesinden hareketle metoduna yer verilmiştir.

⁴ Bu çalışma Câmiatü Âli’l-Beyt’te Dirâsâtü’l-fıkhîyyeti ve’l-kânûniyyeti Fakültesinde Kur’ân-ı Kerim ve Ulûmühü Bölümünde 1998 yılında tamamlanmıştır.

⁵ Bu çalışma Dr. İsa Salim Halef danışmanlığında 2013 yılında tamamlanmıştır. *Et-Tefsîru’l-Münîr*’den hareketle müfessirin fikhî konulardaki görüşleri öne çıkarılmıştır.

⁶ Bu çalışma Gazze’de Câmiatü’l-İslamiyye’de Külliyyetü’l-Âdâb’da Lügatü’l-Arabiyyetü bölümünde 2015 yılında tamamlanmıştır. Zühaylî’nin *et-Tefsîru’l-Münîr*’de yer verdiği belâğat ilmi uygulamalarına yer verilmiştir.

⁷ Bu çalışma Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Ana Bilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi Adnan Algül danışmanlığında 2019 yılında tamamlanmıştır. Zühaylî’nin hayatına ve “El-Fıkhü’l İslâmî ve Edilletüh” eserinden hareketle Hanefî- Şafî Mezheplerinin mukayesesine ve tercihlerine yer verilmiştir.

Sinan Yıldız, “Vehbe ez-Zuhaylî’nin et-Tefsîru’l-Münîr Adlı Tefsirinde Belâğat İlmi Uygulamaları”.⁸

Mansûr Ebû Zeina, “et-Tefsîru’l-Münîr li’z-Zühaylî –Dirâsetü ve Takvîm-”.⁹

Osman Said Houran, “Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî”.¹⁰

Telvin Özkaya, “Son Dönem İslam Hukukçularından Vehbe Zuhayli, Hayatı, Eserleri, Görüşleri”.¹¹

Mohammed Badawi, “Son Devir Müfessirlerinden Suriyeli Vehbe ez-Zuhaylî’nin Tefsir Görüşleri”.¹²

Mezkûr çalışmaları ve literatürü taramamız sonrasında tez konumuza dair kapsamlı bir çalışma olmaması bu konuyu çalışmamız konusunda bizi sevk etmiştir. Çalışmamızda yukarıda işaret ettiğimiz tamamlanmış tez ve makalelerden istifade edilmiştir.

Başta kırâat ilmi olmak üzere alanımızla ilişkisi bulunan tefsir, hadis ve İslam tarihi gibi diğer ilim dallarından ve bu alanlarda ulaşabildiğimiz temel kaynaklardan da istifade edilmiştir. Çalışmamızın temelini teşkil eden kırâat-tefsir ilişkisine dair ülkemizde son zamanlarda kaleme alınmış olan Prof. Dr. İsmail Karaçam’ın, “Kırâat İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri”, Prof. Dr. Abdurrahmân Çetin’in, “Kıraatların Tefsire Etkisi”, Prof. Dr. Mehmet Ünal’ın “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü” adlı çalışmaları başta olmak üzere, konu hakkında yapılmış bazı tez ve makaleleri kullanmış bulunuyoruz.

Kırâat farklılıklarının manaya yansımaları konusunda öncelikle müfessirin görüşlerine daha sonra ise gerekli noktalarda diğer müfessirlerin tercihlerinden farklı yönlerine işaret

⁸ Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalında Prof. Dr. Abdullah Emin Çimen danışmanlığında 2019 yılında tamamlanan bir doktora çalışmasıdır. Zühaylî’nin Tefsirü’l-Münîr’de yer verdiği belâğat ilmi uygulamaları tespit edilmeye çalışılmıştır.

⁹ 2013 yılında yayınlanan bu makalede *et-Tefsîru’l-Münîr*’in metoduna dair değerlendirmelere yer verilmiştir.

¹⁰ Bu çalışma bir vefeyât çalışması olup Hadis Tetkikleri Dergisi 14/ 2 (30 Aralık 2016): 175-78. sayfalarında kaleme alınmıştır. Zühaylî’nin hayatı, eserleri ve öne çıkan görüşleri anlatılmıştır.

¹¹ Bu çalışma Doç. Dr. Muhammed Tayyip Kılıç danışmanlığında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Ana Bilim Dalında yüksek lisans tez çalışması olarak halen devam etmektedir. Zühaylî’nin hayatı, eserleri ve görüşleri konu edilmeye çalışılmaktadır.

¹² Bu tez Prof. Dr. Remzi Kaya danışmanlığında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalında doktora tezi çalışması olarak halen devam etmektedir. Zühaylî’nin tefsir görüşleri ele alınmaktadır.

edilmiştir. Dolayısıyla hem müfessirin kırâata dair teknik konularla alakalı kanaatine hem de kırâatlar bağlamında ayetlere verdiği manalara ulaşmaya çalıştık.

Çalışmanın giriş bölümünde ilk olarak kırâat ilminin tarihsel sürecine ve kırâat imamlarının hayatlarına yer verdik. Bu bilgilere yer vermekteki yegâne amacımız üçüncü bölümde sık sık işaret edilen imamların ve kırâatlarının daha yakından tanınmasıdır. Giriş bölümünün sonlarında tezimizin dinamiklerinden olan kırâat-tefsir ilişkisine yer verdik.

Birinci bölümde müfessirin hayatına, mezkûr tefsirin tanıtımı ve müfessirin kırâata dair bazı konulardaki görüşlerini ele aldık.¹³

İkinci ve son bölümünde ise kırâat farklılıklarının tefsire yansımalarını sınıflandırmak sûretiyle hangi açılardan manayı etkiledikleri örneklerle izah ettik. Kırâat farklılıkları ayetin tamamını değil bir kısmını kapsadığı için mananın daha iyi anlaşılması adına ele aldığımız her âyetin mealine de yer verdik. Meâl olarak *Kur’ân Yolu Meâli*’nden istifade ettik.

1.3. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, Vehbe ez-Zühaylî’nin “*et-Tefsîrul-münîr*” adlı eseri bağlamında kırâata yaklaşımını, kırâata dair teknik konularla alakalı görüşlerini, tefsirinde istifade etmek sûretiyle yer verdiği kırâat farklılıklarını ortaya koymaya yönelik bir çalışmadır.

Kırâat-tefsir ilişkisi bağlamında Vehbe ez-Zühaylî’nin Kur’ân’ı tefsir ederken kırâatları hangi oranda kullandığı alanımız itibarıyla bir merak konusu olmuştur. Çalışmamızda fikhî boyutu ağır basan bir müfessir olarak Vehbe ez-Zühaylî’nin özellikle ahkâma taalluk eden konularda kırâatlara ne şekilde yer verdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın, müfessirin ilmi şahsiyetinin daha iyi tanınması, tefsirde kullandığı metodun ortaya konması yanında müellifin hem tefsiri hem de diğer eserleri ile kırâat-anlam ilişkisi ve kırâat farklılıklarının manaya etkilerini konu edinecek çalışmalarda araştırmacılara istifade sağlayacağını umuyoruz.

¹³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Sibel Danacı, “Son Dönem Müfessirlerinden Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî’nin *et-Tefsîru’l-Münîr* Adlı Eserinin Kaynak ve İçerik Açısından Tanıtım ve Değerlendirilmesi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11, sy 1 (30 Nisan 2020): 451-69.

2. KIRÂAT İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ VE KIRÂAT-TEFSİR İLİŞKİSİ

2.1. Kırâat İlminin Tanımı

Kırâat kelimesi, Arap dilinde قرأ kök fiilinden türemiş bir isimdir. Fiilin (قرأ) bu kök hâli, sözlükte; “zamanın geçmesi”,¹⁴ “kadının adetli olması ve/veya adetten temizlenmesi/kesilmesi (ezdad)”,¹⁵ “hayvanın hâmile kalması ve doğurması, bir nevi biriktirip birbirine katmak” anlamlarına gelir. “Okumak, telaffuz etmek, tilâvet etmek,” anlamları da bulunmaktadır. Bu kökün okumak ve tilâvet etmek manasındaki kullanımı Kur’ân’ın nüzûlünden önce yaygın olmadığı bildirilmektedir.¹⁶

İstılâhî olarak ise kırâat kelimesinin birçok İslam âlimi tarafından farklı farklı tanımları yapılmışsa da bu tariflerin en güzel ve tercih edileni büyük kırâat âlimi İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429) yaptığı tanımdır. Buna göre kırâat, “Kur’ân kelimelerinin eda keyfiyetlerini ve ihtilaflarını, nakledenlere nispet ederek, bilmektir.”¹⁷ Bu tanım kapsayıcı olup bir tanımda olması gereken bütün özellikleri içermektedir.

Kârî ise “okuyucu” veya “okuyan” anlamlarına gelen ism-i fâil kipinde bir kelimedir. çoğulu “kurrâ” dır. Yedi yahut on kırâatın kendilerine isnad edildiği meşhûr imamlar bu kelime ile ifade edilir.¹⁸

2.1.1. Konusu

Kırâat ilminin konusu, Kur’ân kelimelerinin telaffuzundaki farklılıklar ve eda keyfiyeti hususlarını (hazf, isbât, vasl, fasl...) içeren Kur’ân lafızlarıdır.¹⁹ Bir diğer ifade ile Kur’ân kelimelerinin okunuş ve eda biçimini, ittifak ve ihtilaf halleriyle rivâyet edilen her vechi, nakledenlere dayandırmak sûretiyle ele almaktır.²⁰

¹⁴ Ebü’l-Fazl İbn Manzûr Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, Lisânü’l-‘Arab 1-5, (Kahire: Dâru’l-Maârif, 2008), “Karae” md. 5/3565.

¹⁵ el-Bakara 2/228. “قُرْوٍ”; Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 4. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 35.

¹⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 6. baskı (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 155.; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 4. (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 102.

¹⁷ Ebü’l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî l-kırâati’l-aşr*, 5. (Lübnan: Dâru’l-kütübü’l-ilmiyye, 2016), 15.; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, Çeviren Halil Aldemir, (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 1/559.

¹⁸ Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 105.

¹⁹ M. Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 51.

²⁰ Mehmet Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 35.

2.1.2. Gayesi Ve Faydası

Kırâat ilmi; sahih ve mütevâtir kırâatları tespit edip,²¹ zayıf ve mevzû kırâatlardan ayırarak her birini muhafaza altına almak gayesindedir.²²

Her ilmin olduğu gibi kırâat ilminin de pek çok faydası bulunmaktadır. Kur’ân lafızlarını telaffuz ederken hatalardan muhafaza etmek, kırâat ilmi sayesinde mümkündür. Lafızların tahrif ve tağyirden korunması da kırâat ilminin temel gayeleri arasındadır. Kırâat farklılıkları sayesinde âyetlerin farklı anlamlar kazanması da mümkündür. Nitekim Vehbe ez-Zühaylî’nin tefsiri özelinde çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde yer vereceğimiz üzere, bu farklılıklardan yararlanarak Kur’ân-ı Kerîm’in tefsirine kaynaklık edebilmektedir.

2.2. Kırâat İlminin Tarihsel Süreci ve Kırâat-Tefsir İlişkisi

Çalışmamızın omurgasını teşkil eden ikinci bölümde ele alacağımız manaya etkisi bağlamında kırâat farklılıklarının daha iyi anlaşılması; isimlerini zikredeceğimiz kırâat imamlarının daha iyi tanınması ve tefsir-kırâat ilişkisinin daha kolay kavranması amacıyla çalışmamızda bu başlığa yer verdik.

2.2.1. Kırâat İlminin Doğuşu (Hz. Muhammed (s.a.s) Dönemi)

Hz. Muhammed (s.a.s); kendisine 610 yılında Hira mağarasında indirilmeye başlanmış olan Kur’ân-ı Kerîm’i ilk okuyan, ezberleyen ve açıklayan kişidir.²³ Bunun yanında vahyi derhal vahiy kâtiplerine yazdırmış, âyetlerin hangi sûrenin neresine konulacağını da bildirmiştir.²⁴ Ayrıca âyetler yazıldıktan sonra gerekli görürse tashihini yapmak üzere, vahiy kâtiplerinden yazdıklarını okumasını da istemiştir.²⁵

Her sene Ramazan ayı içerisinde kendisine o zamana kadar vahyedilen Kur’ân âyetlerini Cebrail ile mukabele etmiştir ki “Arza” ismi verilen bu işlem vefat ettiği sene iki

²¹ Ramazan Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 353.

²² Hacı Önen, *Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur’ân Tefsirine Etkisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 26.

²³ Burhan Çonkor, *Taşköprizâdelerin Tefsir Mirası* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 39.

²⁴ İsmail Albayrak, “Kur’ân-ı Kerîm Âyetlerinin Tertîbi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış”, *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 2, sy 3 (2002): 156.

²⁵ İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu’l-Mesâhif Kur’an’ın Kitaplaşması*, çev. Abdülkadir Karakuş, 1. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 20.

kere gerçekleşmiştir. Arzalarda sahâbenin de hazır bulunduğu, son arzada ise Zeyd b. Sâbit'in yer aldığı kaynaklarda geçmektedir.²⁶

Hz. Muhammed (s.a.s) hayattayken sahâbîlerin pek çoğu Kur'ân'ın tamamını veya bir kısmını ezberlemiş, Kur'ân'ı Kerîm hem yazı ile levha ve sayfalarda hem de ezberlemek sûretiyle hafızalarda muhafaza edilmiştir.²⁷ Bunun yanında Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonraki dönemde yedi harf ruhsatı verilmiş ve bu ruhsat ile Kur'ân'ın daha kolay telaffuzu ve anlaşılması sağlanmıştır. Bu konuya, yedi harfle alakalı olarak Vehbe ez-Zühaylî'nin görüşlerini ele alacağımız başlıkta daha kapsamlı olarak yer vereceğiz.

2.2.2. Sahâbe Dönemi

Hz. Muhammed'den (s.a.s) sonraki dönemlerde de Kur'ân-ı Kerîm öğretimine son derece önem verilmiş öyle ki hafızların sayısı her geçen gün artmıştır.²⁸ Buna en güzel örnek sahâbîden Ebû'd-Derdâ'dır. Ebû'd-Derdâ'nın sabah namazından sonra onar kişilik gruplar halinde talebelerini okuttuğu, öğrencilerinin sayısının bazen bin altı yüz kişiye ulaştığı bildirilmiştir.²⁹

Hz. Muhammed'in (s.a.s) vefatı ile Kur'ân'ın toplanmasını gerektiren hadiseler ortaya çıkmaya başlamıştır.³⁰ Hz. Ömer (ö. 23/644), bu hadiselerin Kur'ân'ı Kerîm açısından büyük zararlar doğurabileceğini düşünmüş ve bu endişesini halife Hz. Ebûbekir'e (ö. 13/634) açarak, Kur'ân'ın toplanmasının zaruretiye onu ikna etmiştir.³¹ Hz. Ebûbekir (r.a.), sahâbenin ileri gelenleri ile Hz. Ömer'in (r.a) evinde toplanmış ve onlarla Kur'ân-ı Kerîm'i toplama işinin prensiplerini tespit etmiştir.³² Hz. Ebûbekir'in hilafeti zamanında toplanan bu sayfalara "İncil" veya "es-Sifr" gibi isimler verilmesi teklif edilmiş ise de İbn Mes'ud'un teklifi üzerine "el-Mushaf" isminde karar kılınmıştır.³³

²⁶ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2012), 2/237.

²⁷ Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, 2. (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 44.

²⁸ Ali Öge, *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, 2. (İstanbul: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 24.

²⁹ Abdurrahmân Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler: -Oryantalistlerin Görüşleri-*, 3. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 216.

³⁰ Mehmet Altuntaş, *Kur'ân Perspektifin Dünyanın Değeri*, 1. (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 275.; bkz. Sibel Danacı, "Kur'ân-ı Kerîm'in Metinleşme Süreci ve Sürelerin Tertibine Dair Görüşlerin Değerlendirilmesi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 8 / 1 (Nisan 2020): 138-166.

³¹ Mehmet Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*, 2. (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 90.

³² İsmail Hakkı İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, 3. (İstanbul: Böre Yayınevi, 1956), 11.

³³ Subhi Salih, *Kur'ân İlimleri*, çev. M. Sait Şimşek (Konya: Hibaş Yayınları, 1982), 65.

Bu süreçten sonra Hz. Ömer döneminde ve Hz. Osman'ın (ö. 35/656) hilafetinin ilk yıllarında fethedilen beldelere kurrâ sahabîler dağılmış ve Kur'ân eğitimi hızla devam etmiştir.³⁴ Öyle ki Abdullah b. Mes'ud Kûfe'ye, Ebû Musa el-Eş'arî Basra'ya, Übeyy b. Kâ'b ve Ebû'd-Derda da Şam'a gitmiştir.³⁵

Sahâbe içerisinde, Hz. Muhammed'den (s.a.s) tek kırâat alanlar olduğu gibi, birden fazla kırâat alanlar da olmuştur. Bu sebeple, Kur'ân'ın kelimeleri ve harflerin edasıyla ilgili keyfiyetler, muhtelif olarak rivâyet edilmiştir.³⁶

Müslümanların, Kur'ân'ı farklı kimselerden öğrenmesine bağlı olarak aralarında kırâat bakımından ihtilaflar çıkmaya başlamıştır.³⁷ Bu ihtilaflara Ermenistan'ın fethine katılan orduda Iraklılar ve Şamlılar arasında çıkan ihtilaf örnek verilebilir.³⁸

Bu ve buna benzer sebeplere bağlı olarak Hz. Osman, muhacir ve ensarı toplamış, durumu istişare ettikten sonra istinsah işini, sahâbeden hafız ve sika olan Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. ez-Zübeyr, Saîd b. el-As, Abdurrahmân b. Hâris b. Hişâm'a tevdi etmiştir.³⁹

Hz. Osman tarafından Zeyd b. Sâbit başkanlığında oluşturulan heyet, uzun bir süre çalışarak istinsah işini tamamlamıştır. Birkaç nüsha halinde yazılan Kur'ân nüshalarından birisi Medîne'de bırakılıp, diğerleri Mekke, Kûfe, Basra, Şam'a ve bazı rivâyetlerde Yemen ve Bahreyn'e⁴⁰ birer rehber kâri/mukri ile birlikte gönderilmiştir. Zeyd b. Sâbit Medîne'de kalmış, Abdullah b. es-Sâib Mekke'ye, Muğire b. Ebû Şihâb Şam'a, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî Kûfe'ye ve Âmir b. Abdulkays Basra'ya tayin edilmiştir.⁴¹ Hz. Osman'ın istinsah işini tamamladıktan, ümmetin onayı ve yapılan çalışma üzerine icmâ olduktan sonra sahâbînin ve diğer Müslümanların ellerinde bulunan şahsî Kur'ân nüshalarının toplanmasını ve yakılmasını emrettiği nakledilen bilgiler arasındadır.⁴²

³⁴ Ziya Şen, *Kur'an'ın Metinleşmesi Süreci*, 1. (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 251.

³⁵ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri: - Mufasssal Tecvid -,* 31. baskı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 7 (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 53.

³⁶ Necati Tetik, *Başlangıç IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*, 1. (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 56.

³⁷ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 1. (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 29.

³⁸ Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*, 94.

³⁹ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 53.

⁴⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/166.

⁴¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 216.

⁴² Muhammed Mustafa A'zami, Fatih Serenli ve Ömer Türker, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi: Eski ve Yeni Ahit İle Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, 3. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 136-37.; Ömer Çelik, *Tefsir Usûlü ve Tarihi* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 66.

Yukarıda zikrettiğimiz beldelerde, sonradan şöhret bulan ve İbn Mücâhid (ö. 324/936) tarafından isimleri tespit edilen, kırâat imamlarının senedlerinde bu kişilerin bulunması ve imamların rivâyetlerindeki farklılıklar, istinsah edilen Mushafların değişik kırâatları ihtiva ettiğini göstermektedir. Ancak bu farklılıkların hepsi, sahih kırâat vasfına haizdir.⁴³

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz bilgiler ışığında şu hususlar ortaya konulmaktadır: Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushafları çeşitli beldelere götürerek öğretim işi ile görevlendirilenler,⁴⁴ gittikleri beldelerde kendi bildikleri kırâatları öğretmişler ve birçok hafız ve kurrâ yetiştirmişlerdir. Bu belde sakinleri de Kur'ân'ı, kendilerine gelen görevlilerden öğrendikleri şekliyle okumuşlardır.⁴⁵

Hz. Osman'ın tarafından istinsah ettirilen Mushaflar ile alakalı şu bilgilerin bilhassa vurgulanması gerektiği kanaatindeyiz:

Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflarda, nokta ve hareke bulunmadığı ortadadır; çünkü bazı kelimelerde nokta ve hareke bulunsaydı, bir kısım kırâatların okunması güçleşmiş olacaktır.⁴⁶

Zürkânî (ö. 1099/1688), Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushafların, noktadan hâlî olduğunu vurgular. Bunun nedeni değişik kırâatlarla okunabilen bir kelimeyi tek kırâatla kayıtlamamak, Mushafları tağyirden korumak ve onun yazısına hiçbir şey karıştırmama konusunda gösterilen aşırı titizliktir.⁴⁷

Sonuç olarak şunu da ifade etmemiz gerekir ki Kur'ân Hz. Ebûbekir ve Hz. Osman tarafından yeryüzünde başka hiçbir kitaba uygulanamayan bir metodla muhafaza edilmiş ve Yüce Allah'ın, Kur'ân'ı koruyacağına dair vaadi⁴⁸ gerçekleşmiştir.

⁴³ Âdem Özgören, *Nebe-Nas Sûreleri Arasında Âsım İle Diğer İmamlarının Okuyuş Farklılıkları* (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 6.

⁴⁴ Sirâceddin Öztoprak ve Kadir Canatan, *Kur'ân Kırâatı -Kırâat-ı Aşere-*, 2. (Cağaloğlu, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 32.

⁴⁵ Receb Koyuncu, *Kırâat İlmi & Takrib Usûlü*, 1. (İstanbul: Hacıveyiszâde İlim ve Kültür Yayınları, 2018), 18.

⁴⁶ İsmail Karaçam, *Kurân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâatı*, 2. (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 185.

⁴⁷ Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân*, 1/549.

⁴⁸ el-Hicr 15/9.

2.2.4. Tâbiûn ve Etbâut't-tâbiîn'in Kırâat İlmine Hizmetleri

Kırâat konusunda karışıklıkların devam ettiği bir zamanda, her şehir halkının etrafında toplandığı imamlar, kendilerine tâbî olan kimseleri sahih kırâatlar etrafında toplamıştır. Aynı zamanda bu imamlar, kırâat farklılıklarından hareketle İslam'a sokulmak istenen fitnenin önüne de geçmiştir. Bu bakımdan Tâbiûn ve etbâut't-tâbiîn dönemlerini, kırâat ilminin kaideleriyle tespit edilmeye başlandığı devirler olarak kabul etmek mümkündür.⁴⁹

Tâbiûn, sahâbeden kırâat vecihlerini almış, kurrâdan İbn Mes'ud Kûfe'ye, Ubeyy b. Kâ'b ve Ebû'd-Derdâ Şam'a, Ebû Musa el-Eş'arî Basra'ya bu hizmeti götürmüştür. Mekke ve Medine'de ise kırâatı bizzat Hz. Muhammed'den (s.a.s) alan sahâbîler vasıtasıyla bu görev yerine getirilmiştir.⁵⁰

Zehebî, *Ma'rife* isimli eserinde Tâbiûn içinde yetişen kurrâdan yirmi yedi kişinin ismini zikreder.⁵¹ Bu isimler arasında kırâat imamlarından Abdullah b. Kesîr⁵², Âsım b. Ebi'n-Necûd⁵³, Abdullah b. Âmir⁵⁴ ve Ebû Ca'fer⁵⁵ de bulunmaktadır; fakat tâbiûn devrinde yetişen kurrânın sayısı yirmi yedi kişi değildir. Zehebî'nin zikrettiği bu kişiler kırâatı birçok vecihleriyle bilen şöhret sahibi kimselerdir.

Hz. Osman zamanında ortaya çıkan kırâat ihtilafları tâbiûn devrinde de devam etmiştir; ancak İmam Mushaf'ın Hz. Osman tarafından yazdırılışı, istinsahı ve yukarıda zikrettiğimiz beldelere gönderilişi kırâat konusunun tâbiûn devrinde bir istikrar kazanmasına vesile olmuştur; fakat yaygınlaşan kırâat ihtilaflarının tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Bu ihtilaflar kısmen de olsa varlığını korumuş, etbâut't-tâbiîn devrinde yetişen imamlara ve sahih kırâatlarda aranan şartların belirlenmesine kadar devam etmiştir.⁵⁶

⁴⁹ Tetik, *Başlangıç IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*, 56.

⁵⁰ Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 1. (İstanbul: DİB Yayınları, 2016), 28.

⁵¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, 1.Baskı (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 1/159-213.

⁵² Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rife*, 1/197.

⁵³ Bkz. Zehebî, *Ma'rife*, 1/204.

⁵⁴ Bkz. Zehebî, *Ma'rife*, 1/186.

⁵⁵ Bkz. Zehebî, *Ma'rife*, 1/172.

⁵⁶ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in faziletleri ve okunma kâideleri*, 62.

Fetihlerle birlikte çeşitli beldelelere dağılan sahâbîler, gittikleri yerlerde kendi bildikleri kırâatları öğretmişler, Tâbiûn kurrâsı da onlardan aldıkları şekilde kırâatı, etbâut't-Tâbiûne nakletmişlerdir. Fetihler genişledikçe de bu faaliyetin sınırı gittikçe artmıştır.⁵⁷

Etbâut't-tâbiîn devrinde yetişen imamlardan Nâfi' Medine'de, Hamza ve Kisâî Kûfe'de, Ebû Amr ise Basra'da şöhret bulmuştur. Adı geçen yerlerin ahalisi bu imamların kırâatlarına ittibâ etmiştir.⁵⁸

İhtilafın çoğalıp zabtın azaldığı bir zamandan bahseden İbnü'l-Cezerî bu konuda *en-Neşr* isimli kitabında şöyle diyor: “Bu esnada ümmetin sadık âlimleri ve imamları güçlerinin yettiği kadar çalıştılar. Doğru ile yanlışın arasını ayırdılar, harfleri ve kırâatları toplayıp; vecihleri ve rivâyetleri nispet ettiler. Meşhûr ile şâzzın, sahih ile şâzz kırâatların arasını, vâz ettikleri usûllere göre ayırdılar.”⁵⁹

Buraya kadar bahsettiğimiz hususlarda göz önünde bulundurulduğunda: Tâbiûn devrinde ihtimam gösterilen kırâat konusunun, etbâut't-tâbiîn devrinde, kaideleriyle kayıt altına alınmaya başlandığını söyleyebiliriz.⁶⁰

Etbâut't-tâbiîn döneminde ki kırâat ta'limini şu şekilde özetlemek mümkündür: Ebû Amr, kırâatını Mekke, Medine ve Basra'da yetişen kurrâdan almış, Tâbiûnin ileri gelenlerinin bir kısmına arz etmiştir. Nâfi', kırâatını Medine'deki Tâbiûnden almış ve yine onlara arz etmiştir. İmam Hamza, kırâatı Tâbiûnden bir gruba arz etmiştir. Öyle ki İbn Ebî Leylâ'ya dört defa arz ettiği rivâyetler arasındadır. Kisâî ise Tâbiûn kurrâsından olan el-A'meş'den kırâatı semâen almış, İmam Hamza'ya arz etmiştir.⁶¹

2.2.5. Kırâatların Yedi ve On İle Sınırlandırılması

Kırâat ilminde tedvin süreci farklı eserlerin tedvinin de başladığı hicri 3. yılda hız kazanmıştır. Kırâatların telif ve tedvininin ilk defa kiminle başladığı ile ilgili ihtilaflar bulunmakla birlikte genel kabule göre Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm kırâat ilmi ile ilgili kapsamlı ilk eseri yazan kişi olarak kabul edilmektedir.⁶² Kırâat ilmi konusunda ilk kitap

⁵⁷ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 29.

⁵⁸ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 29.

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 15.

⁶⁰ Karaçam, *Kurân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, 246.

⁶¹ Tetik, *Başlangıç IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi*, 60.

⁶² Çetin, “Kur'an'ın Farklı Yorumlanmasında Kırâatların Rolü”, *Diyanet İlmi Dergi* 4 (Aralık 2001, 80).

telif edenin Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm olduğu ifade edilmiş ise de İbnü'l Cezerî buna itiraz ederek ilk kırâat eserinin telif eden kişinin Ebû Hâkim es Sicistanî olduğunu belirtmiştir.⁶³

Hicri 3. asırda kırâatların sayısı İbn Mücâhid tarafından *Kitabü's-Seb'a fi'l-kırâât* adlı eserde yediye indirilmiştir.⁶⁴

Yedi kırâat ile ilgili eserler Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyssîr* adlı eseri ile devam etmiştir.⁶⁵ Şâtîbî, bu eseri nazma çevirmiş, esere birçok şerh yazılmıştır. Bu iki eserin meşhûr olması ile birlikte sahih ve şâzz kırâatların arasındaki fark da belirgin bir hal almıştır.⁶⁶

İbn Mücâhid'in dönemine kadar kırâatların sıhhati için öne sürülen üç şart esas kabul edilmiştir. Kırâatların sayısı konusunda ise bir sınırlandırma getirilmemiştir. İbn Mücâhid'in tasnifi halk tarafından beğenildiği için kırâat eğitimi bu tasnif göz önüne alınarak yapılmıştır.⁶⁷ Bu dönemde sıhhat şartını taşıyan her kırâat geçerli olduğu için zaman zaman bu sayıyı aşan tasnifler de yapılmıştır. Örneğin İbn Galbûn *et-Tezkire fi'l-kırâati's-semân* adlı eserinde Ya'kub el-Hadramî'yi sekizinci kırâat imamı olarak saymıştır. Ebû Cafer el-Karî, Ya'kub el-Hadramî ve Halef b. Hişam'ın listeye eklenmesi ile oluşan aşera tarikinin tarihi de seb'a kadar eskidir. İbn Mihrân en-Nisâbü'rî'nin ortaya koyduğu on kırâat, İbnü'l-Cezerî'ye kadar kırâat eğitiminde kabul görmemiştir.⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, yedi imama ilave edilen meşhûr üç imamın da kırâatlarının aynen yedi imamda olduğu gibi mütevâtir olduklarını ve mütevâtir kırâatların şartlarını taşıdığını ileri sürmüştür. Böylece İbnü'l-Cezerî ile birlikte mütevâtir kabul edilen kırâatların sayısı on olarak belirlenmiştir.⁶⁹

2.3. Kırâat İmamları

Ashabın Hz. Muhammed'den (s.a.s) kırâat alma usûlleri çeşitli olup doğrudan Hz. Muhammed'den (s.a.s) kırâat alanlar olduğu gibi, bir sahâbînin diğer bir sahâbiden kırâat aldığı da olmuştur. Bunu ashabın rivâyetlerindeki farklılıklardan anlıyoruz.

⁶³ Abdülhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 3. (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 90.

⁶⁴ Ahmed Aliyyü'l-İmam, *Tarih ve Dilbilimi Kaynakları Işığında Kur'an'ın On Kıraati*, çev. Süleyman Gürbüz (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2010), 169.

⁶⁵ Abdurrahman Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*, 1. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 261.

⁶⁶ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 60.

⁶⁷ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 93.

⁶⁸ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 75.

⁶⁹ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 26.

Rivâyetlerdeki farklılıklar, daha sonraki tabakalarda da devam etmiştir. Bu hususu Tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn dönemlerini ifade ederken izah etmeye çalıştık. İbnü'l-Cezerî'nin konu ile ilgili *en-Neşr*'inde yaptığı açıklama şöyledir: “Kırâat âlimleri çoğaldılar, beldelelere dağıldılar. Bunlar arasında rivâyeti ve dirâyeti ile meşhûr olan, itkan sahibi kimseler olduğu gibi bu vasıflardan birisiyle yetinenler de vardı. Bundan dolayı, zamanla aralarında ihtilaflar çoğaldı, zabt da azaldı.”⁷⁰ Bu âlimler arasında sarf ettikleri büyük çaba ile kırâat imamları kendilerine tabi olunan kimseler olmuşlardır. Sahih kırâatların şartlarına riâyet ederek, kırâatları almışlar ve aynı şekliyle de nakletmişlerdir. Sınıflandırılmalar başlığında ele aldığımız üzere tedvin sürecinin başlaması ile de kırâatlar önce yedi sonra on olarak belirlenmiştir.

2.3.1. Nâfi' (d.690-v.812)

İsmi, Nâfi' b. Abdurrahmân b. Ebû Nu'aym el-Leysî el-Medenî diye zikredilen İmam Nâfi', aslen İsfahanlıdır. Künyesi, Ebû Ruveym, Ebû'l-Hasen, Ebû Abdillâh, Ebû Nuaym veya Ebû Abdurrahmân'dır. Nisbesi ise, el-Leysî'dir. Bu nisbe, İmam Nâfi''ye Medine'li Leys oğullarından Ca'vene b. Şe'ubi'nin azatlısı olduğu için verilmiştir.⁷¹

Nâfi', Hicri 70 (690) yılında Medine'de doğmuştur ve Mısır' da 197 (812) yılında vefat etmiştir.⁷² Kırâatta, İmam Nâfi' nin remzi ' dir.⁷³

Kırâatını; İmam Ebû Ca'fer, Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rac, Şeybe b. Nisah, Müslim b. Cündib, Yezid b. Rumân'dan; bunlar da Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ayyaş'dan öğrenmişler; bunlar da Ömer b. Hattâb'dan, Zeyd b. Sâbit'ten ve Übeyy b. Kâ'b'dan almışlar; bunlar da Hz. Peygamber'den (s.a.s) öğrenmişlerdir.⁷⁴

Kendisinden kırâat alanlardan ikisi Nâfi'nin kırâatını aktarmada ön planda olmuşlardır. Bunlar Kâlûn lakabı ile bilinen İsa b. Mîna ve Verş lakabı ile bilinen Osman b. Saîd'dir.⁷⁵

⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 15.

⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâtî'l-Kurrâ*, 1. bs, (Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2006), 2/289.

⁷² Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, 114.

⁷³ Öztoprak ve Canatan, *Kur'ân Kıraatı -Kıraat-ı Aşere-*, 65.

⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/289.; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 238.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/289.; Öztoprak ve Canatan, *Kur'ân Kıraatı -Kıraat-ı Aşere-*, 65.; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 61.

Nâfi' yalnız kendi rivâyetini okutmuş olduğundan; infirad usûlünü uygulamıştır denilebilir. İki talebesinin rivâyetlerinde birçok farklılığın bulunduğu bir gerçektir.⁷⁶ Bu farklılıklar, Nâfi'nin infirad usûlünü daha da ileri götürerek, bir talebesine okuttuğunu diğerine okutmadığını ortaya koymaktadır.⁷⁷

2.3.2. İbn Kesîr (d.655-v.737)

Meşhûr kırâat imamlarının ikincisi olan İbn Kesîr'in tam adı Abdullah b. Kesîr. b. Muttalib olan İbn Kesîr aslen İranlı'dır.⁷⁸ Künyesi, Ebû Mâbed, Ebû Abbâd, Ebû Saîd, Ebû Bekr, Ebû Salt, Ebû Muhammed ve Ebû Muttalib gibi künyelerle anılan İbn Kesîr daha çok Ebû Ma'bed künyesi ile meşhûr olmuştur. İbn Kesîr, 45/665 yılında Mekke'de doğup büyüdüğü için "Mekkî", Amr b. Alkame el-Kinani'nin azatlı kölesi olduğu için "Kinânî" nisbeleriyle tanınmıştır.⁷⁹ Hişâm b. Abdilmelik döneminde 120/737 senesinde Mekke'de vefat eden İbn Kesîr, yetmiş beş sene yaşamıştır. Kırâatta, İbn Kesîr'in remzi ۛ dir.⁸⁰ Kırâatını;

a) Abdullah b. es-Sâib'den, o da Ömer b. El-Hattâb'dan ve Übeyy b. Kâ'b'dan, onlar da Hz. Peygamber'den almışlardır.

b) Mücâhid b. Cebr'den, o da Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Saîb'den; Abdullah b. Abbas'da Übeyy b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'den; Ömer b. El-Hattâb, Zeyd b. Sâbit ve Übeyy b. Kâ'b ise Hz. Peygamber'den almıştır.

c) Dirbas'dan, o da Abdullah b. Abbas'dan, o da Übeyy b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Ömer b. El-Hattâb'dan onlar da Hz. Peygamber'den almışlardır.⁸¹

Kendisinden kırâat alanlar arasından Bezzî ismiyle ile bilinen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Kâsım b. Nâfi'' b. Ebi Bezze ve Kunbûl ismiyle ile bilinen Muhammed b. Abdirrahman b. Hâlid b. Saîd kırâatını aktarmada ön planda olmuşlardır.⁸²

⁷⁶ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 51.

⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/396

⁷⁸ Öztoprak ve Canatan, *Kur'ân Kiraatı -Kıraat-ı Aşere-*, 83.

⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/396.

⁸⁰ Özgören, "Nebe-Nas Süreleri Arasında Âsım İle Diğer İmamlarının Okuyuş Farklılıkları", 22.

⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/396.; Çetin, *Kur'an ilimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 3. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 169.

⁸² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/397.; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 62.; Birişik, *Kiraat İlmi ve Tarihi*, 119.

İbn Kesîr'de kırâatı Nâfi' gibi infîrad usûlû ile okutmuştur.⁸³

2.3.3. Ebû Amr b. Alâ (d.689-v.771)

Kırâat imamlarının üçüncüsü olan Ebû Amr'dır. Tam adı, Ebû Amr Zeban b. el-A'lâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî olup Temîm'in Mazin koluna mensup olması sebebiyle Mâzinî, hayatının büyük bölümünü Basra'da geçirdiği için Basrî nisbeleriyle anılmıştır.⁸⁴

Ebû Amr, Mekke'de 70/689 yılında doğdu. Tahsil hayatını Mekke, Medine ve Basra'da geçirdi. Ancak Basra'da yaşarlarken kendisinden kaçıp Yemen'e gittikleri Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'nin ölümünden sonra Basra'ya geri dönüp burada yaşadığı ile ilgili rivâyetler de bulunmaktadır.⁸⁵ Ebû Amr, ömrünün son yıllarını Basra'da geçirmiş olmasına rağmen bir vesilesiyle gittiği Kûfe'de vefat etmiştir (ö.154/771). Kırâatta, Ebû Amr'ın remzi ح'dır.⁸⁶

Kırâatını; Mücâhid b. Cebir, İkre, Ata b. Ebî Rebah, Saîd b. Cübeyr, İbn Kesîr, İbn Muhaysin, el-A'rac, Ebû Ca'fer, Şeybe b. Nisah, Hasan Basrî, Yahya b. Ya'mer, Nasr b. Âsım, Abdullah b. Ebi İshâk'dan; bunlar da Osman b. Affân, Ali b. Ebi Tâlib, Übeyy b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Musa el-Eş'arî'den; bunlar da Hz. Peygamber'den almıştır.⁸⁷

Kendisinden kırâat alanlar arasından ikisi Ebû Amr'ın kırâatını aktarmada ön planda olmuşlardır. Dûrî lakabı ile matuf olan Hafs b. Ömer b. Abdilazîz b. Subhân ve Sûsî ismiyle matuf olan Ebû Şuayb Salih b. Ziyad.⁸⁸

Kırâatta imkâna bağlı olarak tahfif ve teshili tercih etmiştir. Tedriste arz ve sema usûllerini uygulamıştır. İnfîrad yoluyla kırâatını nakletmiştir.⁸⁹

2.3.4. İbn Âmir(d.630-v.736)

Kırâat imamlarının dördüncüsü olan İbn Âmir'in tam adı Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsûbî'dir. Farklı künyeleri olmakla birlikte bilinen ve meşhûr olan künyesi, Ebû

⁸³ Tetik, *Başlangıç IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi*, 65.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/262.

⁸⁵ Öztoprak ve Canatan, *Kur'an Kırâatı -Kırâat-ı Aşere-*, 97.

⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/265.

⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/263.; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 241.

⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/263.; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat*, 62-63.

⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/265.; Tetik, *Başlangıç IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi*, 66.

İmrân'dır. Soyu, Yemen'de Himyer'in kolu olan Yahsub kabilesine dayandığı için Yahsubî nisbesiyle anılmıştır.⁹⁰

İbn Âmir'in doğum tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda değişik bilgilere yer verilmekle birlikte, 8/630 Mekke'nin fethi senesinde bugün Ürdün toprakları içinde yer alan Belkâ'nın Ruhâb köyünde dünyaya geldiği kuvvetle muhtemeldir. İbn Âmir, dokuz yaşındayken Dimaşk'a gitti ve muhtemelen hayatının sonuna kadar burada yaşadı.⁹¹

İbn Âmir, 118/736'da Dimaşk'ta vefat etti. Kırâatta, İbn Âmir'in remzi ك' dir.⁹²

Kırâatını; Muğire b. Ebi Şihâb'dan o da Osman b. Affân'dan; ayrıca Ebû'd-Derdâ'dan bu ikisi de Hz. Peygamber'den almıştır. İbn Âmir'in ashaptan Fedâle b. Ubeyd ve Muaz b. Cebel'den de Kur'ân okuduğu, ayrıca Hz. Osman'ı Kur'ân okurken dinlediği de rivâyet edilmiştir.⁹³

Kendisinden kırâat alanlar arasından ikisi İbn Âmir'in kırâatını aktarmada ön planda olmuşlardır. Hişâm b. Ammâr ve İbn Zekvân ismiyle matuf olan Abdullah b. Ahmed b. Beşir b. Zekvân'dır.⁹⁴

Kırâat usûlünde arz ve infirad usûllerini uygulamıştır.⁹⁵

2.3.5. Âsım b. Behdele(d.?-v.745)

Mütevâtir kırâat imamları arasında yer alan İmam Âsım'ın tam adı, Ebû Bekir Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfi'dir. Künyesi Ebû Bekr nisbesi ise el-Esedî ve el-Kûfi'dir. Kûfelilerin bilgini ve seyyididir.⁹⁶

Muâviye döneminde Kûfe'de doğmuştur; fakat doğum tarihi belli değildir. Sahâbîden Haris b. Hassan el-Bekrî ve Ebû Rimse Rifaa b. Yesribî ile görüşmesi sebebiyle Tâbiûnden kabul edilir.⁹⁷

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/380.

⁹¹ Öztoprak ve Canatan, *Kur'ân Kiraatı -Kıraat-ı Aşere-*, 117.

⁹² Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 54.

⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/380.; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 243.

⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/381.; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 63.

⁹⁵ Tetik, *Başlangıç IX. Hicri Asra Kadar Kiraat İlminin Ta'limi*, 67.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/315.; Birişik, *Kiraat İlmi ve Tarihi*, 126.

⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/315.; Adem Özgören, "Nebe-Nas Sûreleri Arasında Âsım İle Diğer İmamlarının Okuyuş Farklılıkları", 27.

İmam Âsım 127 (745) yılının sonlarında Kûfe’de vefat etti. Kırâatta remzi ن dur.⁹⁸

Kırâatını;

a) Ebû Abdірrahmân es- Sülemî’den, o da Osman b. Affân’dan, Ali b. Ebi Talib’den, Abdullah b. Mes’ud’dan, Übeyy b. Kâ’b’dan ve Zeyd b. Sâbit’ten, bunlar da Hz. Peygamber’den almışlardır.

b) Zirr b. Hubeyş’den o da Osman b. Affân’dan, Ali b. Ebi Talib’den ve Abdullah b. Mes’ud’dan bunlar da Hz. Peygamber’den almışlardır.

c) Ebû Amr eş-Şeybânî’den, o da Abdullah b. Mes’ud’dan, o da Hz. Peygamber’den öğrenmiştir.⁹⁹

Kendisinden kırâat alanlar arasından ikisi Âsım’ın kırâatını aktarmada ön planda olmuşlardır. Bu kişiler ise Ebû Bekr b. Şu’be Ayyaş Salim ve Hafs ismi ile tanınan Âsım’ın üvey oğlu Hafs B. Süleyman b. Muğire’ dir.¹⁰⁰

O da diğer imamlar gibi, infirad ve arz usûllerini uygulamıştır.¹⁰¹

2.3.6. Hamza b. Habib (d.699-v.773)

Kırâat imamlarının altıncısı olan imam Hamza’nın tam adı şu şekildedir. Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî’dir. İmam Hamza bir süre imamlık görevi yapmış ise de daha çok yağ ticareti ile meşgul olduğu için Zeyyât lakabı ile anılmıştır.¹⁰²

Hamza b. Habib 80/699 yılında doğmuş olup, bazı sahâbiler ile görüşmüş olmakla birlikte bunlardan okumamıştır. Erken yaşta kırâat eğitimi almış ve on beş yaşına geldiğinde iyi bir seviyeye gelmiştir.¹⁰³ Hamza b. Habib Kûfe’de yaşamış ve 156/773 yılında Hulvan’da vefat etmiştir. Kırâatta remzi ف dir.¹⁰⁴

⁹⁸ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 55.

⁹⁹ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, 1/315.; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 245.

¹⁰⁰ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, 1/316.; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kiraat*, 64.

¹⁰¹ Tetik, *Başlangıç IX. Hicri Asra Kadar Kiraat İlminin Ta’limi*, 68.

¹⁰² İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, 1/236.; Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 56.

¹⁰³ Öztoprak ve Canatan, *Kur’ân Kiraatı -Kiraat-ı Aşere-*, 193.

¹⁰⁴ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, 1/238.

Kırâatını; el-Ameş ve Yahya b. Vessâb Kanalıyla Alkâme, Esved b. Yezîd, Ubeyd b. Nudayle, Zirr b. Hubeyş ve Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî'den; ayrıca İbn Ebi Leylâ, Humrân b. A'yen, Ebû İshâk es-Sübey'i, Mansur b. el-Mü'temir, Muğire b. Miksem ve Ca'fer es-Sâdık'dan; bunlar kanalıyla da Osman b. Affân'dan, Ali b. Ebî Tâlib'den ve Abdullah b. Mes'ud'dan, onlar da Hz. Peygamber'den almıştır.¹⁰⁵

Kendisinden kırâat alanlar arasından ikisi Hamza'nın kırâatını aktarmada ön planda olmuştur. Halef adıyla bilinen Halef b. Hişam el-Bezzar ve Hallad adı ile bilinen Abdullah b. Hâlid'dir.¹⁰⁶

Arz ve infirad usûlü, Hamza'nın benimsediği usûllerdir.¹⁰⁷

2.3.7. Kisâî (d.737-v.805)

Asıl adı Ebû'l-Hasen Ali b. Hamza el-Kisâî el-Kûfî'dir. Ebû Abdullah künyesi ve Esedî nisbesiyle de anılmıştır. Kisâî lafzıyla meşhûr olmasının sebebi ise değişik rivâyetlerde varolduğu üzere aba giymesiyle ilgilidir.¹⁰⁸

Kisâî İran asıllıdır. 119 (737) yılında Kûfe'de veya bir rivâyete göre Bağdat'a yakın bir yerde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta Kûfe'ye gitmiştir ve ilme yönelmiştir.¹⁰⁹ Kisâî, 189/805 yılında Rey'in Renbûye köyünde vefat etmiştir. Kırâatta remzi ج harfidir.¹¹⁰

Kırâatını; esas itibarıyla İmam Hamza'dan aldığı için, isnadı Hamza ile aynı olur. Yukarı da zikretmiştik. Ayrıca İbn Ebi Leylâ ve Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd kanalıyla da kırâat almıştır. Böylece onun kırâatı Osman b. Affân, Ali b. Ebi Tâlib, Abdullah b. Mes'ud, Übeyy b. Kâ'b ve Muaz b. Cebel kanalıyla da Hz. Peygambere ulaşmaktadır.¹¹¹

Kendisinden kırâat alanlar arasından ikisi Kisâî'nin kırâatını aktarmada ön planda olmuşlardır. Bunlar Dûrî ismi ile bilinen Hafs b. Ömer b. Abdilazîz b. Subhân ve Ebû'l-Hâris lakabı ile bilinen Leys b. Hâlid'dir.¹¹²

¹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/236-37.; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 248.

¹⁰⁶ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 66.

¹⁰⁷ Tetik, *Başlangıç IX. Hicri Asra Kadar Kiraat İlminin Ta'limi*, 69.

¹⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/474.; Öztoprak ve Canatan, *Kur'an Kiraatı -Kiraat-ı Aşere-*, 212.

¹⁰⁹ Tetik, *Başlangıç IX. Hicri Asra Kadar Kiraat İlminin Ta'limi*, 70.

¹¹⁰ Adem Özgören, "Nebe-Nas Süreleri Arasında Âsım İle Diğer İmamlarının Okuyuş Farklılıkları", 31.

¹¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/475.; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 250.

¹¹² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/475.; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 67.

Kırâat usûlünde arz ve sema usûlünü bir arada yürütmüştür.¹¹³

2.3.8. Ebû Ca'fer (d.?-v.748)

Asıl adı Ebû Ca'fer Yezid b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî olan Ebû Ca'fer tâbiûnun ileri gelenlerindendir. Medine kırâat ekolünün imamıdır. Kırâata dair eğitimini sahâbînin ileri gelenlerinden Abdullah b. Abbâs, Ebû Hureyre ve azatlısı olduğu Abdullah b. Ayyaş'dan almıştır.¹¹⁴ Medine'de yaşadığı ve burada 130/748 yılında vefat ettiği söylenmiştir. Kırâatta remzi ع 'dır.¹¹⁵

Kırâatını; Abdullah b. Ayyaş b. Ebî Rebîa, Abdullah b. Abbas ve Ebû Hureyre' den; bunlarda Ubeyy b. Kâ'b'dan; ayrıca Ebû Hureyre ve Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sâbit'ten; Zeyd b. Sâbit ve Übeyy b. Kâ'b da Hz. Peygamber'den almıştır.¹¹⁶

Meşhûr kırâat imamları Nâfî' ve Ebû Amr'da öğrencileri arasındadır. Ebû Ca'fer'in meşhûr iki râvisi Ebû Mûsâ İsa b. Verdân ile Süleyman b. Cemmâz'dır.¹¹⁷

2.3.9. Ya'kub (d.733-v.821)

Asıl adı Ebû Muhammed Ya'kub b. İshâk b. Zeyd el-Hadramî el-Basrî olan Ya'kub, 117/733 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir. Basra kırâat ekolünün imamıdır. Yıllarca Basra caminde imamlık vazifesini icra etmiştir. Basra'da 205/821 yılında vefat etmiştir. Kırâatta remzi ي 'dır.¹¹⁸

Zehebî ve İbnü'l Cezerî, Yakup kırâatının şâzz olması kanaatine karşı çıkmıştır. Bütün kırâat vecihleri okuyanlarına nispet ederek bildiren *el-Câmi'*, *Vücûhü'l-Kırâat*, *Vakfû't-tâm* isimli eserleri bulunmaktadır.¹¹⁹

Kırâatını; Ebü'l-Münzîr Sellâm b. Süleyman, Şihâb b. Şerife, Ebû Yahya Mehdî b. Meymûn ve Ebü'l-Eşheb Ca'fer b. Hayyan'dan; bunlar da Hasan Basrî, Ebü'l-Esved ed-Düelî, Yahya b. Ya'mer, Nasr b. Âsım ve Ebü'l-Âliye'den kırâat almış; bunlar da Ali b. Ebî

¹¹³ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 57.

¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/333.; Çetin, *Kur'an'ın İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 251-52.

¹¹⁵ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 57.

¹¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/333.; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 134.

¹¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/333.; Öztoprak ve Canatan, *Ku'an Kıraati -Kıraat-ı Aşere-*, 227.

¹¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/336.; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 253.

¹¹⁹ Çetin, *Kur'an ilimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 173.

Talib'den, Ebû Musa el-Eş'arî'den ve Übeyy b. Kâ'b'dan, onlar da Hz. Peygamber'den okumuşlardır.¹²⁰

Meşhûr iki râvisi Ruveys ismiyle bilinen Abdullah Muhammed b. el-Mütevekkil el-Basrî ile Ravh ismiyle bilinen Ebû'l-Hasen b. Abdilmümin el-Basrî'dir.¹²¹

2.3.10. Halefû'l-Âşir (d.767-v.843)

Asıl adı, Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr'dır. Halef (150/767) yılında dünyaya gelmiştir. Hamza'nın râvisidir. Kırâat-ı aşere'de ise on imamdan kabul edilmiştir. Kırâatta remzi خل'dir.¹²²

Kırâatını; Süleyman b. İsa kanalıyla İmam Hamza'dan; Ya'kub b. Muhammed b. Halîfe el-A'sâ ve Yahya b. Âdem'in kanallarıyla Ebû Bekr Şu'be, onun kanalıyla da İmam Âsım'dan; İshâk b. Muhammed el-Müseyyebî kanalıyla da İmam Nâfi''den almış; ayrıca İmam Kisâî'den de rivâyetle bulunmuştur.¹²³

229/843 yılında yine Bağdat'ta vefat etmiştir. Halef'in meşhûr iki râvisi İshâk b. İbrahim ile İdris b. Abdilkerîm'dir.¹²⁴

2.4. Kırâatların Bugünkü İlmî ve Tatbîkî Durumu

Bugün, kırâat-ı seb'a ve kırâat-ı aşera ilim olarak okutulmaktadır. Dünya Müslümanları kırâat çeşitlerinden üçünü tatbik etmektedir¹²⁵:

Hafs rivâyetine göre Âsım'ın kırâatı: Hâlihazırda yeryüzündeki Müslümanların büyük bir çoğunluğu tarafından tatbik olunmakta olup ona göre mushaflar basılmaktadır.¹²⁶

Nâfi' kırâatı Kalûn rivâyeti: Libya ile Mısır ve Tunus'un bir bölümünde tatbik olunmaktadır.¹²⁷

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/336.; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 68.

¹²¹ Öztoprak ve Canatan, *Kur'ân Kiraatı -Kiraat-ı Aşere-*, 242.

¹²² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/246.; Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 59.

¹²³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/246.; Çetin, *Kur'ân ilimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 174.

¹²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/247.; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 68.

¹²⁵ Çetin, *Kur'ân ilimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 165.

¹²⁶ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 69.

¹²⁷ Çetin, *Kur'ân ilimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 165.

Nâfi' kırâatı Vers rivâyeti: Mısır hariç Kuzey Afrika'nın bazı memleketlerinde tatbik olunmaktadır. Buralarda mushafların bu karara göre basılmasına halen devam edilmektedir.¹²⁸

Ebû Amr kırâatı: Sudan'ın Mısır'a yakın olan kesimlerinde okunmaktadır. Bu dört Kırâattan Müslümanlar arasında en az okunan ise Ebû Amr'ın kırâatıdır.¹²⁹

Bunların dışında kalan diğer kırâatlar ise ilmi ve tarihi ehemmiyetini muhafaza etmekte fakat halk tarafından hiçbir sûretle kullanılmamaktadır.¹³⁰

2.5. Kırâatların Taksimi

Her ilim dalında olduğu gibi kırâat ilminde de kavramların kalıplaşması bir süreç dâhilinde olmuştur. Bu sebeple kırâatların taksimi başlangıçta farklı âlimler tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır.

Süyûti, kırâatları mütevâtir, meşhûr, âhâd, şâz, müdrec ve mevzû olarak altı kısımda sınıflandırmaktadır.¹³¹ Ebû Şâme sahih ve şâzz olmak kırâatları üzere ikiye ayırmaktadır. Bu bağlamda aralarında İbn Abbas, İbn Muhaysın gibi isimlerinde olduğu pek çok âlim kırâatları farklı şekillerde ele almaktadır.¹³²

2.5.1. Sahih Kırâatlar

Sahih olarak nitelendirilen kırâat, muttasıl bir senedle Hz. Muhammed'e (s.a.s) ulaşan, bir vecih ile de olsa Arap dil bilgisine ve Resm-i Mushaf'a uygun olmalıdır.¹³³ Bunun yanında sahih bir kırâat, sahâbîden tek bir senedle nakledilirse âhâd; sahâbîden tek bir senedle gelmekteyken tâbiûnden iki yahut daha fazla senedle geniş bir nakil alırsa meşhûr; sahâbîden en az üçlü bir nakille daha sonraki tabakalarda ise yine bu şeklide nakille gelirse mütevâtir bir nitelik kazanmaktadır.¹³⁴ Bu açıklamadan sonra sahih kırâatın taksimini oluşturan mütevâtir, meşhûr ve âhâd kırâatın tanımlarına yer verelim.

¹²⁸ İsmail Karaçam, *Kurân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, 312.

¹²⁹ Çetin, *Kur'ân ilimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 165.

¹³⁰ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat*, 69.

¹³¹ Ebû'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûti, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân*, 6. (Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2018), 264-65.

¹³² Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat*, 70.

¹³³ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 143.; Mehmet Ünal, *Zeydiyye'nin Tefsir Anlayışı*, 3. (Ankara: Yayınevi Yayınları, 2014), 101.

¹³⁴ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat*, 84.

2.5.1.1. Mütevâtir Kırâat

Yalan üzere ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir grubun diğer bir gruptan naklettiği kırâat olup¹³⁵ kendisinde şüzûz ve illet bulunmayan kırâatlardır.¹³⁶ Burada bahsi geçen şüzûz ve illetten uzak ifadesinin hadis ilmindeki anlamdan çok farklı olduğu unutulmamalıdır.¹³⁷

2.5.1.2. Meşhûr Kırâat

Sahih kırâatlar taksiminin ikinci başlığını oluşturan meşhûr kırâat, Arap dil bilgisi ve Resm-i Mushaf'a uygun olup sened itibarıyla mütevâtir olmayan, sahih bir kanalla nakledilmiş olan kırâatlara denir.¹³⁸ Kırâat-ı 'aşera ve diğer kırâatlardan nakledilen imâle, terkîk, teshîl vs. gibi usûl veya ferşte ortaya çıkan farklılıklarda ihtilafa neden olan farklı okuyuşlar bu kısımda değerlendirilmektedir.¹³⁹

2.5.1.3. Âhâd Kırâat

Kırâatların taksimatında âhâd kırâatların iki ayrı çeşidi bulunmaktadır. Bu bağlamda ilki sahih kırâatlar başlığı altında yer almakta olup diğeri ise zayıf kırâatlar arasında yer almaktadır.

Ele aldığımız sahih kırâatlar başlığı altındaki âhâd kırâat, sika olan bir râvî kanalı ile sahâbîden tabîîne oradan da bir sonrakine olmak üzere muttasıl senedle, şaz ve illetten uzak bir şekilde nakledilen kırâat rivâyetleridir.¹⁴⁰

Âhâd kırâatı senedi olması şartını taşıyıp diğer iki şartı üzerinde taşımadığında, makbul kırâat kapsamı içinde değerlendirmemek gerekir.¹⁴¹

2.5.2. Zayıf Kırâatlar

Zayıf kırâatları tek tek ele almadan önce belirtmemiz gerekir ki kırâatların sahihliği ile alakalı yapılan tanımlarda mütevâtir kırâat dışındaki sahih, meşhûr ve âhâd olarak zikredilen kısımları, bu kısma koyanlar olmuştur. Zayıf kırâatları içinde yer alan şâzz,

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 11.

¹³⁶ Mehmet Dağ, *Kıraat Farklılıklarının İslam Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), 49.

¹³⁷ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 85.

¹³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 13.

¹³⁹ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 90.

¹⁴⁰ Dağ, "Kıraat Farklılıklarının İslam Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi", 50.

¹⁴¹ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 90.

müddrec gibi kırâatların mahiyeti üzerinde durmaksızın genel bir ifade kullanılarak hepsine birden zayıf kırâat veya şâzz kırâat ismi verilmiştir.¹⁴²

Sahih kırâat şartlarından birisi yahut fazlası kendisinde bulunmayan kırâatlar zayıf kırâat şeklinde isimlendirilir. Bir kırâatı onu rivâyet eden râvîlerinde bulunan bir kusur zayıf duruma düşüreceğini gibi resm-i Mushaf'a yahut Arap dil bilgisine muhalif olması da zayıf duruma düşürebilir.¹⁴³ Bu bağlamda zayıf kırâatlar dörde ayrılırlar; âhâd, şâzz, müddrec ve mevzû.

2.5.1.1. Âhâd Kırâat

Zayıf kırâatlar içinde yer alan âhâd kırâat iki kusura sahiptir. Arap dil bilgisine uymamak ve resmi Mushaf'a muhalif olmak.¹⁴⁴

2.5.1.2. Şâzz Kırâat

Kırâatların taksiminde ortaya çıkan problemlerin en çok kendini gösterdiği hususlardan biri de kırâatların hangi vasıflarının eksik olması nedeniyle şâzz çerçevesinde değerlendirilmiştir. Örneğin kırâatları sahih ve sahih olmayan şeklinde iki kısma ayıranlara göre sahih olmayan tüm kırâatlar şâzz kırâat kapsamında değerlendirilir.¹⁴⁵

Bu bağlamda kırâatların taksimatı farklılaştıkça şâzz kırâat tanımı da değişmektedir. Her bir taksimata göre şâzz kırâat tanımına yer vermeden bizim taksimatımıza en uygun şâzz kırâat tanımına yer vermenin konunun ele alınış bütünlüğü açısından daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Şâzz kırâat, senedindeki kesintiye bağlı olarak veya râvînin sıklığını bozacak haller sebebiyle senedi sahih olmayan; kırâatın diğer iki rûknünden birine yahut ikisine uygun olması muhtemel kırâata denir.¹⁴⁶

2.5.1.3. Müddrec Kırâat

Müddrec kırâat, hadiste yer verildiği gibi kârînin metnin aslında yer almayan bazı ifadeleri metne, tefsir etmek gibi bazı nedenlerle sokmasıdır. Genellikle müddrec okumalar sahâbî kırâatlarında az da olsa tabîin kırâatlarında görülmektedir.¹⁴⁷

¹⁴² Çetin, *Kur'an ilimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 165.

¹⁴³ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 91.

¹⁴⁴ Nihat Temel, *Kiraat ve Tecvid Istılahları*, 40.

¹⁴⁵ Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kiraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Hacıveyiszâde İlim Ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 168.

¹⁴⁶ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kiraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 2. (İstanbul: İsam Yayınları, 2019), 291.

¹⁴⁷ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 94.

2.5.3. Mevzû Kırâatlar

Mevzû kırâatlar, gerek sened gerekse metin itibarıyla dayanağı olmadığından uydurma bir haberdır.¹⁴⁸ Kur'ân'ın metin ve rivâyet geleneği bağlamında ne kadar sıkı bir denetlemeye tabi tutulduğunu uydurma kırâatların yok denecek kadar az olması açıkça göstermektedir. Kırâatların üç şart ile denetlenmesi insanlık tarihinde belki sadece Kur'ân'a nasip olmuş bir nitelik olmaktadır.¹⁴⁹

2.6. Kırâat-Tefsir İlişkisi

Tezimizde *et-Tefsîru'l-münîr*'den hareketle kırâat-tefsir ilişkisini ele alacağız. Bu sebeple tezimizin temel konusunun daha iyi anlaşılması adına kırâat ve tefsirin birbirleriyle münasebetine de yer vermemizin isabetli olacaktır. Bu bağlamda Kur'ân'ın anlaşılması, kırâatların tefsirdeki yeri ve kırâat çeşitleri açısından tefsir ve kırâat ilişkisi başlıkları altında bu konuya yer vereceğiz.

2.6.1. Kur'ân'ın Anlaşılmasının Önemi

Allah, gökleri yeri ve bunlar arasındaki bütün mahlûkatı bir hikmetin gereği olarak var etmiştir. Her nesnenin bir amacı gayesi ve hikmeti bulunmaktadır.¹⁵⁰ Hikmetlerin anlaşılması için kâinatın ve hayatın şeklini çizen insanın önündeki bütün ufukları aydınlatan Allah'ın, insanlara lütfu olarak ebediyet kitabı yani Kur'ân-ı Kerîm inzâl olmuştur.¹⁵¹

Kur'ân-ı Kerîm Arapça olarak ve Arapçanın en belîğ zamanında indirilmiştir. Bu sebeple daha iyi anlaşılması için tefsire ihtiyaç duymaktadır. İnsanların öğrendikleri sanatların en üstünü Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmektir. Sanata değer katan, o sanatın konusu ve gayesidir.¹⁵²

Kur'ân-ı Kerîm'in iniş gayesi, insanların Allah'ın başta kendilerini yaratmasının hikmetini olmak üzere bütün nesnelerin hikmetini bildirmek ve insanların Kur'ân-ı Kerîm'i okuması, anlaması, küfür ve şirk karanlıklarından uzaklaşmasıdır.¹⁵³

¹⁴⁸ Önen, *Kıraat Tarihi Ve Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 78.

¹⁴⁹ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 96.

¹⁵⁰ Mehmet Altuntaş, *Kur'ân Perspektifin Dünyanın Değeri*, 156.

¹⁵¹ Zühaylî, *Fert ve Toluma Kur'ân'ın Mesajı*, 18.

¹⁵² Çonkor, *Taşköprizâdelerin Tefsir Mirası*, 39.

¹⁵³ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 186.

Kırâat ilminin temel konusu ise Kur'ân-ı Kerîm'i hakkıyla tilavet etmektir. Bu bağlamda kırâat ilminin temel gayeyi yerine getirirken aynı zamanda Kur'ân'ın anlaşılmasına ve onun tefsirine de pek çok katkıda bulunmaktadır. Bu husus çalışmamızın ana fikrini oluşturmaktadır. Kur'ân-tefsir ilişkisini detaylandırmadan önce Kur'ân'ın anlaşılmasının önemine kısaca değinmekte yarar görüyoruz.

Kur'ân-ı Kerîm, ilk âyeti olan “oku”¹⁵⁴ emrinden sonra sürekli olarak insana okumasını, anlamasını¹⁵⁵ ve anladığını da hayatına ibadet veçhesiyle uygulaması gerektiğini¹⁵⁶ vurgulayan pek çok âyet içerir. Yine bu bağlamda Hz. Peygamber'de Kur'ân-ı Kerîm'i kavramak noktasında aynı süreçlerden geçmiş ve kendisine vahyin açıklanacağı¹⁵⁷ insanlara da kendisinin açıklayacağı¹⁵⁸ âyetlerde bildirilmiştir.

Hz. Muhammed'de (s.a.s) Kur'ân-ı Kerîm'i bu bağlamda okumuş ve tebliğ etmiştir. Öyle ki Katâde konuyla ilgili şu haberi nakletmektedir. Enes bin Malik'e “Peygamberimizin okuyuşu nasıldı?” diye soruldu. O da “Onun kırâatı medli idi.” dedi ve sonra misal olarak besmeleyi okuyarak: “Peygamber (s.a.s) bismillâh'ı uzatır, er-Rahman'ı uzatır ve er-Rahim'i uzatırdı.”¹⁵⁹ Bu hadiseye dayanarak Peygamber Efendimiz'in kırâatının tertîl üzere olduğu bilgisine ulaşabiliriz. Şüphesiz ki tertîl okuyuşu da hem doğru okuma hem de daha iyi anlama için gerekli bir okuyuştur.¹⁶⁰ Kur'ân'ı anlayarak ve düşünerek okumak esas ve sünnettir.

Nâzil olmaya başladığı andan itibaren kendisinin anlaşılmasını hedef edinen Kur'ân, insanların akın akın İslam'a girmeye başlaması üzerine, doğru anlaşılma hedefinin bir parçası olarak Hz. Peygamber'in Allah'tan onun birden fazla şekilde okunabilmesine dair isteği olumlu karşılık bulmuş ve farklı şekillerde (yedi harf) tilavetine imkân verilmiştir.¹⁶¹

Anlamı aynı olmakla beraber aynı manayı değişik kalıplarda ifade etmek olarak gözlemlenen yedi harfin temel amacının müminlere bir kolaylık ve genişlik sağlaması ve bununla da mesajın insanlara daha çok ulaşmasının hedeflenmesi olduğu görüşü hayli isabetlidir. Zaten yedi harfin haram helal gibi kesin çizgilerle belirlenmiş olan âyetler ile

¹⁵⁴ el-Alak 96/1.

¹⁵⁵ el-Kamer 54/17, 22, 32, 40.

¹⁵⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 3.

¹⁵⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 576.

¹⁵⁸ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 271.

¹⁵⁹ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 29.

¹⁶⁰ Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, 163.

¹⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 15.

alakalı olmaması ve tercih edilen görüşe göre farklı kabile lehçeleri olan Arap toplumuna, bu lehçeleri göz önüne alarak inmesi veya okunmasına izin verilmesi Kur'ân'ın evrenselliğinin ilk aşamasını teşkil etmektedir.¹⁶²

Bir sonraki başlıkta da ifade edeceğimiz üzere Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması konusunda en büyük desteği kırâat farklılıkları sağlamaktadır.

2.6.2. Kırâatların Kur'ân'ın Tefsirindeki Yeri

Kur'ân'da bulunan bazı kelimeler, yedi harf bağlamında kırâatlar sayesinde farklı şekillerde okunabilmektedir. Böylece kırâatlar, Kur'ân'ı okuma yönüyle olduğu gibi anlam yönüyle de zengin kılmaktadır. Kur'ân âyetlerine anlam veren müfessirler kırâatlar sayesinde zengin manalara ulaşabilmişlerdir. Kırâat farklılıkları bağlamında farklı okunan metne farklı anlamlar verilmiştir. Bununla beraber verilen bu anlamlar ile tefsirlerde bir çelişki de oluşmamaktadır. İşte bu durum da Kur'ân metninin mu'ciz oluşunun bir göstergesidir.¹⁶³

İslam âlimleri herhangi bir kırâat imamının kırâatından diğer imamlarda bulunmayan bir mana veya hüküm istinbât etmişlerdir.¹⁶⁴ Böylece hüküm çıkarmada âlimlerin ilk dayandıkları delil kırâatlar olmuştur. Öyle ki Ebû'd-Derdâ: “Sen Kur'ân'ın vecihlerini tam öğrenmeyince fikhın künhünü anlayamazsın.” demiştir.¹⁶⁵

Buradan da hareketle söylenilebilir ki kırâat farklılıkları bazı durumlarda âyetlerin anlamına etki ettiği için bir tür tefsir hükmündedir. Bazı kırâat farklılıkları sadece seslerin farklılaşmasıyla meydana geldiği için bütün kırâat farklılıklarının âyetlerin anlamını etkilediğini söylemek mümkün olmamaktadır.¹⁶⁶ Bu sebeple kırâatlar tefsir ile ilişkili olması bakımından iki kısımda ele alınmalıdır.

a) Manaya etki etmeyen kırâatlar; medd, imâle, tahfif, teshil, tahkik, gunne, ihfâ gibi tecvide dair hususlar bu kısma dâhildir. Bu hususlar, insanlar için bir kolaylık sağlamakla beraber

¹⁶² Detaylı bilgi için bkz. Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat*, 193.

¹⁶³ Ömer Özbek, “Kırâat Farklılıklarının Anlama Etkisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, sy 39 (01 Aralık 2015): 168.

¹⁶⁴ Muharrem Önder, “Şâzz Kırâatlar Ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 13 (2009): 194.

¹⁶⁵ Karaçam, *Kırâat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kırâatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 127.

¹⁶⁶ Önen, *Kırâat Tarihi Ve Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 156.

âyetlerin anlamı konusunda herhangi bir etkiye sahip değildirler. Sadece telaffuza yansıyan bu farklılıklar kırâat farklılıklarının yaklaşık yüzde seksenini oluşturmaktadırlar.¹⁶⁷

b) Manayı etkileyen kırâatlar, kelimelerin harflerindeki hareke değişiklikleri ya da kelimelerdeki ziyadeliklerden meydana gelmektedir.¹⁶⁸

Örneğin ¹⁶⁹الدين ملك يوم kırâat ihtilaflarında kelimenin yapısı değişmektedir. Bu âyette iki kırâat vardır: Âsım, Kisâî, Yakup ve Halef bu âyeti med ile ملك şeklinde okumuş, geri kalan imamlar elifsiz olarak مَلَك şeklinde okumuştur.¹⁷⁰ İlk kırâat olan mâlik, mülkünde istediği şekilde tasarrufta bulunan anlamına gelmekte olup ikinci kırâat olan melik ise kendi mülkünde memur olan kişilere emir ve nehiy konusunda tasarrufta bulunan anlamındadır.¹⁷¹

Buraya kadar ifade ettiklerimiz de göz önüne alınarak kırâatların tefsir açısından önemi ve faydaları şu şekilde maddeleştirilebilir:¹⁷²

- 1- Murad-ı ilahinin ortaya çıkmasını sağlar. (Mücmeli mübeyyen, âmmı hâss, mutlakı mukayyet kılar.)
- 2- Müşkil olan mananın bir başka kırâatla açıklığa kavuşmasını sağlar.
- 3- Âyetteki muhtemel anlamlardan birini tercih etmeye ve bu anlamın te'kidine yardımcı olur.
- 4- Âyetler arasında farklı iki hükmün arasını cem etmeye yardımcı olur.
- 5- Âyetler arasından farklı iki hükmün ortaya çıkmasını sağlar.
- 6- Bir tek nasda farklı kırâat ihtilafları ile âyetteki anlamların tekâmül etmesi sağlanır.

¹⁶⁷ Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 1. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 94.

¹⁶⁸ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 188.

¹⁶⁹ Fatiha Sûresi, 4.âyet

¹⁷⁰ Ulvî b. Muhammed b. Ahmed Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, ed. Muhammed Kerim (Medine: Dâru'l-mühâcir, 1994), 1.

¹⁷¹ Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 103.

¹⁷² Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 193.

7- Âyetlerin ihtiva ettiği fikhî vb. yani delalet yönleri ile edebi yönden çeşitli sanatsal özelliklerin ortaya çıkmasını da sağlar.

2.6.3. Kırâat Çeşitleri Açısından Kırâat-Tefsir İlişkisi

Buraya kadar yer verdiğimiz açıklamalarla kırâatların tefsir açısından taşıdığı önemi vurguladık. Fakat kırâat kavramı ele alındığında, daha önce de tanımlarına yer verdiğimiz gibi sahih Kırâattan, mevzû kırâatlara kadar tüm kırâat rivâyetleri akla gelmelidir.

Vehbe ez-Zühaylî de manaya etki eden sahih ve şâzz kırâatlardan istifade etmiştir.¹⁷³ Bunlara ikinci bölümümüzde yer vereceğiz. Orada yer alan örneklerin daha iyi anlaşılması için kırâat çeşitleri açısından kırâat-tefsir münasebetinin de ele alınmasının uygun olacağı kanaatindeyiz.

2.6.3.1. Sahih Kırâatların Tefsirle İlişkisi

Kırâatlar, sahih ve zayıf olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Sahih kırâatların içinde mütevâtir, meşhûr ve âhâd kırâatlar yer alır. Zayıf kırâatlar ise genelde anlaşıldığı üzere sahih olmayan tüm kırâatlar için kullanılan bir kavram olup zayıf, âhâd, şâzz ve müdrec olan tüm kırâat çeşitlerini ihtiva eder.

Daha önce de zikrettiğimiz gibi üç ana esası (sahih sened, resm-i Mushaf ve Arap diline uygunluk) kendisinde bulunduran ve bu nedenle Kur'ân'dan birer âyet ve vahiy kabul edilen sahih kırâatlar,¹⁷⁴ Kur'ân tefsirinde ve açıklamasında kaynak değeri taşır ve Kur'ân ile eşdeğerdir. Söz konusu kırâatlar ile elde edilen hukuki neticeler diğer âyetlerle elde edilen neticeler gibi olup her bir kırâat farklı diğer kırâata göre ayrı bir âyet mesabesinde olmaktadır. Ancak yedi Kırâattan bazı okuyuşların tevâtür derecesinde olmamaları göz önüne alınacak olursa bu kırâatların sahih olması ve diğer iki şartı üzerlerinde bulundurmaları nedeniyle daha önce de yer verdiğimiz İbnü'l Cezerî ve Mekkî b. Ebi

¹⁷³ Vehbe ez-Zühaylî ele aldığımız tefsirinin dışında *et-Tefsîru 'l-vecîz* ve *et-Tefsîru 'l-vasîl* eserleri başta olmak üzere bazı eserlerinde ve fikhî olarak değerlendirmeler yapmak, çeşitli görüşlere yer vermek noktasında da kırâat farklılıklarından istifade etmiştir. Bu iki tefsirinde yer verdiği kırâatlarla alakalı makale çalışmalarımız devam etmektedir. Biz çalışmalarını incelediğimizde bazen ele aldığımız eserde olduğu gibi doğrudan kırâatlara yer verdiğini bazen ise anlama giydirmek sûretiyle kırâatlardan istifade ettiğini görmekteyiz. Anlama giydirmek sûretiyle kırâata yer vermesine örnek için bkz. Vehbe ez-Zühaylî, *el-Ukûbâtü's-şer'iyye ve'l-akziyye ve's-şehâdât*, (Libya: Uluslararası İslam'a Davet Cemiyeti, 1991.), 51.; Vehbe ez-Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-vecîz Alâ Hâmişi'l-Mushaf*, (Dimeşk: Dâru'l-fîkr, 1993.), 2.; Ayrıca müfessirin eserleri ile ilgili bilgi ve tanıtım çalışmamızın "Eserleri" başlığında yer almaktadır.

¹⁷⁴ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 83.

Tâlib'in görüşleri dikkate alındığında hem tilavette hem de Kur'ân'ın yorumlanmasında onlardan istifade edilebilir.¹⁷⁵

Kırâatların makbûl sayılması için mütevâtir olması zorunlu değildir. Sahih olması yeterli olup söz konusu kırâatların Kur'ân tefsirinde kullanılabileceği kabul edilmektedir.¹⁷⁶

2.6.3.2. Zayıf/Şâzz Kırâatların Tefsirle İlişkisi

Kırâatların taksimi başlığı altında kırâatların tasnifini yaparken şâzz kırâatın, "Senedindeki kopukluktan veya ravinin sikalığını bozacak hallerden dolayı senedi sahih olmayan; kırâatın diğer iki rüknünden birine veya ikisine uygunluğu muhtemel olan kırâat"¹⁷⁷ şeklindeki tanımına yer vermiştik. Dikkatle incelenirse yaptığımız bu tanıma karşılık cumhur âlimleri şâzz kırâatı "Mütevâtir kırâatların karşıt anlamında ya da senedi sahih olmakla birlikte resm-i Mushaf'a uygun olmayan kırâatlar"¹⁷⁸ anlamında kullanmışlardır.

Vehbe ez-Zühaylî'nin yer verdiği, anlama etkisi olan kırâatlar bağlamında biz de onların bu kavramın içini doldurdıkları niteliği, onların dilinden ve kaynaklarından aktaracağız; çünkü müfessir şâzz kırâatı bu bağlamda yani mütevâtir kırâatın karşıtı anlamındaki şâzz tanımlamasına göre değerlendirmiştir.¹⁷⁹

Şâzz kırâatların Kur'ân tefsirinde ve ahkâma taalluk eden âyetlerin çözümünde hüccet olup olmamaları hususunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre şâzz kırâatlar, hüküm istimbatında delil olarak kullanıp onlardan istifade edilebilir. İmam Malik gibi bazı âlimlere göre ise şâzz kırâatlar delil değeri taşımaz ve amel edilemez. Şâzz kırâatları delil olarak kullanmayan âlimler, Kur'ân'ın tevâtür ile bize kadar ulaştığını ifade ederler ve şâzz kırâatların bu yönden tevâtür ve şöhrete ulaşmadığını gerekçe göstererek, Kur'ân'dan görülemeyeceğini ve bu kırâatların bir haber olarak da değer göremeyeceğini; çünkü haber olarak değil kırâat olarak nakledildiklerini öne sürerler.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 194.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 15.

¹⁷⁶ Önen, *Kıraat Tarihi Ve Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 162.

¹⁷⁷ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 288.

¹⁷⁸ Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 152.; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 168.

¹⁷⁹ Bu konuya dair müfessirin görüşlerine çalışmamızın birinci bölümünde "Kıraatın Tevâtürü Meselesine Yaklaşımı" ve "Sahih ve Şâzz Kıraatlara Yaklaşımı" başlıklarında kapsamlı olarak yer verdik.

¹⁸⁰ Önder, "Şâzz Kıraatlar Ve İslam Hukuku Açısından Değeri", 181-183.

Şâzz kırâatı delil olarak gösterenler ise âhâd tarik ile bize nakledilen bu haberleri ya Kur'ân yahut da haber niteliğinde olduğu görüşüne sahiptirler. İki durumda da bunlarla amel etmek gereklidir; çünkü bu kırâat haberi, Hz. Peygamber'den (s.a.s) işitilmiş, rivâyet edilmiş ve hüccet elde etmiştir.¹⁸¹

Kanaatimizce de şâzz kırâatlara haber değeri verilmelidir; çünkü tefsir ve İslam hukuku açısından çoğu konu bağlamında ve Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması noktasında şâzz kırâatlar önemli bir haber niteliği kazanmaktadır.

¹⁸¹ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 197.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde öncelikle Vehbe Zühaylî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti, eserleri, hocaları gibi onu tanımaya yönelik bilgilere yer verdik. Ardından *Et-Tefsîru'l-münîr*'i tanıttık. Son olarak *Et-Tefsîru'l-münîr*'den hareketle müellifin, kırâatlara yaklaşımı ve kırâata dair konulardaki görüşlerine yer vereceğiz.

1. VEHBE EZ-ZÜHAYLÎ ve ET-TEFSÎRU'L-MÜNÎR

1.1. Vehbe ez-Zühaylî'nin Hayatı

Tam adı Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî olup künyesi Ebû Ubâde' dir. 1932 yılında iyilik ve takvalarıyla tanınan bir anne babadan, Şam'ın kırsal kesimlerinden Deyr Atıyye' de dünyaya gelmiştir.¹⁸²

1.1.1. Eğitim Süreci

İlk Kur'an-ı Kerim eğitimini ve ilkokulu doğduğu beldede el-Mîlad'da okuyan Vehbe Zühaylî, 1946 yılında Şam'a gelerek el-Külliyetü's-Şer'iyye isimli ortaöğrenim kurumuna kaydolmuştur. Bu okuldan 1952 yılında birincilikle mezun olmuştur.¹⁸³ Zühaylî, daha sonra lisans eğitimi için Kahire'ye giderek burada hem ilahiyat hem de hukuk tahsilini birlikte tamamlamıştır. Sırasıyla mezun olduğu üniversiteler ve bölümler şunlardır:

1- el-Ezher Üniversitesi, Şerîa Fakültesi, lisans 1956 (üstün derece ile).

2- el-Ezher Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, lisans 1957.

3- Ayn-ı Şems Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, lisans 1957(üstün başarı ile).

4- Kâhire Üniversitesi'nde, Hukuk Fakültesi, İslam Şeriatı bölümünde, “*ez-Zerâi' fi's-siyaseti's-şer'iyyeti ve'l-fikhî'l-İslamî*” adlı teziyle yüksek lisansını 1959 yılında tamamlamıştır.

¹⁸² Osman Said Houran, “Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî (1350-1436/1932-2015)”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14, sy 2 (30 Aralık 2016): 175-78.; Bedî' Seyyid Lehhâm, *Vehbe ez-Zühaylî el-Âlim, el-Fakîh, el-Müfessir(Ulemâ ve Müfekkîrûn Muâsirûn, Lemehât min Hayâtihim ve Ta'rifûn bi-Müellefâtihim Serisinin 12. Kitabı)* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2001), 11-14.; Ahmet Râtib Hamûş, “Sîratü'l-Üstâz ed-Doktor Vehbe ez-Zühaylî el-İlmiyye ve'l-Ameliyye”, içinde *Vehbe ez-Zühaylî Buhûs ve Makâlât Mühâtün İleyh.* (Dimeşk: Dâru'l-Fîkr, 2003), 92.; Muhammed Ârif Ahmed Fâri', “Menhecü Vehbe ez-Zühaylî fi Tefsirihi li'l-Kur'âni'l-Kermet-Tefsîru'l-Münîr.” (Ürdün, Câmîatü Âli'l-Beyt., 1998), 16.

¹⁸³ Houran, “Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî (1350-1436/1932-2015)”, 175.

5- Kâhire Üniversitesi'nde, Hukuk Fakültesi İslam Şeriatı bölümünde, “*Âsâru'l harb fi'l fikhî'l-İslâmî*” adlı tezi ile doktorasını (Şeref-i ûlâ derecesiyle) 1963 yılında tamamlamıştır.¹⁸⁴

1.1.2. Hocaları

Vehbe Zühaylî, Şam'da ve Mısır'da pek çok seçkin hocalardan dersler almıştır.

Şam'da, Mahmud Yasin'den (ö. 1948) “*hadis*” ve “*ulûmu'l-hadis*”, Cevdet el-Mardinî'den (ö. 1957) “*hitâbet*”, Muhammed Haşim el-Hatib eş-Şafîi'den (ö. 1958) “*fikhu's-şafîi*”, Hasan eş-Şâtî'den (ö. 1962) “*ferâiz*”, “*ahvâlu's-şahsiyye*”, “*ahkâmu'l-evkâf*”, Abdürrezzak el-Humsî'den (ö. 1963) “*fikih*”, Ebû'l-Hasan Ahmet el-Kassâb'dan (ö. 1967) “*sarf ve nahiv*”, Hasan Habanneke el-Meydânî'den (ö. 1978) “*tefsir*”, Mahmud er-Rankusî Ba'yun'dan (ö. 1985) “*akâid ve kelâm*”, Muhammed Salih Farfur'dan (ö. 1986) “*Arapça gramer ve belâğat*”, Muhammed Lutfi Feyyumî'den (ö. 1990) “*usûlü'l-fikh*”, “*mustalahu'l-hadis*”, “*nahiv*”, Mustafa Hamdi el-Cüveycatî'den (ö. 1990) “*kırâat*”, Kamil el-Kassar'dan (ö. 1995) “*hadis*”, Ahmed es-Semmak'dan “*tecvîd*”, Hasan el-Hatib'den “*hadis*”, Sadık Habanneke el-Meydânî'den “*tefsir*”, Hikmet es-Sa'dî'den “*ulûmu'l-kevnîyye*”, Reşit esSa'dî'den “*ulûmu'l-kevnîyye*” dersleri almıştır.¹⁸⁵

Kahire'de, İsa Mennûn'dan (ö. 1956) “*fikhu'l-mukâren*”, Mahmut Şeltut'dan (ö. 1963) “*fikhu'l-mukâren*”, “*usûlü'l-fikh*”, Muhammed Ebû Zehra'dan (ö. 1974) “*fikhu'l-mukâren*”, “*usûlü'l-fikh*”, Abdurrahmân Tâc'dan (ö. 1975) “*fikhu'l-mukâren*”, Ali Muhammed el-Hafîf'den (ö. 1978) “*fikhu'l-mukâren*”, “*usûlü'l-fikh*”, Allame Abdülğani Abdülhalik'den (ö. 1983) “*usûlü'l-fikh*”, Mahmud Abdüddâyim'den (ö. 1992) “*fikhu's-Şafîi*”, Câdu'r-Rab Ramazan'dan (ö. 1994) “*fikhu's-Şafîi*”, Mustafa Abdülhalik'den “*usûlü'l-fikh*”, Osman el-Merâzikî'den “*usûlü'l-fikh*”, Ez-Zavâhirî eş-Şâfi'den “*usûlü'l-fikh*”, Zekiyyüddin Şa'bân'dan “*hukuk*”, Hasan Vehdan'dan “*usûlü'l-fikh*”, Mustafa Mücahit'ten “*fikhu's-şafîi*”, Abdülmünim el-Bedrâvî'den “*hukuk*”, Ferec es-Senhûrî'den “*fikhu'l-mukâren*”, “*usûlü'l-fikh*”, Muhammed Sellam Medkûr'den “*fikhu'l-mukâren*”, “*usûlü'l-*

¹⁸⁴ Bedî Seyyid Lehhâm, *Vehbe ez-Zühaylî el-Âlim, el-Fakîh, el-Müfessir*, 14-17.; Ahmet Râtîb Hamûş, “Sîratü'l-Üstâz ed-Doktor Vehbe ez-Zühaylî el-İlmiyye ve'l-Ameliyye”, 93-94.

¹⁸⁵ Houran, “Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî (1350-1436/1932-2015)”, 176.; Lehhâm, *Vehbe ez-Zühaylî el-Âlim, el-Fakîh, el-Müfessir*, 19-26.

fikh” – ki bu kişi aynı zamanda doktora danışmanıdır-; Muhammed Hafız Ėânım’den “*genel devletler hukuku*”, Osman Halil’den ise “*hukuk dersleri*” almıştır.¹⁸⁶

Zühaylî burada ismi yer alan hocaları dışında birçok hocadan ders almıştır. Edip Abdurrahmân Azzâm (ö. 1396/1976) ve meşhûr davetçi Ebû’l-Hasan Ali el-Hasenî en-Nedvî (ö. 1420/1999) gibi şahıslardan da etkilenmiştir.¹⁸⁷

1.1.3. Yaptığı İlmî Ve İdari Görevler

Vehbe ez-Zühaylî 1963 yılında doktorasını tamamladıktan sonra Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi’ne öğretim üyesi oldu.¹⁸⁸ 1969 yılında doçent, 1975 yılında da profesör oldu. Şeriat Fakültesi’nde “*fikh*”, “*usûl-i fikh*” ve “*fikhu’l-mukâren*” dersleri veren Zühaylî, mezkûr üniversitenin Hukuk Fakültesi’nde de ders vermeye devam ediyordu.¹⁸⁹ Akademi hayatı boyunca Şam Üniversitesi’yle birlikte pek çok farklı fakültelerde de görev yapan Zühaylî’nin ilmî ve idari görevlerini şöyle sıralayabiliriz:

a. İlmî Görevleri

1963 yılında Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi’ne öğretim üyesi olarak atandı. 1972-1974’de Bingazi Üniversitesi Kanun Fakültesi’nde (Libya); 1984-1989’da İmârât Üniversitesi Şeriat ve Kanun Fakültesi’nde (BAE.), misafir öğretim görevlisi sıfatıyla, Sûdan Hartum Üniversitesi Kanun Fakültesi’nde Şeriat kısmında ve Ümmü Derman İslam Üniversitesinde görevlerde bulundu. Aynı ünvanla Libya Kanun Fakültesi’nde ve Riyad Arap Merkezi Dirâsât Emniyye bölümünde bir süre yine öğretim üyesi olarak bulundu.¹⁹⁰

b. İdari Görevleri

Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi’nde (1967-1970) dört sene dekan olarak görev yaptı.¹⁹¹

¹⁸⁶ Lehhâm, *Vehbe ez-Zühaylî el-Âlim, el-Fakîh, el-Müfessir*, 26-27.; Houran, “Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî (1350-1436/1932-2015)”, 176.

¹⁸⁷ Lehhâm, *Vehbe ez-Zühaylî el-Âlim, el-Fakîh, el-Müfessir*, 27.

¹⁸⁸ Vehbe Zühaylî, *Fert ve Toluma Kur’ân’ın Mesajı*, çev. Halil İbrahim Kutlay (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017), 8.

¹⁸⁹ Lehhâm, *Vehbe ez-Zühaylî el-Âlim, el-Fakîh, el-Müfessir*, 28.

¹⁹⁰ Lehhâm, *Vehbe ez-Zühaylî el-Âlim, el-Fakîh, el-Müfessir*, 28-29.; Ahmet Râtib Hamûş, “Sîratü’l-Üstâz ed-Doktor Vehbe ez-Zühaylî el-İlmiyye ve’l-Ameliyye”, 98-99.

¹⁹¹ Lehhâm, *Vehbe ez-Zühaylî el-Âlim, el-Fakîh, el-Müfessir*, 29-30.

Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi İslam Fıkhi ve Mezhepleri bölümü başkanı olarak tayin edildi. Görevi esnasında Birleşik Arap Emirlikleri'ne giden Zühaylî, Birleşik Arap Emirlikleri'nde bulunduğu sırada İmârât Üniversitesi Şeriat ve Kanun Fakültesi İslam şeriatı bölümüne bir yıl süreyle başkanlık yaptı. Daha sonra bu fakülteye niyâbeten dekan olarak atandı ve dört sene bu görevde kaldı. Şam'a döndüğünde Şeriat Fakültesi bölümüne başkan olarak atandı.(1989)¹⁹²

Vehbe Zühaylî mezkûr görevlerine ek olarak pek çok ilmî ve uluslararası derginin hakem heyetlerinde yer aldı aynı zamanda çeşitli uluslararası ilmî platformlara da üyeydi.¹⁹³ Bu platformlardan bazıları şunlardır: Arap Ansiklopedisi (Şam), İslam Medeniyeti Araştırmaları Akademisi (Ürdün), Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslamî (Cidde), Mecmeu'l-Fıkhî (Mekke), Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslamî (Hindistan), Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslamî (Sudan), Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslamî (Amerika).¹⁹⁴

1.1.4. Vefatı

Vehbe Zühaylî, ömrünü ilme vakfedip arkasında pek çok eser ve talebe bırakmıştır. Talebeleri arasında kardeşi Dr. Muhammed ez-Zühaylî başta olmak üzere Muhammed Faruk Hamâde, Muhammed Nuaym Yasin, Dr. Abdüssettar Ebû Gudde, Abdüllatif Ferfûr ve tezimizin bu bölümünde Vehbe Zuhayli'nin hayatını ele alan eserinden fazlaca istifade ettiğimiz Bedi' Seyyid el-Lehhâm sayılabilir.¹⁹⁵

Vehbe Zühaylî, 8 Ağustos 2015 (23 Şevvâl 1436) Cumartesi günü, Şam'da seksen üç yaşında vefat etmiştir.¹⁹⁶

1.1.5. Eserleri

Zühaylî hayatı boyunca ilme katkı sağlayan pek çok eser telif etmiş bir âlimdir. Eserleri genellikle ihtisas alanı olan fıkıh ve fıkıh usûlü alanında olup, ikinci sırada tefsir ve Kur'ân ilimleri gelmektedir.¹⁹⁷ Eserlerinin bir kısmı ansiklopedik hacimde bir kısmı ise risale çapında olup yayımlanmış eserlerinin yaklaşık sayısı yüz otuzdur. Yazdığı makaleleri, uluslararası sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri de eklenince eserlerinin sayısı

¹⁹² Zühaylî, *Fert ve Topluma Kur'ân'ın Mesajı*, 8.

¹⁹³ Houran, "Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî (1350-1436/1932-2015)", 177.

¹⁹⁴ Lehhâm, *Vehbe ez-Zühaylî el-Âlim, el-Fakîh, el-Müfessir*, 31.; Ahmet Râtib Hamûş, "Sîratü'l-Üstâz ed-Doktor Vehbe ez-Zühaylî el-İlmiyye ve'l-Ameliyye", 100.

¹⁹⁵ Houran, "Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî (1350-1436/1932-2015)", 176.

¹⁹⁶ Houran, 175.; Ahmet Oğuz, "İlme Adanan Bir Ömür Vehbe ez-Zühaylî.", *Diyanet Aylık Dergi*, 2016, 44.

¹⁹⁷ Lehhâm, *Vehbe ez-Zühaylî el-Âlim, el-Fakîh, el-Müfessir*, 43-44-45.

yaklaşık beş yüzdür. Bunun yanında hadis, tahrir, tahkik alanlarında da çalışmaları mevcuttur.¹⁹⁸ Ayrıca belirtmemiz gerekir ki eserlerinin bazıları çeşitli yabancı dillere de çevrilmiştir. Biz çalışmamızın bu bölümünde yayın sırasına göre eserlerine, yer yer de ülkemizde de öne çıkan ve çalışmamız vesilesiyle incelediğimiz eserlerin tanıtımlarına yer vereceğiz.

1. *Âsâru'l harb fi'l-fikhî'l-İslâmî*: Mezhepler arası karşılaştırmalı bir çalışma olan eser aynı zamanda müellifin doktora tezidir. Eserin mukaddime kısmı *İslam Hukukunda Savaş* adıyla Türkçeye de çevrilmiştir.¹⁹⁹
2. *Tahrîcû ehâdîsi tuhfeti'l-fukahâ li-Alâüddin es-Semerkandî* (ö. 539/1144): Muntasır el-Kettânî ile birlikte hazırlanmıştır. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1964.
3. *el-Vasît fi Usûli'l-Fıkıh*: Dimeşk: Câmi'at-ü Dimeşk, 1966.
4. *el-Fıkhu'l İslâmî fi uslûbihi'l-cedîd I-II*: Dimeşk: Dâru'l-mektebeti'l-hadisiyye, 1966.
5. *Nazariyyetü'z-zarureti's-şer'iyye*: Şer'î konularla ilgili olarak mezhepler arasında mukâyeseli bir çalışmadır.²⁰⁰ İlk olarak Dimeşk'te 1969 yılında Mektebetü'l-Farâbî'de basılmıştır.
6. *en-Nusûsu'l-fikhîyyetü'l-muhtâra, takdim, ta'lik, tahlil*: Dimeşk: Dâru'l-Kitab, 1969.
7. *Nazariyyetü'z-zam'ân ev ahkâmu'l-mesûliyyeti'l-medeniyye ve'l- cinâiyye fi'l-fikhî'l-İslâmî* (*Dirâsetün Mûgâranetün*): Hukukî ve cezâî sorumluluklara dair yaptığı mukayeseli bir çalışmadır.²⁰¹ İlk baskısı Dimeşk'te Dâru'l-fikr tarafından 1970 yılında yayımlanmıştır.
8. *Nizâmu'l-İslâm, el-'akîdetü'l-İslâmiyye ve'l-'âlemü'l-'Arabî ve nizâmü'l-hukm ve'l-'alâkati'd-düveliyye fi'l-İslâm ve müşkilâti'l-âlemi'l-İslâmî'l-muâsıra*: Libya: Bingazi Üniversitesi, 1970.
9. *el-Usûlu'l-'âmme li vahdeti dîni'l-hak, el-mektebetü'l-Abbasiyye*: Dimeşk: 1972.
10. *Saîd b. el-Müseyyeb*: “*Silsiletü a'lâmi'l-Müslimîn*” eserinin içindedir. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1974.
11. *Ubâde b. es-Sâmit*: “*Silsiletü a'lâmi'l-Müslimîn*” eserinin içindedir. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1977.

¹⁹⁸ Houran, “Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî (1350-1436/1932-2015)”, 177.

¹⁹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Vehbe Zuhaylî, *İslam Hukukunda Savaş*, çev. İsmail Bayer, 1.b (Erzurum: İhtar Yayınları, 1996).

²⁰⁰ Bkz. Vehbe ez-Zühaylî, *Nazariyyetü'z-zarureti's-şer'iyye*, 4 b. (Beyrût: Müessesetü'r-risâleti, 1985).

²⁰¹ Bkz. Vehbe ez-Zühaylî, *Nazariyyetü'z-zam'ân ev ahkâmu'l-mesûliyyeti'l-medeniyye ve'l- cinâiyye fi'l-fikhî'l-İslâmî* (*Dirâsetün Mûgâranetün*), 9 b. (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2012).

12. *ed-Davâbitü's-şer'iyye li'l-ahzi bi eyseri'l-mezâhib*: "Silsiletü Efkâr fi'l-Mîzan" eserinin içindedir. Dimeşk: Dâru'l-hicret, 1978.
13. *el-Halîfetü'r-Râşid el-Âdil Ömer b. Abdülaziz*: Dimeşk: Dâru Kuteybe, 1980.
14. *Üsâme b. Zeyd Hibbu Rasulillâh sallallahu aleyhi ve sellem ve İbnü Hibbihî*: "Silsiletü a'lâmi'l-Müslimîn" eserinin içindedir. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1980.
15. *el-Alâkatu'd-düveliyye fi'l-İslâm*: Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1981.
16. *el-Fıkhu'l-İslâmi ve edilletühû*: Bir komisyon tarafından *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi* başlığı ile Türkçe'ye de tercüme edilip 10 cilt olarak yayımlanmıştır.²⁰²
17. *Usûlu'l-fikhî'l-İslâmî I-II*: Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1986.
18. *Cuhûdü taknîni'l-fikhî'l-İslâmî*: Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1987.
19. *el-Ukûdu'l-müsemmat fi-kânûni'l-muâmelâtî'l-medeniyyeti'l-imârâtî ve'l-kânûni'l-medenî el-Ürdünî*: Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1987.
20. *Fıkhu'l-mevârîs fi's-şer'iati'l-İslâmîyye*: Prof. Dr. Muhammed Ra'fet Osman ve Prof. Dr. Ramazan eş-Şerânâsi ile birlikte telif edilmiştir. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1987.
21. *el-Ukûbâtü's-şer'iyye ve esbâbühâ*: Prof. Dr. Ramazan eş-Şerânâsi ile ortaklaşa hazırlanmıştır. Dubai: Dâru'l-kalem, 1987.
22. *el-Vasâyâ ve'l-vakf fi'l-fikhî'l-İslâmî*: Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1987.
23. *Ahkâmu'l-ibâdât*: Dubai: Dâru'l-kalem, 1988.
24. *el-İslam dinü'l-cihâd lâ'l-udvân*: Libya: Vakfû'l-menheci'l-mükarrar li-külliyeti'd-da'veti'l-İslâmiyyeti 1990.
25. *el-İslam dinü's-şûrâ ve'd-dimokratiyye*: Libya: Vakfû'l-menheci'l-mükarrar li-külliyeti'd-da'veti'l-İslâmiyyeti 1992.
26. *Fıkhu'l-ibâdât 'ale'l-mezhebi'l-Mâlikî*: Libya: Vakfû'l-menheci'l-mükarrar li-külliyeti'd-da'veti'l-İslâmiyyeti 1990.
27. *el-Ukûbâtü's-şer'iyye ve'l-akziyye ve's-şehâdât*: Ceza hukukuyla alakalı bir çok konuyla (had, tâ'riz kısâs vb) alakalı delillere, görüşlere ve değerlendirmelere yer vermiştir.²⁰³
28. *ez-Zevâc ve't-talâk 'ale'l-mezhebi'l-Mâlikî*: Libya, Vakfû'l-menheci'l-mükarrar li-külliyeti'd-da'veti'l-İslâmiyyeti 1991.

²⁰² Bkz. Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe vd. (İstanbul: Risale Yayınları, 1992).; Bu eser ülkemizde yüksek lisans tezi olarak da çalışılmıştır. Çalışmada aile hukuku çerçevesinde Hanefî- Şafîî Mezheplerinin mukayesesine ve tercihlerine yer verilmiştir. Bkz. Sabri Erçek, -*Aile Hukuku Çerçevesinde-Zühaylî'nin "el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletüh" Adlı Eserinde Hanefî-Şafîî Mezheplerinin Mukayesesi ve Tercihi*, (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

²⁰³ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Ukûbâtü's-şer'iyye ve'l-akziyye ve's-şehâdât*, (Libya: Uluslararası İslâm'a Davet Cemiyeti, 1991.)

29. *el-Muâmelâtü'l-mâliyye 'ale'l-mezhebi'l-Mâlikî*: Libya: Vakfû'l-menheci'l-mükarrar li-küllîyyeti'd-da'veti'l-İslâmiyyeti 1991.
30. *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîdeti ve's-şerîati ve'l-menhec*: Bir heyet tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. 15 cilt halinde, 2003 yılında yayımlanmıştır. Araştırmamızın başlıca kaynağı ve konusu durumundaki bu eser hakkında detaylı bilgilere yer verilecektir.²⁰⁴
31. *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*: Libya: Vakfû'l-menheci'l-mükarrar li-küllîyyeti'd-da'veti'l-İslâmiyyeti 1991. Ahmet Efe tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.²⁰⁵
32. *el-Kissatü'l-Kur'âniyye hidâye ve beyân*: Dimeşk: Dâru'l-hayr, 1992.
33. *Şir'atü hukûki'l-insan fi'l-İslâm*: Dimeşk: Dâru Talas, 1992.
34. *el-Kur'ânü'l-Kerîm, el-bünyetü't-teşrîyye ve'l-hasâisu'l-hadâriyye*: Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1993.
35. *er-Ruhasu's-şer'iyye ahkâmuha ve davâbituhâ*: Dimeşk: Dâru'l-hayr, 1993.
36. *et-Tefsîru'l-vecîz Alâ Hâmişi'l-Mushaf*: Müfessirin tek ciltlik tefsir çalışmasıdır. Bu tefsirinde de müfessir yönü yanında fikhî yönü de âyetleri ele alışında göze çarpmaktadır. İlk baskısı Dimeşk'te Dâru'l-fikr tarafından 1993 yılında yapılmıştır.²⁰⁶
37. *Câmi'ul-ulûm ve'l-hikem (Hamsîne Hadîsen Nebeviyyen min Cevâmi'i'l-Kelîm)*: Hafız İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) I-II: tahkik ve tahriç, Dimeşk: Dâru'l-hayr, 1993.
38. *el-İslam ve'l-imân ve'l-ihsân*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1995.
39. *ed-Da'vetü'l-İslamiyye ve ğayru'l-Müslimîn*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1995.
40. *el-Hasâisü'l-kübrâ li-hukûki'l-insan fi'l-İslam*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1995.
41. *el-Mesûliyyetü'n-nâşie ani'l-eşyâ ve'l-âlât*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1996.
42. *el-Mesûliyyetü an fi'li'l-ğayr*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1996.
43. *el-Ulûmü's-şer'iyye beyne'l vahdeti ve'l-istiklâl*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1996.
44. *el-İslam ve tahdiyâtü'l-asr (et-Tadahhum en-nakdî mine'l-vecheti's-şer'iyye)*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1996.
45. *el-Ususu ve'l-mesâdiru'l-ictihâdiyye el-müştereke beyne's-sünne ve's-Şîa*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1996.
46. *el-Mufâvedât fi'l-İslam*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1996.

²⁰⁴ Bkz. Vehbe Zuhayli, *Tefsîrü'l-Münir*, çev. Ahmet Efe vd. 6.b (İstanbul: Risale Yayınları, 2019).

²⁰⁵ Bkz. Vehbe Zuhayli, *Fıkıh Usûlü*, çev. Ahmet Efe, (İstanbul: Risale Yayınları, 2014).

²⁰⁶ Bkz. Vehbe ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-vecîz Alâ Hâmişi'l-Mushaf*, (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1993).

47. *Muvâcehetü'l-ğazvu ve's-sekâfi's-sahyûni ve'l-ecnebî*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1996.
48. *et-Taklîd fî'l-mezâhibi'l-İslâmiyye 'Inde's-Sünne ve's-Şîa*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1996.
49. *el-'İlmü ve'l îmân ve kadâyâ's-şebâb*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
50. *Hutabâtü'd-damân*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
51. *el-İctihadu'l fikhîyyü'l hadîs*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
52. *Nikâtu'l iltikâ beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
53. *Ru'ye ictihâdiyye fî'l mesâili'l-fikhîyyeti'l-muâsıra li'l-vakf*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
54. *el-Mesûliyyetü'l-cinâiyye li mardâ el-Cins (el-İydz/AIDS)*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
55. *el-İ'câzu'l-'ilmî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
56. *el-Emvâlü'lletî yesıhhu vakfuhâ ve keyfiyyetü Sarfihâ*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
57. *el-Urfu ve'l-âdet*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
58. *Ahkâmu'l mevâddu'n-necese ve'l-muharrame fî'l-ğızâi ve'd-devâ*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
59. *el-İmam es-Suyûti Müceddidü'd-da'veti ile'l-ictihâd*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
60. *en-Nizâmu'l-iktisâdî ve medâ irtibatihî bi'l-Menheci'r-Rabbânî*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
61. *Ahkâmu't-teâmül ma'a'l-masârifi'l-İslâmiyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
62. *et-Tenvîl ve sûku'l-evrâkı'n-nakdiyye (el-Borsa)*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
63. *Bey'u'l-eshum*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
64. *Süver min urûdi't-ticârâtî'l-muâsıra ve ahkâmu'z-zekât*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
65. *Bey'ud-deyn fî's-şerîati'l-İslâmiyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
66. *el-Mezhebû's-Şâfiî ve mezhebühü'l vasît beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
67. *es-Sünnetü'n-nebeviyyetü's-şerîfe (Hakikatuhâ ve mekânetuhâ 'inde'l-Müslimîn)*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
68. *Fıkhu's-Sünneti'n-Nebeviyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
69. *Menâhicü'l-ictihâd fî'l-mezâhibi'l-muhtelif*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.

70. *Bey'u't-taksît*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
71. *el-Emnu'l-ğizâî fi'l-İslâm*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
72. *ed-Dîn ve tefâ'uluhü maa'l hayât*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
73. *Hukmü'l musannefâti'l-fenniyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1997.
74. *el-Fıkhu'l Hanbelî el-müyesser*, 4 cilt, Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1998.
75. *İdaretü'l-vakfî'l-hayrî*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1998.
76. *Kazıyyetü'l-ahdâs fi'l-karni'l-hâdî ve'l-ısrîn*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1998.
77. *el-Muslimûn fi'l-karni'l-hâdî ve'l-ısrîn*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1998.
78. *Esbâbu ihtilâf ve cihâti'n-nazari'l-fıkhiyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1998.
79. *el-Müceddid Cemâlüddîn Efgânî ve islahatihî fi'l-âlemi'l-İslâmî*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1998.
80. *el-İbrâ mine'd-deyn*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1998.
81. *el-İslâm ve ğayru'l-Müslimîn*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1998.
82. *el-Mezâhibu'l-İslâmiyyeti'l-hamse (Tarih ve Tevsîk)*: Dr. Abdulhâdî el-Fadlî, Prof. Muhammed Vefâ Rîşî, Prof. Muhammed Sekhâl el-Cezâirî, Dr. Usame el-Hamevî ile beraber yazılmıştır. Zühaylî, Şâfiî mezhebine dair kısmını kaleme almıştır. Beyrut: Dâru'l-Ğadîr, 1998.
83. *Tarîku'l-hicreteyn, İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350)*: tahkik ve tertib, Dimeşk: Dâru'l-hayr, 1999.
84. *Tağyîru'l-ictihâd*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
85. *Zekâtü'l-mâli'l-âm*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
86. *Usûlü'l-fikh ve medârisü'l-bahs fihi*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
87. *Hukmü icrâi'l-ukûd bi vesâili'l-ittisâli'l-muâsıra*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
88. *el-Bâisu 'ale'l-ukûd fi'l-fikhî'l-İslâmî ve usûlihî*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
89. *Tebisîru'l-Müslimîn liğayrihim bi'l-İslâm*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
90. *'Âlemiyyetü'l-Kur'âni'l-Kerîm*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
91. *el-Müsadera ve't-Te'mîm*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
92. *el-Bed'u'l-münkire*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
93. *Usûlu't-takrîb beyne'l-mezahibi'l-İslâmiye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
94. *el-Büyyû' ve âsâruha'l-ictimâiyeti'l-muâsıra*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1999.
95. *Tatbîku's-şerîati'l-İslâmiyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
96. *İctihâdü't-Tâbi'in*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
97. *Bey'u'l-'arbûn*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
98. *Âidü'l İstismâr*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.

99. *Nizâmu teaddüdi 'z-zevcât*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
100. *el-Muharremât ve âsâruha 's-seyyieh 'ale'l-mücteme'*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
101. *Kırâatün muâsıra fi'l-hadisi 'n-Nebevî*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
102. *Ahkâmu'l-harb fi'l-İslâm ve hasâisuha 'l-insaniyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
103. *el-Fıkhu'l-Malikî el-müyesser I-II*: Dimeşk: Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1999.
104. *ez-Zerâi' fi 's-siyâseti 'ş-şer'iyye ve 'l-fihî 'l-İslâmî*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1999.
105. *el-Îmânu bi'l kazâ ve 'l-kader (91 Soru 91 Cevap)*: Kader ve kazâyâ dair sık sorulan 91 soru ve cevap metoduyla ortaya koyduğu eseridir. İnsan eylemlerinin Allah'ın irâdesiyle olan bağlantısı olup olmadığı, Alla'a teslimiyetin nasıl olması gerektiği gibi pek çok konuyu ihtivâ etmektedir. İlk baskısı Dimeşk'te Dâru'l-mektebî tarafından 1999 yılında yapılmıştır.²⁰⁷
106. *Zikrullahi Teâlâ (el-Mefhûmu ve 'l-hâlât)*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1999.
107. *Muhtasaru'l-envâr fi şemâili 'n-Nebiyyi 'l-muhtâr, Muhyi's-Sünne el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî (ö. 516/1122)*: Tahkîk, tahrîc, ihtisâr çalışmasıdır. Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1999.
108. *el-'Alâkâtü 'd-düveliyye fi 'l-İslam*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
109. *es-Sekâfe ve 'l-Fikr*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
110. *el-Kıyemü 'l-İslamiyye ve 'l-kıyemü 'l-iktisâdiyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
111. *Menhecü 'd-da 'veh fi 's-sîrati 'n-Nebeviyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2000.
112. *el-Kıyemü 'l-insâniyye fi 'l-Kur'ân-i 'l-Kerîm*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.
113. *Tecdîdu'l-fikhî 'l-İslâmî*: Dr. Cemal Atiyye ile yaptığı bir söyleşidir. “*Hıvârât li-karnin cedîd*” içinde yer almaktadır. Dimeşk: Dâru'l-fikir, 2000.
114. *el-Usretü 'l-Müslime fi 'l-âlemi 'l muâsır*: Dimeşk: Dâru'l-fikir, 2000.
115. *Hakku'l-hurriyeh fi 'l-âlem*: Dimeşk: Dâru'l-fikir, 2000.
116. *el-Âlemiyye ve 'l Hâtımiyye ve 'l-Hulûd*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.
117. *Sübülü 'l-istifâde mine 'n-nevâzil ve 'l-fetâva ve 'l-'ameli 'l-fikhî fi 't-tatbikâti 'l-muâsıra*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.
118. *el-İslâm ve 'usûlü 'l hadârati 'l-insâniyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.

²⁰⁷ Bkz. Vehbe ez-Zühaylî, *el-Îmânu bi'l kazâ ve 'l-kader (91 Soru 91 Cevap)*, (Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1999).

119. *Tarihu't-teşrû'l-İslâmî*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.
120. *Usûlü'l-fikhî'l-Hanefî*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.
121. *Himâyetü'l-bîeh fi's-şerîati'l-İslâmiyye*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.
122. *Mekânetü'l-Kudüs fi'l-ediyânî's-semâviyye*: Kudüs'ün tarihine, Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar için Kudüs'ün önemine, siyonizmin ve Yahudilerin Kudüs'e etkilerine, Kudüs'ün konum olarak değerlendirilmesine yer veren ve daha pek çok açıdan Kudüs'ü ele alan bir çalışmadır. İlk baskısı Dimeşk'te Dâru'l-mektebî tarafından 2001 yılında yapılmıştır.²⁰⁸
123. *Şartu'l-velâye fi 'akdi'n-nikâh*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.
124. *el-İnsan fi'l-Kur'ân*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.
125. *Hukûku'l-etfâl ve'l-musinnîn*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.
126. *el-Vahdetü'l-vataniyye fi'l-mi'yârî's-şer'î*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.
127. *el-Kitabu'l-fikhu'l-câmiî (el-Vâkı'u ve'd-Dumûh)*: Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.
128. *et-Tefsîru'l-vasît I-III*: Âyetler ışığında konular başlıklar halinde ele alınmıştır. Güncel baskıları 4 cilt halde yapılmakta olup 4. cilt fihrist görevi yapmaktadır. *et-Tefsîru'l-münîr*'in muhtasarı mesabesindedir.²⁰⁹ İlk baskısı Dimeşk'te Dâru'l-fikr tarafından 2001 yılında yapılmıştır.
129. *Fetâvâ muâsıra*: Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2003.
130. *Fetâva'l-asr*: Dimeşk: Dâru'l-hayr, 2005.
131. *el-Kavâidü'l-fikhîyye ve tatbîkâtühâ*: Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2006.
132. *el-Fikhu's-Şâfiî el-Müeyesser*: 2 Cilt, Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2008.
133. *Mevsûatü'l-fikhî'l-islâmî el-mu'âsır*: 14 Cilt, Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2012.
134. *el-Fikhu'l-Hanefî el-müeyesser*: Müellif bu eserde Hanefî mezhebinde temel kaynaklardan kabul edilen; *Tuhfetü'l-Fukahâ*, *Merâki'l-Felâh*, *Tebyînü'l-Hakâik*, *el-Lübâb*, *Reddü'l-Muhtâr* ve *el-İhtiyâr* başta olmak üzere pek çok kaynaktan fikhın bütün konularını özetleyerek eserini ortaya konmuştur. Eser 2 cilttir.²¹⁰
135. *el-Fikhu'l-Mâlikî el-müeyesser*: 2 Cilt, Dimeşk: Dâru'l-kelimi't-tayyib, 2010.
136. *Kadâyâ'l-fikh ve'l-fikr el-muâsır*: 3 Cilt, Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2011.²¹¹

²⁰⁸ Kapsamlı bilgi için bkz. Vehbe ez-Zühaylî, *Mekânetü'l-Kudüs fi'l-ediyânî's-semâviyye*, 1 b. (Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001).

²⁰⁹ Bkz. Vehbe ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-vasît*, 4 c. (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2015).

²¹⁰ Bkz. Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fikhu'l-Hanefî el-müeyesser*, 2 c. (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2010).

²¹¹ Tüm eserleri ile ilgili bilgiler için İsam Kütüphanesi başta olmak üzere "Ahmet Râtib Hamûş, "Sîratü'l-Üstâz ed-Doktor Vehbe ez-Zühaylî el-İlmiyye ve'l-Ameliyye", 126-31.; Lehâm, *Vehbe ez-Zühaylî el-*

1.2. *et-Tefsîru 'l-münîr*'in Tanıtımı

Vehbe Zühaylî'nin Birleşik Arap Emirlikleri Üniversitesi'ndeki görevi esnasında 1984-1989 yılları arasında telif ettiği mezkûr eserinin tam adı, *et-Tefsîru 'l-münîr fî 'l-akîdeti ve 'ş-şerîati ve 'l-menhec 'dir*.²¹² Zühaylî, tefsirinde rivâyet ve dirâyet tarzlarını cem edip, geçmiş müfessirlerden ve çağdaş tefsir âlimlerinden istifade ederek eserini telif etmiştir. Eserini her cilt iki cüzü kapsayacak şekilde hazırlamıştır. Bu da tefsirden yararlanmayı kolaylaştırmıştır. Eserde kullanılan dil sade ve günümüz insanının anlayacağı niteliktedir. Gereksiz münakaşalara girilmeksizin anlamayı kolaylaştırıcı dil açıklamalarına yer verilmiştir. Rivâyetlerin sıhhat durumlarına işaret edilmiş, isrâiliyyâtan, uydurma rivâyetlerden kaçınılmaya özen gösterilmiştir.

Zühaylî'nin tefsirde izlediği üslûb kendine hastır. Tefsir edeceği sûre hakkında “sûrenin kapsadığı konular” başlığında genel bilgiler verip ardından sûrenin isim veya isimlerine, sûreye bu ismin verilme sebebine, sûrenin fazileti hakkındaki rivâyetlere yer vermektedir. Fakat sûrelerin fazileti hakkındaki rivâyetlere yer verirken, rivâyetlerin çoğunun mevzû olduğuna dikkat çekmekte ve bu uydurma rivâyetlerden kaçınmaktadır. Zühaylî, âyetlerin tefsirinde konu bütünlüğünü esas alarak gruplandırmakta ve bu konulara uygun bir isim vererek ele almaktadır. Bu bağlamda bir nevi mevzû/konulu tefsir yapmaktadır. Sûre başlarında sûrenin isimlendirilişi, konusu, önceki sûreyle münasebeti ve kapsadığı konulara da değinmektedir. Tefsirine yer vereceği âyet gruplarını verdikten sonra sırası ile şu usûlû takip eder: İlk olarak “el-Kırâât” başlığında bazı âyetlerdeki kelimelerde yer alan sahih kırâat farklılıkları olmak kaydıyla, kırâat farklılıkları bağlamında hangi kırâat imamının hangi kelimeyi nasıl okuduğunu belirtir. “el-İ'râb” başlığı altında âyetlerin irabını yapar. Devamında “el-Belâğâ” başlığında, âyetlerde yer verilen, belâğat ilmi bağlamında değerlendirilen konulara kapsamlı sayılacak şekilde yer verir. “el-Müfredâtü'l-lügaviyye” başlığında âyette geçen kelimelerin manalarına ve ıstılâhî açıklamalarına değinir. “el-Münâsebet” başlığında âyetlerin önceki âyet veya âyetlerle alakasını açıklar. Ardından “et-Tefsîru ve 'l-beyân” başlığında âyetlerin tefsirini yapar. Son olarak “Fıkhu'l-hayât evi'l-ahkâm” başlığında ise âyetlerden çıkan fikhî hükümleri, hükümlerin Hanefî, Şâfiî, Mâlikî,

Âlim, *el-Fakîh, el-Müfessir*, 46-66.; Sinan Yıldız, “Vehbe Ez-Zühaylî'nin *et-Tefsîru 'l-Münîr* Adlı Tefsirinde Belâğat İlmi Uygulamaları” (İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2019), 11-19. ” çalışmalarından istifade ettik.

²¹² Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr fî 'l-akîdeti ve 'ş-şerîati ve 'l-menhec*, c. 1 (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2009), 3.

Hanbelî mezheplerine göre durumunu açıklar, âyetin hikmetlerine ve insanlara neler dediğine değinerek konuyu sonlandırır.

Zühaylî'nin bu metodu bazı âlimlerce eserinin en özgün yönü olarak görülmektedir.²¹³

1.2.1. *et-Tefsîru'l-münîr*'in Metodu

Ele aldığımız tefsir, konulu (mevzûî) tefsirlerin; sistemli, pratik ve baştan sona Kur'ân-ı Kerim'in tamamını ele alan bir örneğidir. Ansiklopedik bir tefsir olmanın yanında derleme niteliğindedir.²¹⁴ Yazmaktaki hedefini, insanlar ile Allah'ın kitabı arasında bir bağ kurmak²¹⁵ olarak ifade eden müellif, eserinin mukaddimesinde, tefsirini yazarken takip ettiği metod ve planını şöyle ifade etmiştir:

1. Kur'ân âyetlerini, konu bütünlüğüne, Kur'ân'ın ruhuna uygun bir biçimde açıklayıcı başlıklar ile bölümlere ayırmak.
2. Her bir sûrenin muhtevasının genel olarak açıklamasına yer vermek.
3. Sözlük ile alakalı açıklamalara yer vermek.
4. Bu konuda varit olmuş en sahih rivâyetler ile âyetlerin nüzûl sebeplerine yer verip, zayıf olanlarını terk etmek. Güvenilir sîret kitaplarından hareketle, Peygamberlerin kıssalarına, Bedir ve Uhud savaşları gibi İslam tarihinin büyük olaylarına ışık tutmak.
5. Âyetleri tefsirini yapıp, beyânına yer vermek.
6. Âyetlerden hükümler istinbât edip, onları zikretmek.

²¹³ Muhammed Said Ramazan Bûtî, "Keyfe Sârat Ma'rifeti li'l-Üstaz Vehbe ez-Zühaylî", içinde *Buhûs ve Makâlât Mühâdâtün İleyh*. (Dimeşk: Dâru'l-Fikr., 2003), 31.

²¹⁴ İsmail Kodaz, *Tefsîru'l-Münîr'de Ulûmü'l-Kur'ân Konuları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 124.

²¹⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/8.; Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, çev. Ahmet Efe vd. (İstanbul: Risale Yayınları, 2019.) 1/11.

7. Belâğat ve i'rab ile ilgili dileyen için anlamının açıklanmasına yardımcı olması amacıyla ile açıklamak. Bu konular üzerine eğilmek istemeyenlerin, tefsiri anlamasını zorlaştıracak ıstılahlardan uzak durmak.²¹⁶

Devam eden ifadelerinden hareketle, net olarak metodunu, hedeflerini gözler önüne sermek, daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla maddeler halinde ifade edecek olursak:

8. Cihad, hadler, miras, evlilik hükümleri, fâiz ve şarap gibi konular ile ilgili olarak nâzil olan âyetleri bir arada tefsir etmek.

9. Kolay, anlaşılır ve istifâde edilir bir üsluba yer vermek.

10. Bilgisizce fetva verilmesinin önüne geçerek insanların saptırılmasının önüne geçilecek özellikte âlimlerin ve ilim talebelerinin güveneceği bir eser olmak.

11. Müslümanların hepsinin görevi olan tebliğ vazifesini yerine getirmiş olmak.²¹⁷

Burada işaret ettiğimiz metod tefsirde baştan sona uygulanmıştır. Bu metod tefsirin daha sistemli ve pratik olmasını sağlamıştır.

1.2.2. Eserde Ulûmü'l-Kur'ân'a Dair Ele Alınan Hususlar

Zühaylî'nin tefsiri baştan sona incelendiğinde görülecektir ki Esbâbü'n-nüzûl, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih, Mekkî-Medenî, hurûf-u mukattaa, tenâsüb ve insicâm, Kur'ân'ın üslûbu ve i'câzı, Kur'ân'da edebî sanatlar, Kur'ân kıssaları, meseller, yeminler başta olmak üzere ulûmü'l-Kur'ân'a dair pek çok konuya kapsamlı olarak yer verilmiştir.²¹⁸ Biz çalışmamızın bu kısmında müfessirin tefsirinin mukaddimesinden hareketle Kur'ân'a dair bilinmesini gerekli gördüğü yedi başlığa yer vereceğiz.

“Kur'ân-ı Kerîm'in tarifi, inzâli ve cem edilmesi hakkında bilgiler” başlığında, Kur'ân'ın tarifi, isimleri, inzâlinin keyfiyeti, âyet ve sûrelerin Mekkî veya Medenîliği, nüzûlünün sebeplerini bilmenin faydaları, Kur'ân'ın ilk ve son inen âyetleri, Kur'ân'ın Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde toplanması ve Hz. Ebûbekir döneminde ikinci defa

²¹⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/9.; trc. 1/12.; krş. Mansûr Ebû Zeina, “et-Tefsîru'l-Münîr li'z-Zühaylî – Dirâsetü ve't-Takvîm-”, *Mecelletü Câmîiatü'n-necâhi ve Li'l-ebhâs (Ulûmü'l-insâniyyeti)* 27/15 (2013), 2045-49.

²¹⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/10-11.; trc. 1/12-13.

²¹⁸ Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz. İsmail Kodaz, *Tefsiru'l-Münîr'de Ulûmü'l-Kur'ân Konuları*, 43-121.

toplanması, Hz. Osman döneminde resm-i Mushaf esas alınarak istinsâhı gibi konular hakkında bilgilere yer verilmiştir.²¹⁹

İkinci başlık “Kur’ân-ı Kerîm’in yazılış yöntemi ve resm-i Osmânî” olup bu başlıkta Kur’ân’ı Kerîm’in yazım yöntemi, imlası ve resm-i Osmânî ile alakalı tanımlara ve görüşlere yer verilmiştir.²²⁰

Üçüncü başlık “Yedi harf ve yedi kırâat” olup yedi harf ruhsatı hakkında ve bu yedi harfin neler olabileceğine dair görüşler ışığında, bilgiler vermiştir. Öte yandan yedi harfin ile yedi kırâatın kastedilmediğini bilakis bu kırâatların yedi harfin sadece birinin fer’i konumunda olduğunu vurgulamıştır.²²¹

“Kur’ân’ın Allah’ın kelamı olduğu ve çeşitli i’câz şekilleri ile onu ispat etmenin yolları” ismini taşıyan dördüncü başlığında ise önce bütün çabalarına rağmen insanların ve cinlerin onun bir benzerini getiremediklerini bu durumun Kur’ân’ın Allah kelamı olduğunun en belirgin göstergesi olduğunu tehdî âyetlerinden de örneklerle açıklamıştır. Sonra i’câz’ın görünür şekilleri veya i’câz yönleri ara başlığı ile on madde halinde i’câz yönlerine yer vermiş daha sonra da Kur’ân’ın üslûbunun ve anlamının özelliklerini ifade etmiştir.²²²

“Kur’ân-ı Kerîm’in Arapça oluşu ve diğer dillere tercümesi” isimli beşinci başlıkta Kur’ân-ı Kerîm’de, Arapça olmayan kelimelerin olup olmadığı, Kur’ân tercümesinin mümkünlüğü ve şer’an caiz olup olmadığı, tercüme ile namazın sahih olup olmadığı gibi hususlara değinmiştir.²²³

Altıncı başlık olan “Sûrelerin başlarındaki mukatta’ harfler” başlığında ise sûre başlarında bu harflerin getirilmesinin hikmetlerine dair bilgilere yer vermiştir.²²⁴

Yedinci ve son başlık “Kur’ân-ı Kerîm’de teşbih, istiâre, mecâz ve kinâye” başlığıdır. Müfessir bu başlıkta teşbih, istiâre, mecâz, kinâye, ta’riz gibi uygulamaların Kur’ân’da var olup olmadığına değinmiştir.²²⁵

²¹⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/13-24.; trc. 1/14-23.

²²⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/24-25.; trc. 1/23-24.

²²¹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/26-28.; trc. 1/24-26.

²²² Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/28-34.; trc. 1/26-31.

²²³ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/34-37.; trc. 1/31-34.

²²⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/38-39.; trc. 1/34-35.

²²⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/40-42.; trc. 1/35-38.

Son olarak “Fevâid” ara başlığına yer vermiştir. Burada Kur’ân’da kaç cüz, kaç sûre, kaç âyet bulunduğu; emir, nehiy, va’d, vaîd, kıssalar, haberler, ibretli hususlar, misaller, haram ve helal, dua, nâsih ve mensûh ile bağlantılı kaç âyet olduğuna dair de tamamlayıcı bilgilere yer verilmiştir.²²⁶ Mezkûr bilgilerden sonra istiâze ve besmelenin tefsirinden başlayarak son iki cildi fihrist mesâbesinde olan on yedi ciltten müteşekkil tefsirini telif etmiştir.

1.3. Vehbe Ez-Zühaylî’nin Kırâatlara İlişkin Temel Yaklaşımı

Yedi harf ve kırâat farklılıkları, Kur’ân ve tefsir tarihinin en müşkil konularından biri hatta belki de ilki olarak nitelendirilebilir. Bu açıdan konuya ilişkin söz söyleyenin söylediğinden ziyade hangi temel kaynaklardan ve nasıl bir bakış açısından hareketle söylediği önem arz etmektedir. Sonraki kısımlara bir zemin teşkil etmek üzere bu bölümde müellifimizin; Kur’ân-ı Kerîm’in yazımı, resm-i Mushaf, yedi harf, kırâatların tevâtürü, sahih ve şâzz kırâatların tespiti meselelerine ilişkin bakış açısını değerlendireceğiz. Değerlendirmelere geçmeden önce görüşlerinin daha iyi anlaşılması açısından bu konulara dair dikkate aldığı temel kaynakları ve ana kabullerinin tespitine yer vereceğiz.

1.3.1. Tefsire ve Kırâata Dair Referans Aldığı Kaynaklar

Müellif, toplumun nizamını tesis edecek yegâne kaynak olarak gördüğü Kur’ân-ı Kerîm²²⁷ ve ona bağlı ilimlere yönelmiş bu yönelişi hem bir lütuf hem de sorumluluğu çok büyük ve ağır bir görev olarak kabul etmiştir.²²⁸

Bu ağır sorumluluğu yerine getirebilme noktasında öncelikle kitabın sahibine sığınan müellifin, bu sığınışın hemen arkasından ana kabul ve temel kaynakları ile birlikte yöntemini ifşa ediyor olmasını; bu zor görev ve sorumluluğunu ancak sağlam kaynaklardan beslenen sağlam bir yöntemle yerine getirilebileceğini dair ön kabulünün iması olarak değerlendirmek pekâlâ mümkündür.

Tefsirinde faydalandığı eserler bu ön kabule en büyük işaretlerdendir. Vehbe Zühaylî’nin kırâat ihtilaflarının temel çerçevesini teşkil eden yedi harf kavramına ve geleneksel olarak bu kavramın mefhumu çerçevesinde şekillenen bir takım tartışmalı konulara bakış açısını sorgulama, tezimizin asıl çalışma alanı olan kırâatların manaya etkisi

²²⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru ’l-Münîr*, 1/42.; trc. 1/38.

²²⁷ Zühaylî, *Fert ve Toluma Kur’an’ın Mesajı*, 18.

²²⁸ Zühaylî, *Fert ve Toluma Kur’an’ın Mesajı*, 19.

konusuna bir zemin teşkil edeceğinden ayrı bir öneme sahiptir. Ancak mevzubahis kavram ve anlam alanına ilişkin tespitlerine geçmeden, konu dâhilinde hangi kaynakları esas aldığına değinmek müellifin tercihlerini izah için açıklayıcı olacaktır. Öyle ki bir eseri tanımanın en güzel yollarından biri muhakkak eserde istifade edilen kaynakları tanımadır. Bu sebeple *et-Tefsîru'l-münîr*'i daha iyi tanımak adına Zühaylî'nin eserini telif ederken istifade ettiği kaynakları da ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Zühaylî eserinde âyetleri tefsir sadedinde İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *Kitâbü İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*'ı, Cessâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Begâvî'nin (ö. 516/1122) *Me'âlimü't-tenzîl*'i, Tantavî Cevherî'nin (ö. 1358/1940) *el-Cevâhir fî't-tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm*'i, Sâbûnî'nin *Safvetü't-tefâsîr*'i, Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ından istifade etmiştir.²²⁹

Tefsirin yanı sıra kırâat-anlam ilişkisi bağlamında istifade ettiği diğer kaynaklar arasında ise Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-tenzîl*'i, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*'i, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, Nesefî'nin *Medârikü't-tenzîl ve Hakâiku't-te'vîl*'i, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî el-Hâzin el-Bağdâdî'nin (ö. 741/1341) *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*'i, Ebû Hayyân el-Endülüsî'nin *el-Bahru'l-muhîr*'i, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*'i, Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-mesânî*'si yer almaktadır.²³⁰

Zühaylî, sahih yedi kırâata ve on kırâata yer verdiği *el-kırâât* başlığında ise İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr*'inden istifade etmiştir.²³¹

1.3.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Yazımı ve Resm-i Mushaf Hakkındaki Görüşü

Sahâbe döneminde Kur'ân'a dair yapılan hizmetleri ele alırken Hz. Osman'ın, başlarında Zeyd b. Sâbit'in yer aldığı heyet ile Kur'ân'ı istinsah ettirdiğinden bahsetmiştik. İstinsah edilen Kur'ân'ların sayısı ile alakalı olarak ihtilaflar bulunmakla birlikte genellikle sayılarının altı olduğu kanaati ağırlıklıdır. Bu Mushaflar Mekke, Kûfe, Basra ve Şam başta olmak üzere kârilere ile birlikte gönderilmiş olup bir nüsha ise Medine'de halifenin yanında

²²⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/12.

²³⁰ Tefsirde yer verdiği dipnotlar ve metin incelendiğinde öne çıkan eserler bunlardır.

²³¹ Müfessir, *el-Kırâât* bahsinde on kırâata oranla yedi kırâata daha fazla yer versede girişte yer alan İbnü'l-Cezerî'ye dair görüşleri bizi ondan istifade ettiği kanaatine sevk etmiştir.

birakılmıştır.²³² Bu altı Mushaftan olduğu iddiasıyla muhafaza edilen Mushaflar olmakla birlikte²³³ yapılan araştırmalar ilgili mushafların bahsi geçen altı mushaftan olamayacağını ortaya koymuştur. ²³⁴ Buna sebep olarak çeşitli savaşlar, yangınlar ve afetler gösterilmektedir.²³⁵ Bunun yanında “Kûfe Mushafı’nda böyle yazılmış, Basra Mushaf’ında şöyle yazılmıştır.” gibi bilgiler mevcuttur. Resm-i Osmanî’de bu Mushaflara nisbetle onlarda yer alan imlanın ismidir.²³⁶

Müfessirin resm, Mushaf ve resm-i Mushaf tanımları, yer verdiğimiz bilgilerle insicam halinde olup şöyledir:

Resm, bir kelimenin başlangıçta ve üzerinde vakıf yapmak itibarıyla alfabe harfleri kullanılarak yazılış yönteminin adıdır.²³⁷

Mushaf ise Hz. Osman’ın (r.a) yazılmasını emrettiği ve üzerinde sahâbe icma etmiş olduğu “imam” ünvanını almış Mushaf-ı Osmânî’dir.²³⁸

Resm-i Osmânî ise Hz. Osman döneminde istinsah edilen altı mushafın yazılış yöntem ve şekline verilen addır.²³⁹

Aynı zamanda müfessir, Venedik’te M.1530’da, Rusya’da Sen Petersburg’da M. 1787’de, sonra da İstanbul’da M. 1877’de yapılan İslâmî baskılarda uygulanan ve kullanılan şeklinde Resm-i Mushaf olduğuna işaret etmiştir.²⁴⁰ Bu bağlamda belirtmemiz gerekir ki bu bilgi gerçeği yansıtmamaktadır. İşaret ettiği bu mushafların resm-i Osmanî’ye birebir uygun olması durumu söz konusu değildir. Zira elimizde örnek alabileceğimiz resm-i Osmânî’den bir nüsha bulunmamaktadır. Bu sebeple de onun imlâsına uygun olarak Kur’ân basılamamış, yukarıda da belirttiğimiz gibi bazı sebeplere bağlı olarak Mushaflara erişmemiz mümkün olamamıştır.²⁴¹ Bugün elimizde bulunan nüshalar, Haddâd lakabıyla bilinen Muhammed b. Ali b. Halef el-Hüseynî (1357/1939) tarafından *et-Tenzilü’r-Rabbânî bi’r-Resmî’i-Usmânî* adıyla ortaya konmuştur. Haddâd, resm-i Osmânî’yi oluştururken doğrudan resm-i Mushaf’a

²³² Tayyar Altıkulaç, “Mushaflarda İmla Problemi”, Osmanlı’dan Günümüze Hüsn-i Hat, Sempozyum Bildirileri, (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 59.

²³³ Fatih Özkafa, “Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabettinin Tarihi Seyri”, Marife Dergisi 10/3 (2010), 309.

²³⁴ Tayyar Altıkulaç, “Mushaflarda İmla Problemi”, 59.

²³⁵ Mustafa Altundağ, “İstanbul Topkapı Mushafı Hz. Osman’a Mı Aittir?”, Marife Dergisi 2/1 (2002), 85.

²³⁶ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulumi’l-Kur’ân*, 555.; Fırat, *Tecvid Ve Kırâat Terimleri Sözlüğü*, 119.

²³⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/26.; trc. 1/23.

²³⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/26.; trc. 1/23.

²³⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/26.; trc. 1/23.

²⁴⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/26.; trc. 1/23.

²⁴¹ Altundağ, “İstanbul Topkapı Mushafı Hz. Osman’a Mı Aittir?”, 59.

erişememesi sebebiyle Ebû Amr ed-Dânî'nin (444/1053) *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmîme Sâhifi'l-Emsâr*'ı ve Ebû Davûd Süleyman b. Necâh'ın (496/1103) *Muhtasaru't-Tebyîn li-Hicâi't-Tenzîl*'inden kaynak ve rivâyetler açısından istifade etmiştir. Kendisinden istifade ettiği bu nüshalar ise maalesef doğrudan resm-i Mushaf görülerek hazırlanamamıştır. Fakat kendilerine resm-i Mushaf'ı gören hocaları tarafından nakledilen bilgilerden ve Mushaflardan istinsah edilerek hazırlanmıştır. Kısacası onlar da Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushafları görmüş değildir.²⁴² Bu sebeple resm-i Osmânî'nin tam olarak tesbiti mümkün olamamaktadır. Bu bağlamda kanaatimizce müfessirin işaret ettiği, Venedik'te M.1530'de, Rusya'da Sen Petersburg'da M. 1787'de, sonra da İstanbul'da M. 1877'de yapılan İslâmî baskılarda uygulanan ve kullanılan imlânın resm-i Osmânî'nin aynısı olması mümkün görülmemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in, yazılış yöntemi veya imlası ile ilgili olarak iki ayrı görüş bulunmaktadır. Aralarında İmam Ahmed ve İmam Malik'in de bulunduğu âlimler çoğunluğunun görüşüne göre Kur'ân-ı Kerîm'in İmam Mushaf'tan varid olduğu şekilde resm-i Osmânî'ye uygun yazılması gereklidir. Mushafı yazarken herhangi bir şekilde hatt-ı Osmânî'ye muhalefet haramdır çünkü bu resim aynı kelimedeki çeşitli kırâatları göstermektedir.²⁴³

Ebû Bekr el-Bâkillânî, İzzeddin b. Abdüsselam ve İbn Haldûn gibi bazı ilim adamlarının görüşüne göre ise, mushafların insanlarca bilinen herhangi bir imla şekli ve yoluyla yazılması caizdir çünkü mushafın resmine dair herhangi bir nass varid olmamıştır. Yazıda bulunan fazlalıklar ya da hazifler Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.s) vahyi ile tevkifi bir mahiyette olmamıştır. Eğer durum böyle olsaydı bizim ona inanmamız ve olduğu gibi korunmasına çalışmamız gerekirdi. Sahip oldukları bu kanaatlere göre ayrıca Mushaf, yeni imla şekliyle yazılırsa sağlıklı bir şekilde ve kolaylıkla okunması da ezberlenmesi de mümkündür.²⁴⁴

Müfessir, bazı çağdaş âlimlerin ve Ezher'deki fetva grubunun görüşüne göre ise Mushaf'ın yazılışı ile ilgili olarak gelen rivâyetlerin dışına çıkılmaması gerektiğini aktarmıştır. Bu, Kur'ân-ı Kerîm'in lafız ve yazı olarak olduğu gibi kalması için bir ihtiyattır. Önceki dönemlerdeki mushafın yazılış şeklini korumayı da sağlamaktadır. Müfessir, bu

²⁴² Altıkulaç, "Mushaflarda İmla Problemi", 57-58.

²⁴³ Muhammed Receb el-Beyyumî, "Mushaf'ın Yeni İmlaya Göre Yazılması", çev. Hüseyin Avni Çelik, *İslam Araştırmaları*, 3/1 (1989), 55. ; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/27.

²⁴⁴ Beyyumî, "Mushaf'ın Yeni İmlaya Göre Yazılması", 56.; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/27.

bağlamda herhangi bir müctehidden ilk yazılış şeklinden farklı olarak mushafın herhangi bir harf ve kelimesinin değiştirildiğinin nakledilmediğini ayrıca kabul edilen ve reddedilen kıraatların bilinmesi için de bu resmin korunması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu bakımdan Kur’ân-ı Kerîm’i, değiştirme ve tahrife veya onunla istenildiği gibi oynanmaya ya da yazılış bakımından âyetlerini oyuncak edilmeye mâruz bırakan istihsan kapısının bu konuda açık tutulmadığını ifade etmiştir.²⁴⁵

Müfessir, son olarak ders ve öğretim alanında ya da bir âyeti delil gösterirken çağdaş birtakım eserlerde, Eğitim ve Öğretim Bakanlığının çıkardığı kitaplarda, televizyon ekranında gösterimi yapıldığı sırada yeni imla yollarıyla Kur’ân-ı Kerîm’in yazılmasının bir sakıncasının olmadığını belirtmiştir.²⁴⁶ Bu ifadeler müfessirin, fıkıh âlimi kimliğinin de göstergesi mahiyetindedir.

1.3.3. Yedi Harf Meselesine Yaklaşımı

Yedi harf meselesinin anlaşılması, konuyla ilgili sahih pek çok rivâyet olmasına rağmen biz, bunların en meşhurlarına yer verip diğerlerine atıfta bulunmakla yetinceğiz. Hz. Ömer’den (r.a) nakledilen rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz Kur’ân-ı Kerîm, yedi harf üzere nâzil olmuştur. Siz ondan kolayınıza geleni okuyunuz.”²⁴⁷ Yedi harf meselesi bu hadis çerçevesinde şekillenmektedir.

Yedi harf ile ilgili olarak âlimlerin ihtilafları iki nokta üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki yedi harf ruhsatının Mekke’de mi yoksa Medine’de mi verildiğidir. Medine döneminde verildiğine dair görüşler daha fazladır çünkü Mekke dönemi, insanların dil bakımından birlik içerisinde olduğu bir dönemdir. Medine’ye hicretten sonra farklı kabilelerden kişilerin Müslüman olması göz önünde bulundurulduğunda ruhsatın Medine döneminde ortaya çıktığı görüşü daha makul görünmektedir.²⁴⁸

İhtilaf edilen ikinci husus ise Cebrail (a.s) tarafından Hz. Peygamber’e tek bir harfe göre mi yoksa her bir harfe göre mi Kur’ân-ı Kerîm’in nâzil olduğuna dair husustur. Bu durumla alakalı olarak da iki görüş söz konusudur. Bazı âlimler, âyetlerin nâzil olmaya başlamasından itibaren yedi harfe göre Kur’ân-ı Kerîm’in nâzil olduğu kanaatine sahiptir. Bazı âlimler ise medenî âyetlerin böyle bir duruma hâiz olduğunu zira ruhsatın gereklilik

²⁴⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/27.; trc. 1/24.

²⁴⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/27.; trc. 1/24.

²⁴⁷ Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 5.

²⁴⁸ Çetin, *Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, 166-167.

durumunun Medine’de tezahür ettiğini ifade etmektedir. Bu sebeple Medine’de nâzil olan her bir harf Cebrail (a.s) tarafından yedi harften birine göre nâzil olmuştur.²⁴⁹

Yedi harfin mahiyeti ile alakalı olarak da kırka yakın görüş bildirilmiş olup yedi harfin yedi müteşâbih okuma şekli, yedi müterâdif okuma, yedi Arap lehçesi ve kesretten kinâye olduğu görüşleri öne çıkmaktadır.

Yedi harfî, yedi müteşâbih olarak değerlendirenler, yedi harften kastın ne olduğunu peygamberimiz tarafından açıklanmaması sebebiyle hadisin müşkil olduğunu bundan ötürü de harfin mahiyetinin bilinemeyeceğini ifade etmektedirler.²⁵⁰ Fakat belirtmeliyiz ki müşterek lafızların ardından gelen “ondan kolayınıza geleni okuyun” şeklindeki karîne bağlamında lafzın hangi anlamda kullanıldığı aşikârdır. Böylece söz konusu görüşün kabulü mümkün görünmemektedir.

Taberî (ö. 310/922) başta olmak üzere Abdullah b. Veheb (ö. 192/812) ve Tahâvî (ö. 312/933) gibi âlimler yedi harfî yedi müterâdif olarak görmektedir. أقبل, تعال, لهم kelimelerini örnek vermek sûretiyle görüşlerini açıklamışlardır.²⁵¹ Fakat bu şekilde yapılan açıklama yanlış olmamakla birlikte yetersizdir. Zira müterâdifin dışında değerlendirilebilecek kırâat farklılıkları da yer almaktadır.²⁵²

Yedi harf, yedi vecih olarak da değerlendirilmiştir. Bir kısım klasik ve modern âlimler tarafından ileri sürülen bu görüşe göre kırâat farklılıkları, yedi kategori olarak belirlenerek yedi harfin bu kategoriler olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu görüşe sahip olan bütün âlimler tarafından birbiriyle bütünüyle aynı olarak yedi vecih kategorize edilmemiştir. Yer yer farklılıklar bulunmaktadır. İbni Kuteybe’de yedi harfî yedi vecih olarak değerlendirmiştir.²⁵³ İbnü’l-Cezerî²⁵⁴, Zerkeşî (ö. 794/1392)²⁵⁵, Zürkânî (ö. 1367/1948)²⁵⁶, Subhi Salih (ö. 1986)²⁵⁷ gibi âlimler de yedi vecih olarak değerlendirmiş ve kategorize etmiştir.

²⁴⁹ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 34-35.

²⁵⁰ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat*, 104.

²⁵¹ Abdus’s-Sabûr Şahin, “Kur’an Tarihinde Yedi Harf Meselesi”, çev. Tayyar Altıkulaç, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 12/2 (1973), 69-70.

²⁵² Detaylı bilgi için bkz. Çetin, *Kur’ân’ın Farklı Yorumlanmasında Kıraatların Rolü*, 95.

²⁵³ Şahin, “Kur’an Tarihinde Yedi Harf Meselesi”, 67-69.; Zürkânî, *Menâhîlu’l-irfân*, c. 1, 246-247.

²⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 27.

²⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/230.

²⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz. Zürkânî, *Menâhîlu’l-irfân*, c. 1, 244-245.

²⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. Subhi Salih, *Kur’ân İlimleri*, 87-91.

Zühaylî, yedi harfin yedi vecih olduğunu yedi vechin ise Arapların yedi şive veya lehçesi anlamına geldiğini belirtmiştir. Bunların her birisiyle okumak caizdir. Yani Kur'ân'ın her bir kelimesi yedi vecihte okunur ve bunların dışına çıkılamaz anlamına gelmez. Müfessire göre bu bağlamda bu yedi vecih ya Kureyş lehçesiyle olacaktır ki, çoğunlukla uygun görülen budur veya bir başka kabilenin lehçesinden birisiyle olacaktır çünkü en fasih olanlar bunlardır. Bu lehçeler üslûbu tatlı, yaygın ve ünlü olan Kureyş lehçesi başta olmak üzere Huzeyl, Temim, Ezd, Rabia, Hevâzin ve Sa'd b. Bekr lehçeleridir.²⁵⁸

Müfessir, yedi ile anlatılmak istenenin Kur'ân'ın kırâat vecihleri olduğunu bu bağlamda herhangi bir Kur'ân kelimesinin okunuşu ne kadar çok ve çeşitli olursa olsun bunlar arasındaki farklılığın aşağıdaki yedi vecihin dışına çıkamayacağını vurgulamaktadır.²⁵⁹ Bu yedi vecih şöyle sıralanır:

1- Kelimenin irabında veya harflerinin harekesinde yazılış şeklini de anlamını da değiştirmeyecek ya da yazılış şeklini değiştirmemekle birlikte manasını değiştirecek şekildeki farklı okuyuşlardır. Bu veche örnek: “فَتَلَقَّى آدَمَ” ibaresindeki Adem kelimesini “آدَمَ” şeklinde okuyunca anlamı değişir ve “Adem'i karşıladı” anlamına gelir.²⁶⁰

2- Harfin farklı okunmasıdır. Bu durum, ya “تَعْلَمُونَ، يَعْلَمُونَ” “bilirler ve bilirsiniz” şeklinde anlamı değiştirir ya da “الصراط , السراط” şeklinde anlamı değiştirmeksizin sadece şekli değiştirmek sûretiyle olur.²⁶¹

3- Müfred, müsennâ, cemi, müzekker veya müennes olması bakımından isimlerin vezinlerde değişiklik yapılmasıyla meydana gelir. Buna örnek olarak: “أماناتهم/onların emanetleri” ile “أمانتهم/onların emaneti” okuyuşları gösterilebilir.²⁶²

4- Genellikle birbiriyle eş anlamlı bir kelime yerine başka bir kelime kullanmak sûretiyle ortaya çıkan farklılıklardır. Örneğin: “كلَّعْهِنَ المنفوش/atılmış pamuk gibi...” ifadesinin “كلِّصوف المنفوش/atılmış yün gibi” şeklinde okunmasıdır. Bazen ise bir harfin yerine başka bir

²⁵⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/28.; trc. 1/24.; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 104.

²⁵⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/28.; trc. 1/24.

²⁶⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/28.; trc. 1/25.; krş. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi 'l-Kur'ân*, 1/158.; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 150.

²⁶¹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/28.; trc. 1/25.; krş. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi 'l-Kur'ân*, 1/157.; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 152-53.

²⁶² Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/28.; trc. 1/25.; krş. Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 154.; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 104.

harf koymakla olabilmektedir. Buna örnek olarak: “Onları birleştirip yerli yerine koyuyoruz” manası taşıyan “نُنَشِّرُهَا” lafzını “نُنَشِّرُهَا/diriltiyoruz” şeklinde okumak verilebilir.²⁶³

5- Lafızların takdîm ve tehir edilerek okunmasıdır. Buna örnek olarak: “فَيَقْتُلُونَ و” فَيَقْتُلُونَ/öldürürler ve öldürülürler” ifadesinin “يَقْتُلُونَ و فَيَقْتُلُونَ/öldürülürler ve öldürürler” şeklinde okunması gösterilebilir.²⁶⁴

6- Âyetin fazla veya eksik lafız ile okunması sûretiyle ortaya çıkan farklılıktır. Buna örnek olarak: “و الذكر و ما خلق الذكر و الأنثى”/ve erkeği ve dişi yaratan (hakkı için)” ayetinin “و الذكر و الأنثى/erkeği ve dişi...” şeklinde okunması verilebilir.²⁶⁵

7- Yedi vecih bazen de; fethalı (üstünlü), imâleli, kalın, ince, hemzeyi açıktan söyleyerek, teshîl yaparak, bazı harfleri kalbederek, muzaraat harflerini esreli okuyarak, erkeklere delalet eden zamirin sonundaki mîmi tok okuyarak, bazı harekelerde işmam yaparak, değişik lehçelere göre okumaktır.²⁶⁶

Müfessir özetle yedi harfin, Arap kabileleri arasında yer alan Mudarlıların lehçesinin kapsamına dâhil olan yedi lehçe olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁷ Yedi harf, müfessire göre de meşhûr mütevâtir yedi yahut on kırâat değildir. Tâbiûn döneminde çokça yaygınlık kazanan bu kırâatlar daha sonra büyük kırâat âlimi İmam İbn Mücâhid’in kırâatlara dair bir kitabının ortaya çıkmasının ardından hicri dördüncü asırda yaygınlık kazanmıştır.²⁶⁸ Hâlbuki İbn Mücâhid’in kırâatlara dair açıklamaları yedi harf ile alakalı asıl ilkedен başka esaslara dayalıdır ve bu yedi okuyuş aslında yedi harften sadece birisinin dalı ve budağı durumundadır. Kurtubî de yedi harf bağlamında buna benzer kanaatlere sahiptir.²⁶⁹

²⁶³ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/29.; trc. 1/25.; krş. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/153.; Çetin, *Kıraatların Tefsîre Etkisi*, 58.; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 151.; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 82.; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 104.

²⁶⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/29.; trc. 1/25.; krş. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/160.; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 156-57.

²⁶⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/29.; trc. 1/25.; krş. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/160.; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 155.

²⁶⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/29.; trc. 1/25.; krş. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/154.; Çetin, *Kıraatların Tefsîre Etkisi*, 58.; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 157.; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 82.

²⁶⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/29.; trc. 1/25.; krş. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/154.; Çetin, *Kıraatların Tefsîre Etkisi*, 57.; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 152-53.; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 104.

²⁶⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/29.; trc. 1/25.

²⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c.1 (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006), 89.; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/30.

Diğer taraftan müfessir, yedi harfe dair açıklamaların artık tarihe karışmış olduğunu; çünkü bu durumun bir zaruret dolayısıyla özel bir dönem için insanların telaffuzlarında bir genişlik sağladığını ifade etmiştir. Hz. Peygamber döneminde bazı insanlar, Kur’ân-ı Kerîm’i kendi şive ve lehçeleri dışında bir şive ve lehçe ile okuyup öğrenmekte zorlanıyorlardı. Bunun sebebi onların çoğunun okuma yazma bilmeyen, ümmî kişiler olmasıydı. Zamanla bu zarûret ortadan kalktı ve buna bağlı olarak da yedi harfîn hükmü de ortadan kalkmış oldu. Böylece Kur’ân-ı Kerîm tek bir harf üzere okunur bir hale geldi. Kur’ân-ı Kerîm de Hz. Osman’dan bu yana tek bir harf üzere yani tek şekil üzere yazılmaya başlandı. Bu yazılış şeklinde ise sadece harflerin yazılışı ile ilgili bazen farklılık olabilmektedir. Söz konusu bu harf ise Kur’ân-ı Kerîm’in nâzil olduğu “Kureyş harfi (lehçesi)”dir.²⁷⁰

Tahavî (ö. 321/933)²⁷¹, İbn Abdilber (ö. 463/1071)²⁷², İbn Hâcer (ö. 852/1449)²⁷³ de Zühaylî ile aynı düşünceye sahiptir.²⁷⁴ Görüldüğü üzere müfessir itidalli bir görüşü tercih etmiştir. Bunu yedi harfi hem lehçe hem vecih yönüyle ele almasından ve tefsirinde bu yönlerinden istifade etmesinden anlamaktayız.

Yedi harfle ilgili olarak bizim kanaatimiz yedi harfîn, kesretten kinaye olduğu görüşüdür. Zira bu görüş, yedi vecih görüşünde kategorik ayrımlarda ortaya çıkan eksikleri gidermek, âlimlerin kırâat türlerini yedi sayısında toparlayabilmek için yaptığı zorlamaları bertaraf etmek, kırâat farklılıklarını daha ince ayrıntılarına kadar kategorize edebilmek amacıyla konulmuştur.²⁷⁵ Yedi vechin gelişmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷⁶

1.3.4. Kırâatın Tevâtürü Meselesine Yaklaşımı

“Peş peşe birbirinin ardınca gelmek” anlamı taşıyan tevatür, tefâul vezninde mütevatir kelimesi ile birkaç işin peş peşe meydana gelmesi anlamı taşımaktadır.²⁷⁷ Istılâhi

²⁷⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/30.

²⁷¹ Görüşleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu Müşkilü 'l-Âsâr*, c. 8 (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1994), 88-89.

²⁷² Bkz. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi 'l-Muvatta' mine 'l-me'ânî ve 'l-esânîd*, c. 8 (Fas: Matbeatü Fezâletü, 1982), 294.

²⁷³ Bkz. Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu 'l-Bârî Bi-şerhi Sahîhi 'l-Îmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî*, c. 8 (Kahire: Metbeatü’s-Selefiyyetü ve Mektebetühâ, 2015), 19.

²⁷⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/30.

²⁷⁵ Dağ, *Geleneksel Kırâat Algisına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 80.; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 59.; krş. Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 134-141.; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat*, 104.

²⁷⁶ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat*, 105.

²⁷⁷ Osman Bayraktutan, “Semantik Analiz Yöntemi Açısından ‘Tevâtür’ Kavramı”, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2015), 101.

olarak ise “*Yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan, sayıca çok bir cemaatin verdiği duyuları ait haberdur ki bi nefsihi rivâyet edilen hakkında işiten zanda yakın ifade eden bir haberdur.*”²⁷⁸ Mütevatir haber, başka bir tanıma göre ise nesilden nesile kalabalık olan bir grup/cemaat tarafından rivâyet edilen haberdur ve kalabalığın sayı bakımından tayin edilmesi şart değildir.²⁷⁹

Kavramın anlam sınırları bağlamında ise şu tespitler önem arz etmektedir. Süreç itibarı ile ilgili kavramın; kelâm, usûl-i fıkıh, hadis ve kırâat ilimlerine mâl olmuş geniş bir kullanım alanı söz konusudur. Fakat kavramın anlam alanını belirlemek, hem mefhumunun şekillendiği gelişim süreci itibarıyla tezâhür eden hem de mevzubahis ilim dallarında ki istihdam edilme biçimleri dâhilinde şekillenen inceliklerin de dikkate alınması önem arz etmektedir.²⁸⁰

Tevâtür kavramı, diğer ilim dallarına nazaran kırâat ilmi ıstılâhında çok daha geç bir dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Mütevâtir kavramının, kırâat ilminde kullanımı hadis temellidir.²⁸¹ Yani kırâat ilmindeki hâlihazırda kullanılan mütevatir, âhad, makbûl, müdrec ve mevzû gibi sınıflandırmalar, hadis ilmi ile birlikte ve hadis ilminden etkilenecek kullanılmaya başlanmıştır. Hicri 9. asrın sonlarına kadar mütevatir kavramını, hadis ilminde ve diğer ilimlerde kullanıldığı şekli ile kırâatlarda rastlamaktayız.²⁸² Bunun yanı sıra bazıları mütevatir kavramının terim anlamını karşılama ihtimali olduğunu söyledikleri “çoğunluğun okuyuşuna uymak, âmmenin kırâatını tercih etmek” gibi ifadeler de kullanmışlardır.²⁸³ Ama bu kavramlardaki mütevatirin, bildiğimiz anlamı ile ilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Hicri 9. asrın sonuna kadar makbûl ya da sahih bir kırâat için üç temel şart tesbit edilmiştir. Bunlar: senedin sahih olması, resm-i Mushaf’a uygun olması ve Arap gramerine uygun olmasıdır. Bu şartlar, bütün kırâat âlimlerinin fikir birliği ettiği şartlardır.²⁸⁴ Hicri 10. asır ve devamında Süyûtî (ö. 911/1505) ile birlikte mütevatir kavramı, sistematik olarak kırâat literatürüne girmiştir. Bu kavramın sistematığının değişmesinin ardından yani ıstılâhî

²⁷⁸ Mehmet Ünal, “Kıraatlerin Tevâtürü Meselesi Ve Şia’nın Buna Bakışı”, Mîlel ve Nihal Dergisi 8/3 (2011), 85.

²⁷⁹ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 8 (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 320.

²⁸⁰ Yunus Apaydın, “MÜTEVÂTİR”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/208.

²⁸¹ Osman Bayraktutan, *Kıraatlerde Tevâtür Olgusu* (İstanbul: Gece Akademi Yayınları, 2018), 127; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 88.

²⁸² Bayraktutan, *Kıraatlerde Tevâtür Olgusu*, 126-27. Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 88.

²⁸³ Ünal, “Kıraatlerin Tevâtürü Meselesi Ve Şia’nın Buna Bakışı”, 84.

²⁸⁴ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat*, 85.

manada “Yalan üzerine birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettiği başı, ortası ve sonu itibarıyla mütevatir yeter sayısını kendinde barındıran ve zorunlu bilgi doğuran haber” şeklinde kırâatlarda kullanılmaya başlanması Süyûtî ile olmuştur.²⁸⁵ Kavramın hadis ilmindeki kullanımı ile aynı şekilde kırâat ilminde de kullanılması kavram kargaşası ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple İbnü’l-Cezerî bu kavramı kırâat literatürüne sokmanın haksızlık olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda İbnü’l-Cezerî’ye göre bir kırâatın makbul veya sahih olması için şu üç şartı taşınmalıdır: Senedinin sahih olması, Arapçaya muvâfık olması, resm-i Osmânî’ye takdirende olsa uygun olması.²⁸⁶

Görüldüğü üzere en net tanım ve kullanım İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr*’inde benimsediği mütevatir kırâat tanımıdır. Cezerî, mütevatir kırâatı tanımlar. Lakin makbul bir kırâat için ille de tevatür derecesinde bir seviyeye ulaşmasını şart görmemektedir. İbnü’l-Cezerî isnad için öngördüğü tevâtürle nakil şartını hafifleterek kavramın fonksiyonelliği noktasında yeni bir tespit yapmıştır.

Zühaylî ise tevâtür kavramını daha çok hadis ilmi ile alakalı olarak kullanmıştır. Buna, mest üzerine mesh etme hakkındaki haberin tevatürlüğünü,²⁸⁷ “Vâris için vasiyyete gerek yoktur.”²⁸⁸ hadisinin tevatür derecesinde bir sıhate sahip olması²⁸⁹, “Ben insanlarla savaşmakla, ...emrolundum.”²⁹⁰ hadisinin tevatürlüğü²⁹¹ bağlamındaki atıfları örnek verilebilir.

Bu kavram ile aynı zamanda müfessir, naklettiği haberi ihtiva eden rivâyetin sıhhatinin üst düzeyde olduğunu ifade ederken ve dinen mütevatir olan bir nassı kıymetini ifade etmek için kullanmış²⁹² kimi zaman da ayette hüccet konusunda mütevatir kırâata ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.²⁹³

Müfessir, Kur’ân ile alakalı olarak ise sadece bismelenin sıhhati ile ilgili Kurtubî’den aktardığı bir görüşe yer verirken Kur’ân’ın ahad haberle sabit olamayacağını, mütevatir bir

²⁸⁵ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulumi’l-Kur’ân*, 118.; Bayraktutan, *Kıraatlerde Tevatür Olgusu*, 127.

²⁸⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 15.

²⁸⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 6/106.

²⁸⁸ “أَمْرُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” Bu hadis ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Kahraman, “Fıkhî Hadislerin Rivâyet Değeri Bağlamında “Vârise Vasiyyet Olmaz” Hadisinin Tahrir ve Tenkidi”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9 / 1 (Ocak 2000).

²⁸⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 10/88.

²⁹⁰ Buhârî, “İman”, 17 (No, 28.) “أَمْرُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ”

²⁹¹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 10/108.

²⁹² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 6/44.

²⁹³ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 4/17.

لأن القرآن لا يثبت بأخبار الأحاد، وإنما طريقه التواتر القطعي“ ifadeleriyle bu kavramı kullandığı görülür.²⁹⁴

Kırâat ilmi ile bağlantılı olarak ise bu kavramı yedi harf meselesi bağlamında yedi harfin, yedi meşhur mütevatir kırâat olmadığını ifade ederken kullanmıştır. Müfessirin, daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz üzere kırâat ilmi bağlamında istifade ettiği temel kaynak İbnü'l-Cezerî'nin “*en-Neşr fi'l-kirâati'l Aşr*” isimli eseridir. Bu esere işaret etmek suretiyle yedi harfin yedi yahut on meşhur mütevatir kırâatı kapsamadığını ifade etmiştir.²⁹⁵ Bu ifadeden hareketle İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inde yer verilen on kırâatı Zühaylî'nin mütevatir kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Müfessir, tefsir içerisinde mütevatir kırâat kavramını sık kullanmamakla birlikte fikhî hükümler konusunda şâzz kırâatı tercih edip mütevatir kırâatın terk edilemeyeceğini belirtmiştir.²⁹⁶

1.3.5. Sahih ve Şâzz Kırâatlara Yaklaşımı

Kırâat farklılıklarını, anlama muhtemel etkileri bağlamında bir tefsir verisi olarak konumlandırılan ve bu verileri belli bir çerçevede kullanan müfessirin, kırâat ihtilaflarını nasıl bir tasnif ile ele aldığının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Fakat müfessir, buna ilişkin net bir değerlendirme ya da açıklama yapmamıştır. Dolayısıyla mütevatir kırâata dair görüşlerini değerlendirdiğimiz gibi tesbit edebildiğimiz kadarıyla sahih ve şâzz kırâata dair görüşlerini belirtmek istiyoruz.

Müfessir, *el-kirâât* başlığı altında kırâat farklılıklarını barındıran yedi kırâat ve on kırâat içerisinde yer alan kırâat vecihlerine yer vermiştir. İstisnâî şekliyle okuyan kırâat imamlarının direkt isimlerini belirtmiş, çoğunluğun kırâatını ihtivâ eden kırâatları aktarırken ise “باقي السبعة و صلاً”, “هي قراءة الجمهور”, “الباقين/الباقون” gibi tabirler kullanmıştır. Mezkûr başlık altında yedi yahut on kırâatı belirttikten sonra metin içerisinde ayrıca sahih, mütevatir kırâat gibi tabirlere yer vermemiştir. Fakat yedi kırâatın yanında on kırâata da işaret etmesinden hareketle İbnü'l-Cezerî'nin belirlediği sahih kırâat tanımını benimsediği ve onun yedi kırâata üç kırâat daha eklemesiyle oluşan kırâat-ı aşerenin sahihliğini hatta mütevatirliğini kabul ettiği anlaşılmaktadır.

²⁹⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/47.

²⁹⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/30.

²⁹⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 6/393.

Müfessir, *el-Vecîz fî Usûlü'l-Fıkh* isimli eserinde de Kur'ân-ı Kerîm'i tanımlarken tevâtürle nakledildiğine dikkat çekmiş tevâtürle nakledilmeyen kudsî hadis ve şâzz kırâatların Kur'ân olmadığını, zannî delil niteliğinde olup hüccet olmadığını vurgulamıştır.²⁹⁷ Bu ifadelerinden hareketle de müfessirin, sahih kırâat ile mütevâtir kırâatı eş anlamlı olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Şâzz kırâatlarla ilgili olarak ise, îlâ âyetinde²⁹⁸ yer alan İbn Mes'ud'un kırâatına işaret etmek sûretiyle şâzz kırâatın, Kur'ân olmadığını *el-Vecîz fî Usûlü'l-Fıkh* eserinde de olduğu gibi *et-Tefsîru'l-Münîr*'de de vurgulamıştır.²⁹⁹ Dolayısıyla onun şâzz kırâat tanımını şu şekilde yapmak mümkündür: “Tevâtür yoluyla değil de âhâd yolla rivâyet edilen kırâattır.”³⁰⁰ Müellifin burada şâzz kırâat tevâtür yoluyla gelen kırâatın dışında kalanlar için kullanması eleştiriye açıktır; çünkü önceki sayfalarda da ifade ettiğimiz üzere tevâtür şart koştığımız da İbnü'l-Cezerî'nin de haklı olarak ifade ettiği gibi bazı kırâatların makbul olmasına rağmen tevâtür derecesine ulaşmaması nedeniyle reddi gündeme gelecektir. Bu ise isabetli değildir.

Müfessir; şâzz kırâatları, meşhur mütevâtir yedi yahut on kırâata yer verdiği el-kırâat bölümünde değerlendirmemiştir. Üçüncü bölümde ifade edileceği üzere metin içerisinde bizatihi kırâat sahibinin ismini belirtmek sûretiyle ya da lafza yer verip kırâat sahibine işaret sûretiyle ele almıştır. Yine şâzz kırâatların, mütevâtir kırâatlar karşısında hüccete hâiz olmadığını belirtmiştir; fakat ayetlerin yahut hükümlerin açıklanmasında şâzz kırâatlardan istifade ettiği görülmektedir. Bunun örneklerine de ikinci bölümümüzde yer vereceğiz.

²⁹⁷ Bu ifadelerden hareketle müfessirin şafîi fıkhına meyleden bir yapısı olduğu görülmektedir.; bkz. Vehbe ez-Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûlü'l-Fıkh*, (Dimeşk: Dâru'l-fıkr, 1999), 24.

²⁹⁸ el-Bakara 2/226. “لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ” Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.”

²⁹⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/684.

³⁰⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/16.

İKİNCİ BÖLÜM

2. *ET-TEFSÎRU'L-MÜNİR*'DE ANLAMI ETKİLEYEN KİRÂAT FARKLILIKLARININ TEVCÎHİ (DEĞERLENDİRMESİ)

Gerek ele aldığımız müfessir ve fakih Vehbe ez-Zühayli gerekse diğer müfessirlerin anlama etkisi bakımından kırâatları kullandıkları ve anlama yansımalarına temas ettikleri gözlemlenmektedir. Biz bu konuda daha önce yapılmış çalışmalardan Bazemûl'ün ve Ünal'ın yöntemini takip ederek kırâatların manaya etkisi bağlamında; manayı açıklayan, genişleten ve kapalılığı gideren kırâatlar, umûmîlik, genellik ve icmalle alakalı kırâat vecihleri, farklı üsluplarla oluşan kırâat vecihleri ve âyetlere kattığı anlam zenginlikleri olarak yapılan tasnifi kullanmayı tercih etmiş bulunuyoruz.

2.1. Manayı Genişleten, Açıklayan Ya Da Kapalılığı Gideren Kırâat Vecihleri

Kırâat âlimleri kırâatlarında ihtilaf ederken elbette ayette mana genişliği olsun, mana açıklansın ya da manadaki kapalılık olsun diye bir ihtilafa girdiklerini beklemek ya da düşünmek doğru olmasa gerekir; fakat ortaya çıkan bu farklı okumalar sonucunda mana üzerinde bir genişliğin ya da kapalılığının giderildiği de yadsınamaz. Bu da belki kırâat âlimlerinin tercihlerini ve farklı okumalarını belirleyen bir unsur olsa gerektir. Farklı okumalar bağlamında kırâatların anlamları açıklama, genişletme ya da kapalılığı giderme konusunda Vehbe ez-Zühaylî'nin *et-Tefsiru'l-Münîr* isimli tefsirinden örnekler vermeye çalışalım.

2.1.1. Kırâatların Âyetin Anlamını Genişletmesi ve Teyit Etmesi

Kırâat farklılıkları, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'ân âyetlerinin bazılarında yer almaktadır. Kurrâ tarafından farklı şekillerde okunan bu kelimeler,³⁰¹ Kur'ân'ın okunuşunda farklılıklar ve zenginlikler ortaya çıkarmakla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'in mana zenginliklerini artırmıştır. Böylece her bir okuyuş arasında herhangi bir çelişki olmaksızın âyetin anlamının daha iyi açıklanmasına katkı sağlamıştır.³⁰²

Zühaylî'nin *Et-Tefsîru'l-münîr*'inde de kırâat farklılıklarının manaya etkisinden istifade edilmiştir. Biz bu başlıkta mezkûr tefsirde yer verilen âyetin anlamını genişletmek sûretiyle manayı zenginleştiren kırâatlara yer vereceğiz.

³⁰¹ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 241.

³⁰² Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 89.

Bakara sûresi 240. âyet:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler. Onlar çıkar giderlerse kendiliklerinden yaptıkları uygun şeylerde sizin için bir vebal yoktur. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”³⁰³

Yukarıda işaret ettiğimiz lafız; Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs ve Hamza tarafından وَصِيَّةً (vasiyyeten), on kırâatın diğerleri tarafından ise وَصِيَّةٌ (vasiyyetün) olarak okunmuştur.³⁰⁴

“وَصِيَّةٌ” kelimesi mansub olarak okunduğunda mana: “İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler.”³⁰⁵ olmaktadır.

Buna göre vefat etmelerinden sonra arkada hanımları kalanlara, evden çıkarılmaksızın yani evde olmaları engellenmeksizin Allah tarafından onlara böyle bir faydalanma hakkı verildiği anlaşılmaktadır. Allah, o hanımların kocalarına, kendilerinin ölümlelerinden sonra sene bitimine kadar kendisi ile faydalanabilecekleri nafaka ve giyeceklerini vermelerini tavsiye etmektedir.”³⁰⁶

“وَصِيَّةٌ” kelimesi ref halde okunduğunda ise böyle okuyanlar bu lafzı, müptedâ kabul edip onun haberini mukadder kabul ederler. Bu şekilde okunduğunda mana: “Bunlar eşleri lehine vasiyette bulunmakla yükümlüdürler.”³⁰⁷ olmaktadır.

Bu iki kırâat birbirini destekler mahiyette olup hükmün bağlayıcılığını kuvvetlendirerek ikinci kırâat manayı genişletmek sûretiyle zenginleştirmiştir.

³⁰³ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 38.

³⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 182.; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/772.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 39.; Abdüllatif Muhammed El-Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, c. 1 (Dimeşk: Daru's-Saadeddin, 2009), 338-39.

³⁰⁵ Hayrettin Karaman vd., çev., *Kur'an Yolu Meali*, 4. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 38.

³⁰⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/773. ; trc. 1/647.; Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdülgaaffâr El-Fârisî, *el-Hucce fi İleli'l-Kırââti's-Seb'*, c. 2 (Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007), 163.

³⁰⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/773.; trc. 1/647.

Bakara sûresi 282. âyet:

وَلَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer bunu yapar da zarar verirsiniz şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”³⁰⁸

Yukarıda işaret ettiğimiz lafız; Ebû Ca’fer tarafından يُضَارُّ (yüdâr), on kırâatın diğerleri tarafından يُضَارُّ (yüdârra) olarak okunmuştur.³⁰⁹

Âyetin müfâale kalıbındaki يُضَارُّ malum fiilinin aslının tahlilinden sonra daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Eğer bu kelimenin aslı يُضَارُّ şeklinde birinci ‘râ’ harfi kesreli olup sonradan idğam meydana gelmiş ve fethanın hafifliği dolayısıyla cezimli (sakin) olan ‘ra’ da sonradan dönüşmüş ise manası şöyle olur: “Kâtip de şahit de çağırıcı kabul etmemek yahut yazmada ve şahitlikte tahrif ve değişiklik yapmak sûretiyle zarar vermesin.” Görüldüğü üzere burada emir yahut nehiy durumu söz konusu olmamakla birlikte iki tarafın da haklarının muhafazasına özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.³¹⁰

Şayet kelimedeki birinci “ra” harfi üstün olarak يُضَارُّ şeklinde meçhul olarak İbn Mes’ud’un³¹¹ kırâatında olduğu gibi okunursa o zaman âyetin manası şöyledir: “Hakki isteyen veya kendisinden hak talep edilen onları yazmada ve şahitlikte onları doğrudan sapmaya mecbur etmek sûretiyle kâtibe ve şahide herhangi bir zarar vermesi caiz değildir.”³¹² İbn Mes’ud’un kırâatı ile âyet, şahit ve kâtibi görevlerini terk etmekten, yazmak ve şahitlikte tahrif yapmak sûretiyle fesat çıkarmaktan menetmiştir.³¹³

Mezkûr âyet şâzz bir kırâat olan İbn Mes’ud’un kırâatından istifade ederek âyett anlamını genişletmektedir.

³⁰⁸ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 47.

³⁰⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 171.; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 48.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 1/421-22.

³¹⁰ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru’tenzîl ve Esrâru’t-te’vîl*, c.1 (Beyrut: Dâru İhyâü’t-türâsi’l-Arabî, 1998), 165.

³¹¹ Abdüllatif Muhammed El-Hatib, *Mü’cemü’l-Kirâât*, c. 1 (Dimeşk: Daru’s-Saadeddin, 2009), 421-22.

³¹² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 2/124.; trc. 2/105.

³¹³ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru’tenzîl ve Esrâru’t-te’vîl*, c.1 (Beyrut: Dâru İhyâü’t-türâsi’l-Arabî, 1998), 165.

Âl-i İmrân sûresi 150. âyet: بَلِ اللّٰهُ مَوْلٰىكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ

“Oysa sizin mevlânız Allah’tır ve O, yardımcılarının en iyisidir.”³¹⁴

Âyetteki Allah lafzı cumhur tarafından mübteda kabul edilerek merfu (الله/Allâhü) okunmuştur.³¹⁵ Buna göre mana “Hayır! Allah sizin mevlânızdır.” olmaktadır.³¹⁶ Böylece “Başkasının yardımına ve dostluğuna ihtiyaç duymayacağınız şekilde Allah sizin yardımcınızdır.” anlamına hâizdir.

Âyette yer alan “Allah” lafzı mahzûf bir fiil takdirine göre İsa el-Basrî ve İbn Müeyesser tarafından mansub (الله/Allâhe) okunmuştur.³¹⁷ Bu kırâata göre ise âyetin manası “Hayır! Mevlânız olan Allah’a itaat ediniz.” olur.³¹⁸

Cumhurun kırâatında kesinlik ifade eden bir cümle ile muhataba mevlâsının Allah olduğu bildirilmiştir. Şazz kırâatta ise kabul ettikleri mevlâları olan Allah’a itaat etmeleri gerektiği bildirilmiştir. Her iki kırâatta da Allah’ın dışında hiçbir şeyin mevlâ olamayacağı vurgulanmaktadır.

Nisâ sûresi 1. âyet:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”³¹⁹

Yukarıda işaret ettiğimiz lafız; Hamza tarafından الْأَرْحَامَ (ve’l-erhâmi), on kırâatın diğerleri tarafından ise الْأَرْحَامَ (ve’l-erhâme) şeklinde okunmuştur.³²⁰

³¹⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 68.

³¹⁵ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 1/593.

³¹⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 2/377.

³¹⁷ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 1/593.

³¹⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 2/377.

³¹⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 76.

³²⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 186.; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 77.; Mü’cemü’l-Kirâât, 2/5-7.; Fârisî, *el-Hucce fi İleli’l-Kirââti’s-Seb’*, 2/335.

Mansub okunan kırâata göre âyetin “*Akrabalık bağlarını koparmaktan da...*” kısmı Yüce Allah’ın adına atfedilmiştir, manasının takdiri şu şekildedir: “*Allah’tan ve akrabalık bağlarını kesmekten korkunuz.*”³²¹

“*وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ*” /Allah’tan ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. kelimesi رَحِم kelimesinin çoğulu olup akrabalık bağı anlamına gelmektedir. Âyette baba veya anne tarafından olan akrabalık kastedilmekte olup akrabalık bağı kesmekten sakınınız anlamına gelmektedir.³²² Aynı zamanda burada geçen akrabalık ifadesinin kız kardeş, teyze gibi mahrem olanın yanında amcaoğlu gibi böyle olmayanlar arasında herhangi bir fark söz konusu olmaksızın bütün akrabaları kapsayan bir isimdir.³²³

الْأَرْحَام şeklinde kesra ile okunan Hamza’nın kırâatına göre ise mana: “*Kendisiyle ve akrabalık bağları ile birbirinizden istekte bulunduğunuz (adını ve akrabalığı kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz) Allah’tan korkun.*” olmaktadır.³²⁴ Âyetin bu kırâat bağlamındaki manası akrabalık bağı adına istekte bulunmanın caiz oluşuna delalet etmektedir.³²⁵ Ancak böyle bir istekte bulunmakta, Allah’tan başkasının adına yemin söz konusu değildir. Çünkü kişinin arkadaşına, “Akrabalık hakkı için senden bunu yapmanı istiyorum” demesinden maksat, yalnızca onun dikkatini celbetmek ve isteğini pekiştirmekten ibarettir. Bu bir yemin niteliği taşımaz. Müfessir, bu yeminin Müslim’de yer alan Hz. Peygamberin “Her kim yemin edecekse ya Allah adına yemin etsin yahut sussun.”³²⁶ hadisindeki yasağın kapsamına girmeyeceğini belirtmiştir.³²⁷

Burada Zühaylî’nin, fıkhi yönünün tefsirinde öne çıktığını ve âyeti bu bağlamda değerlendirdiğini açıkça görmekteyiz.

³²¹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 2/254.; trc. 2/469.; Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırâati’s-seb’a*, (Beyrut: Dâru’s-şurûk, 1979.), 118.

³²² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 2/255.; trc. 2/469.; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kırâ’ati’s-Seb’ İlelihâ ve Hıcehâ*, thk. Muhyiddîn Ramazân, c. 1 (Dimeşk: Matbââtü Mecmeu’l-lügatü’l-Arabiyyeti, 1974.), 376.

³²³ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 2/559-60.; trc. 2/473.; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kırâ’ati’s-Seb’ İlelihâ ve Hıcehâ*, 1/376.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 141.

³²⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 2/560.; trc. 2/473.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırâati’s-seb’a*, 119. ;Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 141.

³²⁵ Nasr b. Ali b. Muhammed Ebî Abdillâh eş-Şirâzî İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fi Vücûhi’l-kırâat ve İlelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kubeysî, c.1 (Mekke: Mektebetü’l-Tevîyyeti’l-İslamiyyeti, 2010), 402.

³²⁶ Ebû’l-Hüseyn el-Kuşeyrî Müslim, *El-Câmi’u’s-sahih*, (İstanbul: Çağrı Yayınları,1992), “Eymân”, 3.

³²⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 2/560.

Nisa sûresi 19. âyet: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْنَهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا

“Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah’ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.”³²⁸

Cumhur yukarıda işaret ettiğimiz lafzı مُبَيَّنَةٍ (mübeyyinetin) şekilde okumuştur.³²⁹ Bu kelime “apaçık” manası taşımak sûretiyle âyet, “Apaçık bir hayâsızlık yapmadıkça...” yani apaçık bir hayâsızlık, oldukça çirkin iş, zina ve serkeşlik etmedikçe anlamındadır.³³⁰ Beyzâvî, burada bahsi geçen edepsizliğin, iffetsizliğin yanında dik başlılık, geçimsizlik manası da taşıyabileceğini belirtmiştir.³³¹

Bu kelimedede bulunan bir diğer kırâat ise İbn Kesîr ve Ebû Bekr Şu‘be’ye aittir.³³² مُبَيَّنَةٍ (mübeyyeneten) şeklindeki İbn Kesîr’in kırâatına göre ise kelime “açığa çıkartılmak” manasında olmaktadır. Böylece âyet: “İşte bu durumları ortaya çıkarttığı takdirde yani hayâsızlıkları ortaya çıkarılıp kanıtlandığında, size fidye vererek belli bir bedel karşılığında hul³³³ yapıncaya kadar onlara vâris olmaya çalışmanız caiz olur.” manası taşımaktadır.³³⁴

Â’raf sûresi 40. âyet: إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ

“Bizim âyetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!”³³⁵

³²⁸ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 79.

³²⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 187.; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 80.

³³⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 2/634.; trc. 2/536.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kirâati’s-seb’a*, 122.; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kirâ’ati’s-Seb’ İlelihâ ve Hıccihâ*, 1/383.

³³¹ Beyzâvî, *Envâru’tenzîl Ve Esrâru’t-te’vîl*, 1/66.

³³² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 187.; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 80.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 2/633.

³³³ “Fıkıhta bir kadının belli bir bedel karşılığında kocasının ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasıdır. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleştiği için bu işleme muhâlea denir.” Bkz. Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/399.

³³⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 2/634-35.; trc. 2/536.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kirâati’s-seb’a*, 121.; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kirâ’ati’s-Seb’ İlelihâ ve Hıccihâ*, 1/383.

³³⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 154.

Zühaylî, mezkûr âyeti tefsir ederken âyetleri asılsız sayanların, büyüklenip onlardan yüz çeviren kimselerin hiç bir şekilde cennete giremeyeceklerini vurgular çünkü Allah'ın rahmetinden kovulmuşlardır ve cennete girmelerine imkân yoktur. Zira Allah, Arapça da yaygın olarak kullanılan bir söz dizesi olan “حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ/Onlar deve iğne deliğinden geçinceye kadar...” ifadesiyle imkânsızlığı vurgulamıştır. Buna benzer başka Arapça dizelerde bulunmaktadır. “Siyah karga ağarcıya”, “zift beyazlaşınca” ve “deve iğne deliğinden girinceye kadar bu işi yapmam” gibi ifadeler de aynı manalarda kullanılır.³³⁶

İbn Abbas ve Saîd b. Cübeyr kırâatlarında “deve /الْجَمَلُ (cemel)” lafzını değil, kalın ip manasında olan “الْجَمْلُ (cümme)” lafzına yer vermiştir.³³⁷ Bu lafız, kalın ip iğne deliğinden girmedikçe manasındadır. Bu bağlamda İbn Abbas, “Allah bu konuda deve benzetmesinden daha güzel bir benzetme yapmıştır. Yani kalın ipin iğne deliğinden giren ip yerine kullanılması daha uygundur. Deve ifadesi burada uygun değildir.” görüşüne sahiptir.³³⁸ Zemahşerî ise “deve” anlamına gelen الْجَمَل kırâatını daha etkileyici bulduğunu ifade eder. Çünkü Zemahşerî'ye göre iğne deliği geçilen yerin darlığının bir örneğidir. İğne deliğinden daha dar diye bir tabir kullanılır. Deve ise oldukça büyük cüsseli bir hayvandır.³³⁹

Görüldüğü üzere bu âyette yer alan şâzz kırâat farklılıkları da anlamı genişletmek sûretiyle tefsiri zenginleştiren kırâatlara en güzel örneklerdendir.

Yusuf sûresi 110. âyet:

حَتَّى إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرًا مِّنْ نَّشَاءِ
وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ

“Nihâyet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Fakat suça gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez.”³⁴⁰

Bu ayet peygamberlerin, Allah'ın mesajlarını kavimlerine tebliğ ettiklerini kavimlerinin ise onları yalanladıkları; sapıklık, küfür ve inatla bu çirkin davranışlarını sürdürdüklerini anlatır. Bunun üzerine peygamberler, küfürdeki ısrarları sebebiyle

³³⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 4/568.; trc. 4/496.; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 256.

³³⁷ Hatîb, *Mü'cemü 'l-Kırâât*, 3/47-48-49.

³³⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 4/569.; trc. 4/496.; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 257.

³³⁹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-tenzîl Ve 'Uyûni'l-ekâvil fi Vücûhi't-te'vîl*, 3.b (Beyrut: Dâru'l-Meârif, 2009), 363.; krş. Andrew Rippin, *Kur'an 7/40: “Deve İğnenin Deliğinden Geçinceye Kadar”*, çev. Mehmet Dağ, Ömer Kara, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 2, sy. 4, (2002), 5-6.; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 257.

³⁴⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 247.

kavimlerinin imanından ve Allah'ın yardımından; kavimleri ise peygamberlerinin vadettikleri yardım konusunda ümitsizliğe düşecekleri sırada Allah'ın yardımı aniden peygamberlere gelir. Böylece Allah, peygamber ve mü'minleri kurtarır. Yalanlayan kâfirler ise cezalandırılırlar.³⁴¹

Mezkûr âyette yer alan kırâat farklılıklarından ilki Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir'in كَذَّبُوا (küzzibû) kırâatıdır. İkincisi ise on kırâatın diğerlerinin كُذِّبُوا (küzübü) şeklindeki kırâatıdır.³⁴²

Zemahşerî "كَذَّبُوا" kırâatı hakkında mananın şöyle olduğunu ifade eder: "Kendilerine yardımın geleceğini söylerken nefisleri onlara yalan söyledi. Veya onlar ümit ederken kendilerini kandırdıklarını sandılar. Yani, kâfirlerin yalanlamaları düşmanlıkları, Allah'dan yardım bekleme ve ümit etme müddeti uzadı ve gecikti. Öyle ki onlar ümitsizliğe ve dünyada Allah'ın yardımına nail olamayacakları vehmine kapıldılar. İşte o anda aniden beklemedikleri bir şekilde yardımımız geldi."³⁴³

Zühaylî, mezkûr âyetten hareketle peygamberlerin kendilerine lâayık olmayan her şeyden beri olduklarını vurgulamıştır. Cumhur âlimlerin görüşüne ve tahfif kırâatına göre manayı şöyle ifade etmiştir: "*Milletler, azabı haber verirken peygamberlerin kendilerine yalan söyleyip, doğru söylemediklerini zannettiler. Veya ümmetler, Allah'ın yardımını vadederken peygamberlerin kendilerine yalan söylediklerini zannettiler.*"³⁴⁴ İbn Abbas ve İbn Mes'ud'da âyeti tahfif kırâata göre tefsir etmiştir.³⁴⁵

Sonuç olarak, كَذَّبُوا kırâatına göre وَظَنُوا kavlindeki zamir, kendilerine peygamber gönderilenlere râcîdir; çünkü onlar, "Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki kendilerinden önce yaşayanların sonlarının ne olduğunu görsünler?" âyetinde daha önce zikredilmişlerdir. Böylece zamir, Mekkeli müşriklerden önce yaşayan ve peygamberlerini yalanlayanlara râcîdir. Âyetteki "ظَنَّ" "Hayal etmek, sanmak" demektir. Manası şöyledir: "*Kendilerine peygamber gönderilenler, peygamberlerin, peygamberlik iddiaları ve kendilerine iman etmeyenleri azapla tehdit ederken onlara yalan söylediklerini sandılar.*"³⁴⁶ Bu kırâata göre

³⁴¹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 7/98.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 208.

³⁴² Belfekî, *el-Kirâatü 'l-'aşru 'l-mütevâtir*, 248.; Hatîb, *Mü'cemü 'l-Kirâât*, 4/355-356-357-58.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 222.

³⁴³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 533; Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 7/100.

³⁴⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 7/99.; trc. 7/80.

³⁴⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 7/99.; trc. 7/80.

³⁴⁶ Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 209.

zamirlerin peygamberlere râcî olması caiz değildir çünkü peygamberler masumdur. Bu sebepten hiçbir peygamberin, Allah'dan kendisine vahiy getiren kimsenin ona yalan söylediğini sanması mümkün değildir.³⁴⁷

Teşdîd كَذَّبُوا şeklinde okuyan kırâata göre ise mana şöyledir: “Peygamberler, kavimlerinin kendilerini onları uyardıkları konulara bir daha iman etmeyecek şekilde yalanladıklarını zannettiler.”³⁴⁸

Teşdîd ile okunması durumunda mezkûr mana Hz. Aişe'den (r.a.) nakledilmiştir. Hz. Aişe (r.a.), kız kardeşinin oğlu Urve b. Zübeyr (r.a.) kendisine “Öyle ki peygamberler ümitsizliğe düşüp...” âyetinin manasını sorunca Urve'ye şöyle demiştir: “Allah korusun! Peygamberler asla Rableri hakkında böyle bir zanda bulunmazlar. Peygamberlerin, Rablerine iman edip kendilerini tasdik eden etbâi vardır. Bu kimselerin imtihanı uzar ve onlara Allah'ın yardımı gecikir. Böylece peygamberler, milletlerinden kendilerini yalanlayanlardan ümitsizliğe düşüp, kendilerine uyanların da onları yalanladıklarını zannederler. İşte bu sırada Allah'ın yardımı gelir.” Aişe (r.a), tahfif kırâatına göre verilen manayı kabul etmemiştir.³⁴⁹ Râzî de bu konuda “Aişe'nin (r.a.) görüşü, âyet hakkında zikredilen en güzel vecihtir.” kanaatine sahiptir.³⁵⁰

“Teşdîd” kırâatında iki görüş vardır:

1- “ظَنَّ” lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de “Bilmek” manasında pek çok defa kullanılmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Rablerine kavuşacaklarını yakînen bilirler...”³⁵¹ Bu örnekten hareketle âyetin manası şöyledir: “Peygamberler, milletlerin kendilerini bir daha iman etmeyecek şekilde yalanladıklarını yakînen anladılar. İşte o zaman onlar için beddua ettiler. Allah Teâlâ da onlara azabını indirerek köklerini kazıdı.”³⁵²

2- “ظَنَّ” lafzı “sanmak” manasındadır. Bu bağlamda âyetin manası şöyle olur:

“Öyle ki peygamberler milletlerinin iman etmelerinden ümitsizliğe düşüp, iman edenlerin de kendilerini yalanladıklarını sandıkları bir sırada onlara yardımımız gelir ve

³⁴⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 7/99.; trc. 7/80.; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 247.

³⁴⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 7/98.; trc. 7/79.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 209.

³⁴⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 7/99.; trc. 7/79.; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 248.

³⁵⁰ Ebü'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihul-Ğayb*, c. 18 (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 231.

³⁵¹ el-Bakara, 2/46.

³⁵² Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 7/100.; trc. 7/80.

dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Fakat suça gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez.” bu te’vîl, Aişe’den (r.a.) nakledilmiştir.³⁵³

Görüldüğü üzere hem zamirin râcî olduğu merci hem de kırâat farklılıkları bağlamında âyetin manası genişlemektedir. Müfessir, bütün bunlara kapsamlı olarak değinmiş ve tefsirini zenginleştirmiştir.

Sâffât sûresi 130. âyet:

سَلَامٌ عَلَىٰ آلِ يَاسِينَ

“İlyâs’a selâm olsun.”³⁵⁴

İlyas, İsrâîloğulları’nın peygamberlerinden birisidir. Hz. Musa’nın kardeşi olan Hz. Harun’un torunu Yasin’in oğludur. Hz. Musa’dan sonra gelen bir peygamber olup Ba’lebek ve civarına görevlendirilmiştir.³⁵⁵

Âyette geçen “ آلِ يَاسِينَ ” kelimesi, aynı ismin, “Mîkâl” ve “Mîkâil” şekillerinde okunması gibi, “İlyâs” isminin farklı bir lehçeyle söylenmiş şekli olması muhtemeldir. İkinci olarak ise bu kelimenin A’cemiyyîn ve Eş’ariyyîn kelimelerinde olduğu gibi “İlyâsî” kelimesinin çoğulu olduğunu ve nisbet yâ’sı düşürülmesi de olabilmektedir. Burada harfin hafzedilmesinin sebebinin ise telaffuzda dile ağır gelmesi sebebiyledir.³⁵⁶

İşaret ettiğimiz lafız Nâfi’, İbn Âmir, Ya’kûb bu kelimenin, baş harfini uzatarak آلِ يَاسِينَ (âl yâsîn), on kırâatın diğerleri آلِ يَاسِينَ (il yâsîn) şeklinde okunmuştur.³⁵⁷

Âyette yer alan آلِ يَاسِينَ (il yâsîn) lafzıyla okunan kırâata göre mana, “İlyas üzerine (bizden) selâm olsun.” şeklindedir. Aynı zamanda âyetin anlamı, “İlyas üzerine ve onunla birlikte iman etmiş olan kavmine bizden selâm olsun.” şeklinde de olabilir. Bu durumda çoğul bir ifadeyle hepsi kastedilmiş olur.³⁵⁸

Nâfi’, İbn Âmir, Ya’kûb bu kelimenin, baş harfini uzatarak “ آلِ يَاسِينَ ” şeklinde okunmasıyla hem Hz. İlyas’ın ailesi³⁵⁹ hem de onun peygamberliğine inananlar

³⁵³ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 7/100.; trc. 7/80.

³⁵⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 450.

³⁵⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 12/147. ; Fârisî, *el-Hucce fi İleli’l-Kırââti’s-Seb’*, 4/231.

³⁵⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 12/147.

³⁵⁷ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 267-69.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 450.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, c. 8 (Dimeşk: Daru’s-Saadeddin, 2009), 56-57-58.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 12/146.

³⁵⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 12/146.; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 3/ 1094.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırââti’s-seb’a*, 303.

³⁵⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 12/147.; trc. 12/134.

kastedilmiştir. Böylece ayetin manası, “*Selam onun ve peygamberliğine inanan, Hakk’a tabi olanların üzerine olsun.*” ve “*Selam onun ve ailesinin üzerine olsun.*” olup iki farklı şekilde olabilir.³⁶⁰ Bu iki kırâat ile mana üç ayrı şekilde karşılanabilir kırâatlar ayetin anlamını genişletmek sûretiyle zenginleştirmiştir.

Kıyamet sûresi 1. âyet: لَا أُقْسِمُ بِیَوْمِ الْقِیَمَةِ

“*Sandıkları gibi değil, kıyamet gününe yemin ederim!*”³⁶¹

Cumhurun kırâatıyla لَا أُقْسِمُ (lâ ügsimü) olarak okunmasıyla “*hayır, yemin ederim*” şeklinde anlamlandırmak mümkündür. “Hayır” anlamına gelen لَا’nın zaididir. Araplar, bazen bunu anlamı pekiştirmek için eklemiştir. Yemin edilen husus nefyedilen bir husus olduğu takdirde yeminden önce nefyin tekidi için “Lâ/hayır”ın getirilmesi uygun düşmektedir.³⁶²

Âyette hakkında yemin edilen konular, ölümden sonra tekrar dirilişin ispatı ve bedenlerin tekrar diriltilmeyeceğini kabul etmeyen inatçı cahilleri reddetmektir. Bazılarının görüşüne göre “Lâ/hayır” daha önce geçmiş bir sözü reddetmek ve ona cevap içindir. Araplar ölümden sonra dirilişi inkâr ettiklerinden onlara: “Hayır, durum söylediğiniz gibi değildir. Ben ölümden sonra dirilişin şüphe bulunmayan hakikat olduğuna yemin ederim.”³⁶³ anlamına gelmektedir.

Yukarıda işaret ettiğimiz lafızda yer alan kırâatlardan³⁶⁴ lââm’dan sonra elif koymaksızın لَا أُقْسِمُ (le-ügsimü) şeklinde okunan İbn Kesîr’in Bezzî tarikiyle gelen kırâatına göre âyet “*Şüphesiz yemin ederim ki (Andolsun ki) diriltileceksiniz.*” manası taşımaktadır.³⁶⁵ Bu kırâat ile tekrar dirilme te’kid edilmiştir.³⁶⁶ Bunun delili ise daha sonra gelen “İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor?”³⁶⁷ âyetidir.³⁶⁸

³⁶⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 12/147.; trc. 12/134.; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 3/ 1094.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırâati’s-seb’a*, 303.

³⁶¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 576.

³⁶² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 15/270.; Fârisî, *el-Hucce fi İleli’l-Kırâati’s-Seb’*, 4/488.

³⁶³ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 15/270-71.; trc. 15/240.

³⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 294.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 577.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, c. 10 (Dimeşk: Daru’s-Saadeddîn, 2009), 181-82.

³⁶⁵ Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 397.

³⁶⁶ Zühaylî, *et-Tefsîrul-vecîz*, 578.

³⁶⁷ el-Kıyâme 75/3-4

³⁶⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 15/271.; trc. 15/240.

Müfessirin, kırâatlardan istifade ederek pek çok âyetin anlamını genişletmek sûretiyle manasını zengin kıldığı görülmektedir.³⁶⁹ Biz diğer bölümlerde tekrara düşmemek ve çalışma hacmini büyütmemek adına bu kadarına yer vermekle yetiniyoruz.

2.1.2. Kırâatların Âyetin Anlamını Açıklaması

Kur'ân-ı Kerîm, apaçık bir kitaptır. Buna delil olarak “Şüphe yok ki size Allah’tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi.”³⁷⁰ âyetini getirebiliriz. Kur'ân'ın bu apaçıklığı onun kendi yapısıyla ve Allah'ın insanların problemlerine dair çözümler ortaya koyması ile meydana gelmektedir.³⁷¹

Hiz. Peygamber döneminde bu durum inanan insanlar tarafından sorulan sorular veya yaşanan problemler ve gelişen hadiseler üzerine vahyin inmesi ile âyetin açıklanmış olmaktadır. Yani Kur'ân'ın “açıklayıcı” rolü bir şekilde yerine gelmiştir. Bu bağlamda, Hiz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i yedi harf ile aynı anlamı ifade etmek üzere farklı lafızlarla okuması yahut okunmasına izin vermesiyle de Kur'ân tilavetinde kolaylık sağlanmasının yanında mesajın daha iyi anlaşılması ve açıklanması gerçekleşmiş oluyordu. Demek ki kendi kendini tefsir eden ve açıklayan bir kitap hüviyetinde olan Kur'ân'ın bu özelliği, farklı kırâatlar ile bir kez daha ortaya çıkmıştır.³⁷²

Biz bu başlıkta manaya etkisi olan kırâat vecihlerinden, âyetin anlamını açıklamak sûretiyle manayı zenginleştiren kırâatlardan örneklere yer vereceğiz.

Âl-i İmrân 36. âyet:

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَئِنَّ
الذَّكَرَ كَأَلْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمِئْتُهَا مَرِيمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

³⁶⁹ Diğer örnekler için bkz. **a.** Bakara 2/178 فَاتَّبَاعًا/فَاتَّبَاعًا (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*,1/480; trc. 1/399.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kirâât*, 1/246-47), **b.** Meryem 19/36 إِنَّ/إِنَّ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*,8/425; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 239.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kirâât*, 5/367-68. ; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 307.), **c.** Kasas 28/60 يَغْلُظُونَ/يَغْلُظُونَ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*,10/497; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 256.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 393. ; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kirâât*, 7/62-63.), **d.** Duhân 44/27 فَكَيْفَ/فَكَيْفَ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*,13/234; trc. 13/188.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 497. ; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 277. ; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kirâât*, 8/431.).

³⁷⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Meali*, 109.

³⁷¹ Önen, *Kiraat Tarihi Ve Kiraat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 164.

³⁷² Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 260.

“Onu doğurunca dedi ki: “Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek de kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum, işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum.”³⁷³

Âyette İmrân’ın eşinin, kız çocuk doğurunca üzüntü ve kederle: “Ben bir kız çocuk doğurdum. Hâlbuki Beyt’in hizmetine ancak erkekler kabul edilirler; çünkü kadınlar, ayhali olur ve doğum yaparlar bundan dolayı orada hizmet için uygun değildirler. Allah ise onun ne doğurduğunu ve doğurduğu yavrunun makamını en iyi bilendir.” dediği anlatılır. Bu ifadeler kızın şanını yükseltmektedir. Onun temenni edip istediği erkek ise kızı gibi değildir yani ibadet ve Mescid-i Aksa’ya hizmet konusunda güç ve gayreti bakımından erkeğe benzemez. Aksine kızı onun beklediği erkekten daha hayırlıdır.³⁷⁴

İbn Âmir, Ebû Bekr Şûbe ve Ya’kûb وَضَعْتُ (veda’tü) şeklinde on kırâatın diğerleri ise yukarıda yer alan وَضَعْتُ (veda’at) lafzı ile okumuştur.³⁷⁵

“يَمَا وَضَعْتُ” kırâatına göre “ne doğurduğunu” anlamı taşıyan lafız, “يَمَا وَضَعْتُ” kırâatına göre “ne doğurduğumu” manasındadır. İkinci kırâata göre lafız Allah’ı tazim ve tenzih kastıyla İmrân’ın hanımının söylediği bir söz konumundadır.³⁷⁶ Ayrıca sözün sahibine işaret etmek sûretiyle ilk kırâatı açıklamaktadır.

Mâide sûresi 6. âyet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ
وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ
الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ
حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُنِزِلَ عَلَيْكُمْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şâyet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi

³⁷³ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 53.

³⁷⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru l-Münîr*, 2/231.

³⁷⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 180; Belfekî, *el-Kırââtü l-’aşru l-mütevâtir*, 54.; Hatîb, *Mü’cemü l-Kırâât*, 1/480-81.

³⁷⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru l-Münîr*, 2/231.; trc. 2/196.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi l-kırâati’s-seb’a*, 108.

onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”³⁷⁷

Nâfi’, İbn Âmir, Hafs ve Kisâî اَرْجُلُكُمْ (ercüleküm) lafzını yukarıda yer alan şekliyle on kırâatın diğerleri ise ارجلكم (ercüliküm) şeklinde lâmi esreli okumuştur.³⁷⁸

“اَرْجُلُكُمْ/ayaklarınızı” lafzıyla okunduğunda “اَيْدِيَكُمْ/ellerinizi” kelimesi üzerine atfedilmektedir. Böylece âyetin manası “Yüzlerinizi, ellerinizi ve ayaklarınızı yıkayın.” olmaktadır.³⁷⁹

İşaret ettiğimiz lafız, “رُؤُسُكُمْ/başlarınızı” kelimesine atfedilerek ارجلكم şeklinde lâmi kesreli olarak da okunduğunda ise mana: “Ayaklarınızı topuklara kadar meshedin” olur.³⁸⁰

Birinci okuyuşa göre ayakları yıkamayı gerektiren bir fiil takdir edilmiştir ve şu şekilde buyurulmuş gibidir: “Ayaklarınızı da yıkayınız.” Buradan hareketle ayakları yıkamak farzdır.³⁸¹

Müfessir ikinci kırâata atıf ile sika hadis ravilerinden, dil bilginlerinden olan Mutezile ve Şîa’ya mensup Ebû Zeyd el-Ensârî (ö.215) şöyle dediğini aktarır: “Meshetmek, yıkamanın biraz daha hafif şeklidir. Sünnette ayak hakkında meshetmekten kastın, yıkama olduğunu beyan etmiştir.” Müfessir, “Ateşten çekeceklerinden dolayı vay bu ökçelerin haline!” hadisine ve Peygamber’in (s.a.s) abdest alırken abdest azalarını birer ve ikişer defa yıkadığı sahih olarak sabit olmakla birlikte uygulama azaları üçer defa yıkama şeklinde olduğuna dikkat çekmiştir. Lâm harfinin nasb ile okunması halinde “Ayaklarınızı da yıkayın.” anlamının söz konusu olduğuna ve bu kelimedeki lâm harfinin mecrur olarak okunuşu ise civar (kelimenin komşuluğu) dolayısıyla mecrur okunduğunu belirtmiştir. Bu hadisler ve ikinci kırâata kelime komşuluğu atfetmek sûretiyle âyetin “Ayaklarınızı da yıkayın.” manası verilmesi daha uygun görülmektedir.³⁸²

³⁷⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 107.

³⁷⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 3/449.; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 191.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 108.

³⁷⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 3/449.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırââti’s-seb’a*, 129.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 152.; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat*, 263.

³⁸⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 3/449.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırââti’s-seb’a*, 129.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 152.; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat*, 263-64.

³⁸¹ İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırââti’s-seb’a*, 129.; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat*, 263.; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 181.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 152.

³⁸² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 3/449-50.

Meryem Sûresi 64. âyet: وَمَا نُنَزِّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا

“(Melek dedi ki:) “Biz ancak rabbinin emriyle ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O’na aittir. Senin rabbini unutkan değildir.”³⁸³

Hiz. Peygamber kâfirlerin bazı sorularına cevap konusunda Cebrâil’in (a.s) daha sık sık gelmesini arzu etmiştir. Günlerce Cebrail (a.s) gelmemiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Abbas’tan rivâyet edilen şu hâdisce üzerine âyet nâzil olmuştur. Hiz. Peygamber, Cebrail’e (a.s) “Seni bizi ziyaret etmekten alıkoyan nedir?” diye sormuştur. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur.³⁸⁴

Cumhurun نُنَزِّلُ (netenezzelü) kırâatına³⁸⁵ göre âyet “Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz.” manasına gelir. Yani biz ancak Allah’ın emri ve hikmetinin gereğine uygun olarak zaman zaman ineriz, demektir.³⁸⁶ Bu âyette “نُنَزِّلُ /ineriz” anlamına gelen kelimenin zamiri vahye ait olmak üzere “يُنَزِّلُ (yetenezzelü) /iner” şeklinde de A’rec ve İbn Ya’mer tarafından okunmuştur.³⁸⁷ Böylece mana “Vahiy, Rabbinin emriyle iner” olmaktadır.³⁸⁸

Bu âyette ilk kırâata göre Cebrail’in (a.s) yeryüzüne inişi anlatılırken ikinci kırâatta aslında onun inişinden kastın vahiy olduğu açıklanmaktadır. İkinci yani şâzz Kırâattan istifade ederek müfessir, âyetin daha iyi anlaşılmasına destek sağlamaktadır.

Nûr sûresi 34. âyet: وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِّنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ

“Size, gerektiği gibi açıklayan âyetler, sizden önce gelip geçenlerden misaller ve kötülükten sakınanlar için öğütler indirdik.”³⁸⁹

Âyette işaret ettiğimiz lafız; İbn Âmir, Hafs, Hamza, Kisâi ve Halef مُبَيِّنَاتٍ (mübeyyinâtin), on kırâatın diğerleri tarafından ise مُبَيِّنَاتٍ (mübeyyenâtin) şeklinde okumuştur.³⁹⁰

³⁸³ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 308.

³⁸⁴ Muhammed b. Musa Âl-i Nasr, Selîm b. İd El-Hilâlî, *El-İstîâb fî Beyâni’l-esbâb*, c.2 (Demmâm: Dâru İbni Cevzî, 2009), 482.

³⁸⁵ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 5/379.

³⁸⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/479.; trc. 8/373.

³⁸⁷ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 5/379.

³⁸⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/479.; trc. 8/373.

³⁸⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 353.

³⁹⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 249.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 354.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 6/263-64.

İlk kırâata göre mana, “*Andolsun ki, biz size apaçık âyetler*” yani açıklanmasına ihtiyaç duyduğunuz hükümleri, hadleri ve edepleri geniş bir çerçevede açıklayan âyetler indirdik olmaktadır. Bir diğer kırâat olan مُبَيِّنَات kelimesindeki “yâ” harfinin مُبَيِّنَات şeklinde fetha okunmasıyla mana, “*kendisinde zikredilen hususları beyan eden/açıklayan âyetler*” olduğunu ifade etmektedir.³⁹¹

Kur’ân-ı Kerîm bu iki kırâat bağlamında kendi kendisinin hem açıklayıcı hem de açıklanmış olma özelliklerini ortaya koymuştur.

Lokman sûresi 6. âyet: وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ

“*İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlence vesilesi kılmak için eğlendirici sözleri alıp kullanırlar; işte bunları alçaltıcı bir azap bekliyor.*”³⁹²

Bu âyetlerin Nadr b. Hâris b. Alkame hakkında indiğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Onun Acemlerin hikâyelerini getirip Mekke’de anlatarak insanları dini noktalarda saptırdığı aktarılır.³⁹³ Yine bazı Müslümanları evine davet edip çeşitli eğlenceler tertip edip “Bu şeyler, Muhammed’in sizi davet ettiği namaz, oruç ve onun yanında savaştan daha hayırlıdır.” dediği de rivâyetler arasındadır.³⁹⁴

İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın لِيُضِلَّ (li-yüdille) fiilindeki yâ harfini zammeli olarak, on kırâatın diğerleri tarafından fetha ile لِيُضِلَّ (li-yedille) şeklinde okunmuştur.³⁹⁵

لِيُضِلَّ şeklinde yâ zammeli olarak okunduğunda lafzın anlamı “*Allah’ın yolundan saptırmak için*” olup “*İslâm’a ve İslâm ehline muhalefet ve düşmanlık etmek*” yani Allah yoluna engel olmak ve saptırmak için bu fiilin işlendiği görülmektedir.³⁹⁶

لِيُضِلَّ şeklinde fetha ile okunan kırâata göre ise lâm “akıbet, nihâyet ifade eden lâm” olup onun işinin sonucu olarak “*sapıklık ve Allah’ın âyetlerinin alay konusu edilmesi*”

³⁹¹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 9/564.; trc. 9/463.; Zemahşerî, *Keşşâf*, 730.

³⁹² Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 410.

³⁹³ Hilâlî, *El-İstîâb fî Beyâni’l-esbâb*, 3/59.

³⁹⁴ Hilâlî, *El-İstîâb fî Beyâni’l-esbâb*, 3/60.

³⁹⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 255.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 411.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 7/175.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 11/141.

³⁹⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 11/145.; trc. 11/140; Zemahşerî, *Keşşâf*, 835.; Beyzâvî, *Envâru’tenzil Ve Esrâru’t-te’vîl*, 4/212.

anlamı taşıdığını ifade etmek sûretiyle âyetin anlamını kırâatlardan istifade ederek açıklamıştır.³⁹⁷

Özetle bazı insanların bilgisizce davranmalarının sonucunda sapıklık ve alayları söz konusu olmuştur. Yahut da Allah’a düşmanlıkları sebebiyle sapıklık ve alay için bilgisizce çabalamışlardır. İki durumda da zararlı çıkan bilgisizce hareketleri sebebiyle kendileri olmuştur.³⁹⁸ Her iki kırâat ile de mana genişlemiş ve daha zengin bir hâl almıştır.

Ahzâb sûresi 9. âyet: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا

“Ey iman edenler! Allah’ın size şu lütfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. Allah bütün yaptıklarınızı görmekte idi.”³⁹⁹

Ele aldığımız bu ayet Hendek Savaşı’nı konu edinmektedir. Bu savaşa Mekkeli müşriklerle onlara eşlik eden civar kabilelerden bazı Araplar da katılmıştır. Allah’ın, Kureyş, Gatafan, Esedoğulları, Âmiroğulları, Benî Nâdir ve Benî Kureyza Yahudilerinin Müslümanlara karşı birleştiklerinde ve bu grupların toplam sayısı on bine ulaştığında onların üzerine bir rüzgâr, görülmeyen ordular ve melekler gönderdiği anlatılmaktadır.⁴⁰⁰

Yukarıda işaret ettiğimiz lafız; Ebû Amr tarafından يَعْْمَلُونَ (ya’melûn), on kırâatın diğerleri tarafından ise تَعْمَلُونَ (ta’melûn) olarak okunmuştur.⁴⁰¹

Çoğunluğun kırâatıyla تَعْمَلُونَ okunduğunda mana: “Allah yaptıklarınızı çok iyi görür.” olmaktadır.⁴⁰²

³⁹⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 11/145.; trc. 11/140; Zemahşerî, *Keşşâf*, 835.; Beyzâvî, *Envâru’tenzil Ve Esrâru’t-te’vîl*, 4/212.

³⁹⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 11/143.

³⁹⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 418.

⁴⁰⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 11/277

⁴⁰¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 260.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 419.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 7/254.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırââti’s-seb’a*, 289.

⁴⁰² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 11/277.

“يَعْمَلُونَ” lafzıyla okunan Ebû Amr’ın kırâatına⁴⁰³ göre ise “Allah müşriklerin gruplara ayrılmasını ve onlarla savaşılmasını gâyet iyi görür, gâyet iyi bilir; tamamen muttaliidir.” manasındadır.⁴⁰⁴

İlk kırâata göre Müslümanların çaresizliklerine Allah’ın vâkıf olduğu ikinci kırâata göre ise müşriklerin gruplara ayrılması ve onlarla savaşın seyrine Allah’ın vâkıf olduğu manası çıkarılmaktadır. Buna göre âyetin manası genişlemekte ve zenginleşmektedir. Bu başlığa uygun başka örneklerde bulunmaktadır.⁴⁰⁵ Biz bu örneklerle yetiniyoruz.

2.1.3. Kırâatların Âyetin Anlamındaki Kapalılığı Gidermesi

Âyetlerde yer alan müphem ve kapalı noktaların anlaşılmasını kolaylaştırmak için müşkilü’l-Kur’ân ya da mübhemâtü’l-Kur’ân tabirleri kullanılır. Müşkil, lügatte iki şeyin benzerliği yüzünden birbirine karıştırılması manasında kullanılır. Müşkil kelimesi ıstılâhî olarak, anlamlarında kapalılık bulunan, kendisi ile ne kast edildiğinin iyice anlaşılması için üzerinde düşünmeye, araştırmaya ihtiyaç hissedilen ve belli bir açıklamayı zorunlu kılan lafızlar anlamlarında kullanılır.⁴⁰⁶

Kırâatların de âyetlerin kapalı noktalarını açığa çıkarmada göz ardı edilmemesi gerekir; çünkü âyetler üzerinde özellikle yaygın olan bir kırâata göre kapalı ve müşkil olan bir lafız diğer bir kırâatla çözüme kavuşma imkânı bulabilmektedir.

Çok sık olmasa da kimi zaman bir âyet üzerinde bulunan muhtelif kırâat vecihleri, bir kırâata göre kapalılık arz eden okuyuşa karşın diğer bir okuyuşla bu kapalı ortadan kaldırır bir nitelik taşımaktadır. Böylece kırâat farklılıkları da âyetin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.⁴⁰⁷

Bazı örnekler şu şekildedir:

⁴⁰³ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 11/277.

⁴⁰⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 11/271.

⁴⁰⁵ Diğer örnekler için bkz. **a.** Mürselât 77/30 اِنْطَلَفُوا / اِنْطَلَفُوا (Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 15/351;trc. 15/310.; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 297.; Hatîb, *Mu’cemü’l-Kırâat*, 10/246.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 581.), **b.** Tekvîr 81/21 تَمْ / تَمْ (Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 15/459-460; trc. 15/387.; Hatîb, *Mu’cemü’l-Kırâat*, 10/328.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 586.).

⁴⁰⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 220.

⁴⁰⁷ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kiraat*, 286.

Bakara sûresi 213. âyet:

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَّ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi; onlar aracılığı ile anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hüküm vermek için gerçeği içeren kitabı indirdi. Ancak kendilerine apaçık gerçekler geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden, o kitap hakkında, sadece onun verildiği kimseler anlaşmazlığa düştüler. Sonra Allah kendi iradesiyle, onların, hakkında ayrılığa düştükleri gerçeği müminlere gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.”⁴⁰⁸

Yukarıda işaret ettiğimiz kırâat olan cumhurun kırâatı ile⁴⁰⁹ “İnsanlar tek bir ümmetti.” lafzını yani tek bir din üzere olmalarına bağlamak mümkündür. Bu din, iman ve hakka sınıksız sarılmak dinidir. Fakat bir kısmı iman etmek bir kısmı da kâfir olmak sûretiyle anlaşmazlığa düşmüştür.⁴¹⁰

Ayrıca ümmet kavramı müfessirlerin pek çoğuna göre millet manasında da kullanılmıştır.⁴¹¹

Abdullah b. Mes’ud’un⁴¹² فَاخْتَلَفُوا şeklinde okunan kırâatına⁴¹³ göre ise mana: “İnsanlar tek bir ümmet idiler sonradan anlaşmazlığa düştüler.” olmaktadır. Bu kırâat Hz. Âdem’in bir peygamber olduğunu çocuklarının da onun dinine tâbî olduklarını, hem hidâyete çağırdıklarını hem kendileri hidâyet üzere oldukları hatırlatılmıştır. Bu, iki oğlu arasında kıskançlık meydana gelinceye kadar ve bilindiği haliyle onlardan biri ötekini öldürünceye kadar böyledir. Cumhurun görüşü de bu kırâatın getirdiği manayı destekler mahiyettedir. Öyle ki bu ümmet tek bir din ve dosdoğru bir tek inanç üzere hidâyet ümmeti idi. Akidesi bir, şeriati birdi. Bu İslam diniydi. Ancak kendi aralarında ihtilafa düştüler. Allah, peygamberleri müjdeleyiciler ve uyarıcılar olmak üzere gönderdi.⁴¹⁴

Görüldüğü üzere ümmet kavramında kapalılık söz konusudur. Bu kavram ile hem millet hem de din anlaşılabilir. Bu lafız, ilk kırâat ile daha kapalı bir anlam taşıırken

⁴⁰⁸ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meali*, 32.

⁴⁰⁹ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 1/291.

⁴¹⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/613.

⁴¹¹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/613.

⁴¹² Türkçe okunuşu: “Kâne’n-nâsü ümmeten vâhideten fehtelefû”

⁴¹³ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 1/291.

⁴¹⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/615.; trc. 1/511-12.

İbn Mes'ud'un kırâatı ile ümmetin ihtilafına doğrudan dikkat çekmek sûretiyle, bir konu üzerine ihtilaf olduğu görüşünü kuvvetlendirmiştir. Tek bir ümmet yani tek bir dinin inanları oldukları ardından bu konuda ihtilaf ettikleri anlaşılmıştır. Böylece tek ümmet kavramının kapalılığı ikinci kırâat ile giderilmiştir.

Mâide sûresi 112. âyet: *إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ*

*Havâirler “Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofraya indirebilir mi?” diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: “Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah’a saygılı olun.”*⁴¹⁵

Bu âyette işaret ettiğimiz lafız, Kisâî tarafından *تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* (testetî’a), on kırâatın diğerleri tarafından da *يَسْتَطِيعُ* (yestetî’a) şeklinde okunmuştur.⁴¹⁶

يَسْتَطِيعُ (yestetî’a) kırâatına göre mana: “Rabbin indirebilir mi?” olmaktadır. Bu bağlamda âyet eğer böyle bir istekte bulunacak olursan Rabbin onu sana verir mi? anlamına gelmektedir.⁴¹⁷

“Sen Rabbinden isteyebilir misin?” manası taşıyan ikinci kırâatı bağlamında hazf edilmiş bir ifade olup “Rabbinden isteyebilir misin? Hz. İsa onlara şu şekilde cevap verdi: İsrâîlîlerin Musa’dan (a.s.) isteklerini andıran böyle bir istekte bulunmaktan Allah’tan korkunuz. Eğer gerçekten sizin mümin olma iddianız doğru ise iman eden kimseler iseniz yani...” manasındadır.⁴¹⁸

Kisâî tarafından “ye” harfî yerine “te” harfî ile ve son harf olan “ayn” harfini de fetha olarak (Hz. İsa’ya hitaben) *هل تستطيع ربك* şeklinde okunduğunda ise mana şöyle olur: “Sen Rabbine, bize bir sofraya indirmesi için dua edebilir misin?” Burada muzaf hazf edilip muzafun ileyh onun yerine getirilmiştir.⁴¹⁹ Taberî bu kırâat ile bağlantılı şu ifadelerine yer vermiştir: “Bence doğruya daha yakın olan anlam şudur: Eğer bunu ondan isteyecek olursan senin isteğini kabul edip sana istediğini verir mi?”⁴²⁰

⁴¹⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 125.

⁴¹⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 192.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 126.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 4/118.

⁴¹⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 4/119.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırâati’s-seb’a*, 135.

⁴¹⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 4/120.; Fârisî, *el-Hucce fi’l-kırâati’s-seb’a*, 2/451.

⁴¹⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 4/118.; Fârisî, *el-Hucce fi’l-kırâati’s-seb’a*, 2/450.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırâati’s-seb’a*, 135.

⁴²⁰ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân An Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, c.9 (Kâhire: Dâru Hicr, 2001), 118.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 4/119.

Bu üç kırâat ışığında havarilerin birer inanmış şahsiyet olarak sorularında art niyetli olmadıkları bilinmektedir. İkinci kırâat bağlamında kalplerinin mutmain olması amacıyla “*Sen Rabbine, bize bir sofrayı indirmesi için istekte bulunabilir misin?*” dedikleri görülmektedir. Bu kırâat ile muhtemel yanlış anlaşılımların önüne geçilmiş ve anlamın kapalılığı giderilmiştir. Samimiyetlerine delil olarak Hz. İbrahim’in mutmain olmak için Allah’tan istekte bulunması da gösterilebilir.⁴²¹

Mezkûr âyet kapsamında ele alınan kırâatlar anlamın kapalılığını giderilmesi noktasında en güzel örneklerdendir.

Hûd sûresi 78. âyet: وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهَرِّغُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ

“Lût’un kavmi koku almışçasına koşarak ona geldi. Daha önce de o çirkin işleri yapıyorlardı. Lût, ‘Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir. Allah’tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu!’ dedi.”⁴²²

Yukarıda yer verdiğimiz âyetle benzerlik ihtiva eden bu âyet ile alakalı olarak da şunu belirtmemiz gerekir ki bu âyette de kırâat farklılığı doğrudan yer almamaktadır. Fakat âyetin anlamı açıklanırken başka bir âyette yer alan kırâat vecihlerinden istifade edilmiştir. Âyette ki anlam kapalılığını bir başka âyetten ve kırâat vecihlerinden istifade ederek şöyle tefsir etmek mümkündür: “Lût (a.s.) onlara dedi ki: Ey kavmim! İşte kızlarım. Bunları nikâhlayın. Bunlar sizin için daha temizdir.” Yani fuhuştan uzak, helâl ve temizdirler.⁴²³

Ebû Hayyân’a göre en güzeli izafetin mecazî olmasıdır. Yani âyette yer alan “benim kızlarım” ifadesi yerine “Benim kavmimin kızları” şeklinde düşünülmelidir. Buna göre “Erkekler değil kavmimin kızları sizin için helâldir, temizdir.” manası taşır. Zira Peygamber, kavminin babası mertebesinde.⁴²⁴

İbn Mes’ud’un kırâatına göre ise⁴²⁵ “Peygamber, müminlere kendilerinden daha yakındır. Onun hanımları müminlerin anneleridir.” âyetini müteakip “O, onların babasıdır.”

⁴²¹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Vecîz*, 127.; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat*, 290.

⁴²² Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 229.

⁴²³ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 6/432.

⁴²⁴ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelûsî el-Gırnâtî, *El-Bahru’l-mühîd*, c.6 (Beyrut: Dâru’l-fıkr, 2010), 187-188.

⁴²⁵ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 7/250. (وفي قراءة ابن مسعود: وهو أب لهم)

şeklinde bir ilâve vardır. Bu kırâatta bütün kavme baba olma mahiyetini desteklemektedir. Yine “Hz. Lût’un (a.s.) sadece iki kızının olduğu bilinmesine karşın buradaki ifadenin ise çoğul olması bu manaya delâlet etmektedir. Ayrıca iki kızını bütün kavmine nikâhlanması da mümkün değildir. Bir rivâyete göre Hz. Lût (a.s.) kendi kızlarına işaret ederek kavmini nikâha teşvik etmiştir. Zira mümin kızın kâfir erkekle evlenmesi onlara göre sünnettir. Bunlara ek olarak bir rivâyete göre de âyette geçen “أَطْهَرُ” kelimesi ism-i tafdil değildir. Zira erkek erkeğe cinsi münasebette asla temizlik yoktur.⁴²⁶

Zühaylî, Mücâhid, Saîd b. Cübeyr gibi müfessirlerden de şöyle nakletmiştir: Hz. Lût (a.s.) “بَنَاتِي / kızlarım” ifadesiyle kavminin kadınlarına işaret etmiştir; çünkü bir kavmin peygamberi onların babası sayılır. İbn Mes’ud’un kırâatında yer alan “Peygamber müminlere kendi nefislerinden daha yakındır. Peygamberin hanımları müminlerin anneleridir. Peygamber de onların babalarıdır.” ifadesi bu manayı te’yit eder.⁴²⁷

“Kızlarım” lafzının bütün kavmin kadınlarını kapsadığını ortadadır. Bu görüş en uygun ve doğruya en yakın görüştür.⁴²⁸

Görüldüğü üzere âyette yer alan kavmin erkekleri ile nikâhlanması uygun görülen kızların, sadece Hz.Lût’un kızları olmadığı, kavminin bütün kızlarının nikâhlanmak için uygun oldukları kırâat farklılıklarından istifade edilerek âyette kapalılık oluşturması muhtemel lafız açıklanmıştır.

Nûr sûresi 33. âyet: وَلَيْسَتَغْفِبَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتِيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِنَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهِنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar. Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve cariyelerinizin - kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah ’ın size verdiği maldan da onlara verin. Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için cariyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.”⁴²⁹

⁴²⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münir*, 6/432.; trc. 6/358.

⁴²⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münir*, 6/438.

⁴²⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münir*, 6/438.; trc. 6/363.

⁴²⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 353.

Abdullah b. Selûl'ün cariyesine “Git zina yap ve bize para getir.” demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu rivâyetler arasındadır.⁴³⁰ Allah, bu âyet ile cariyelerin haklarını muhafaza etmiştir.

İşaret ettiğimiz kelime grubu cumhur tarafından ⁴³¹قَدْ كَرَاهِيَهُمْ lafzı ile okunmuştur.⁴³² Bu lafız ile mana: “Kim onları buna zorlarsa şüphesiz ki Allah cariyelerin buna zorlanmalarından sonra çok çok mağfiret eden, çok merhamet edendir.” olmaktadır. Bu demektir ki kim bu cariyeleri zina etmeye zorlamışsa şüphesiz ki Allah cariyelerin buna zorlanmalarından sonra o cariyelere karşı çok mağfiret eden ve çok merhamet edendir. Zorla zina olmuş olsa bile bu bir günahdır, mağfiret edilmesi bunun delilidir; çünkü bu fiil kabul ve teslimden uzak değildir. Gâyet açıktır ki mağfiret zorlanan cariyelere aittir.⁴³³ Burada mağfiretin kime olacağına dair kapalılık, İbn Mes'ud'un “مَنْ بَعْدَ إِكْرَاهِيَهُمْ لَهُنَّ” kırâatıyla⁴³⁴ zinaya uğramış cariyelere işaret ettiği net bir hâl almıştır.

Ahzâb sûresi 6. âyet: النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا

“Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir. Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır. Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır.”⁴³⁵

Bu âyette Hz. Muhammed'e (s.a.s) baba denilip denilemeyeceği konu edilmiştir. Zühaylî âyetlerden çıkan hükümler bağlamında bir grup âlimin şöyle dediğini nakleder: “Hz. Muhammed, sizin adamlarınızdan birinin babası olmadı.”⁴³⁶ âyeti sebebiyle Peygamberimiz'in (s.a.s) “baba” olarak adlandırılması caiz değildir; ancak müminler için baba gibidir denilebilir.⁴³⁷

⁴³⁰ Hilâlî, *El-İstîâb fî Beyâni 'l-esbâb*, 2/581.

⁴³¹ Türkçe okunuşu: “min ba'di ikrâhihinne”

⁴³² Hatîb, *Mü'cemü 'l-Kirâât*, 6/263.

⁴³³ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 9/572.; Beyzâvî, *Envâru'tenzîl Ve Esrâru't-te'vîl*, 4/102.

⁴³⁴ Hatîb, *Mü'cemü 'l-Kirâât*, 6/263.

⁴³⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 417.

⁴³⁶ el-Ahzâb 33/40.

⁴³⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 11/274.; trc. 11/261.

Kurtubî “Doğru olan o müminler için babadır, denilmesinin caiz oluşudur. Yani nesebde değil, hürmette babadır. Allah’ın, Muhammed (s.a.s) sizin adamlarınızdan birinin babası olmadı.”⁴³⁸ âyeti neseb hususundadır.” görüşüne sahiptir.⁴³⁹

Übeyy bu âyeti ⁴⁴⁰ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَهُوَ أَبُو لَهُمْ şeklinde okumuştur.⁴⁴¹ “Muhammed onların içinden birinin babası olmadı. O onların hepsinin babasıdır. Hanımları da onların anneleridir.” manasındadır. Bu kırâat ile babalığın nesebte değil hürmette babalık olduğu netleşmektedir. Âyette yer alan baba olup olmama konusuna bağlı kapalılık şâzz kırâat ile giderilmiştir.⁴⁴²

2.2. Umûmîlik, Genellik ve İcmalle Alakalı Kırâat Vecihleri

Kur’ân’ın tefsirine karşılaşılan özelliklerden biri de bazı âyetlerde yer alan lafızları ve onların ifade ettiği anlamların başka âyetlerde tefsir edilmesidir. Bu husus, Kur’ân tefsirinde ilk aşama olarak kabul edilmektedir.

Bir âyette geçen lafzın ve kelimenin delalet ettiği anlamın bir başka âyette daha açık bir şekilde ifade edildiği, mutlak bir ifadenin bir başka bir yerde mukayyet kılındığı, açık olan bir lafzın bir başka âyette kendisine üstü kapalı işaret edilerek geçildiği, Kur’ân’ın sık sık kullandığı edebi sanatlardandır. Her nerede tahsis edilmesi gereken bir âmm, takyid edilmesi gereken bir mutlak veya tafsil edilmesi gereken bir mücmel nas ile karşılaşırsak bir başka yerde onu tahsis, takyid veya tafsil eden bir nasla da karşılaşmamız mümkündür.

Kur’ân’ın tek bir kırâat vechi itibarıyla âmm, has, mutlak mukayyet gibi her bir kavram için muhtelif misalleri metnin değişik yerlerinden örneklemek mümkündür.⁴⁴³

2.2.1. Kırâatların Âmm Lafızları Tahsis Etmesi

Âmm, ıstılâhî olarak “kaplamak, kuşatmak, içine almak ve genellemek” anlamına gelen “عَمَّ- يَعْمُ- عُمُومًا” fiilinden ism-i fâildir. Terim olarak âmm, “tek bir mana ifade etmek

⁴³⁸ el-Ahzâb 33/40.

⁴³⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 17/61.

⁴⁴⁰ Türkçe okunuşu: “min enfüsihim ve hüve ebün lehüm ve ezvâcühü ümmehâtühüm”

⁴⁴¹ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 7/250.

⁴⁴² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 11/274.; 11/261.

⁴⁴³ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kiraat*, 298.

üzere konulmuş bulunan ve belirli bir miktarla sınırlı olmaksızın bu mananın kendisinde gerçekleştiği bütün fertleri kapsayan” anlamını taşıyan bir lafızdır.⁴⁴⁴

Lafzın umûmî olması, fertlerin hepsine şâmil olduğunu gösterir. Mutlak olması ise bütün fertleri kapsamak şartı ile yaygın bir veya birkaç ferde delalet etmesidir. Umûmî (genel) olan lafız, içine giren fertlere bir tek defa da şâmil olur. Mutlak olan lafız ise bir defada fertlerden yalnız yaygın bir ferde şâmil olur.⁴⁴⁵

Biz bu başlıkta ele aldığımız mezkûr tefsirde yer verilen âmm lafızları tahsis eden kırâatlardan örneklere yer vereceğiz.

Âl-i İmrân sûresi 115. Âyet:

وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ

“Ne hayır yaparlarsa bilsinler ki karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah kötülükten sakınanları bilir.”⁴⁴⁶

Mezkûr âyette işaret ettiğimiz lafızda yer alan kırâat farklılıkları bağlamında âmm lafızları tahsis etmesine örnek teşkil etmektedir.

Hamza, Kisâi, Halef ve Hafs âyeti ⁴⁴⁷وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ, on kırâatın diğerleri ise ⁴⁴⁸وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ تُكْفَرُوهُ lafızlarıyla okumuştur.⁴⁴⁹

“وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ” şeklinde okunduğunda mana: “Onlar işledikleri hayırdan mahrum bırakılmayacaklardır.” olmaktadır. Yani hayırlar işleme konusunda acele davrananlara işledikleri hayrın mükâfatından verilecektir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 18.

⁴⁴⁵ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat*, 299.

⁴⁴⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 63.

⁴⁴⁷ Türkçe okunuşu: “ve mâ yef’alû min hayrin fe-len yükferûh”

⁴⁴⁸ Türkçe okunuşu: “ve mâ tef’alû min hayrin fe-len tükferûh”

⁴⁴⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 181.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 1/559-60.; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 64. Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 2/369.; Fârisî, *el-Hucce fi İleli’l-Kirââti’s-Seb’*, 2/299.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kirââti’s-seb’a*, 113.

⁴⁵⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 2/370.; trc. 2/313.; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kirâ’âti’s-Seb’ İlelihâ ve Hiccehâ*, 1/354.; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 166.

“وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ تَكْفُرُوهُ” şeklindeki kırâata göre ise mana şöyle olur: “Ey bu şekilde olan (doğruluk üzere ayakta duran) ümmet! Bu şekilde işlediğiniz hayırlardan mahrum bırakılmayacaksınız!”⁴⁵¹

Hitapta genel olan ifade “böyle olan ümmet” takdiriyle husus bir hâl almıştır. İlk kırâat ile hitap bu özelliklere sahip herkese iken ikinci kırâat ile doğrudan mü’minlere hitap söz konusudur.

Yâsîn sûresi 67. âyet: وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ

“Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirdik de (taş gibi) artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi.”⁴⁵²

Yukarıda işaret ettiğimiz lafız; Ebû Bekr Şu’be tarafından مَكَانَتِهِمْ (mekânâtihim), cumhur tarafından ise مَكَانَتِهِمْ (mekânetihim) olarak okunmuştur.⁴⁵³

Cumhurun “مَكَانَتِهِمْ /oldukları yerde” lafzı ile okunan kırâatına göre mana “Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirdik (mekânlarında donup kalacak şekilde taş gibi) de artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi.” olmaktadır.⁴⁵⁴

Ebû Bekr Şu’be ise مَكَانَاتِ kelimesinin çoğulu olan مَكَانَاتِ kelimesiyle “مَكَانَاتِهِمْ” şeklinde okumuştur. Bu okuyuşa göre kelimenin manası “evlerinde” olur. Böylece âyetin manası: “Yine dilesek evlerinde onların mahiyetlerini değiştirdik de artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi.” olmaktadır.⁴⁵⁵

Cumhurun kırâatı ile âmm bir mana ile her hangi bir yerde hallerinin değişeceği ifade edilmiştir. Ebû Bekr Şu’be’nin kırâatı ise manayı tahsis etmek sûretiyle onların hallerinin bizâtihî evlerinde değişeceğini ifade etmiştir.

Zuhruf sûresi 38. âyet: حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ

⁴⁵¹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 2/370.; trc. 2/313.; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi 'l-Kirâ'âti 's-Seb' İlelihâ ve Hiccihâ*, 1/354.

⁴⁵² Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 443.

⁴⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 266.; Hatîb, *Mü'cemü 'l-Kirâât*, 7/515-16.; Belfekî, *el-Kirââtü 'l-'aşru 'l-mütevâtir*, 444.; İbn Ebî Meryem, *el-Müdah*, 3/ 1078.

⁴⁵⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 12/42.; trc. 12/36.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi 'l-kirââti 's-seb'a*, 300.

⁴⁵⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 12/42.; trc. 12/36.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi 'l-kirââti 's-seb'a*, 300.

“Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- ‘Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!’ der. Ne kötü arkadaş!”⁴⁵⁶

Nâfi’, İbn Kesîr, İbn Âmir, Şu’be ve Ebû Ca’fer işaret ettiğimiz kelimeyi جَاءَنَا (câenâ), on kırâatın diğerleri ise جَاءَنَا (câenâ) lafzıyla okumuştur.⁴⁵⁷

جَاءَنَا lafzıyla okunduğunda mana daha açık bir şekilde “O şeytan ve şeytana arkadaş olan insan gelince” olmaktadır. Yani kâfir kıyamet gününde huzura geldiğinde, kendisine musallat edilen şeytandan bizar olup, ondan uzaklaşmaya çabalayacak ve kendisiyle kendisine dost olan o şeytan arasında doğu ile batı arasındaki mesafe kadar uzaklık olmasını temenni edecektir.⁴⁵⁸

جَاءَنَا lafzı ile okunduğunda ise mana: “O kimse, en sonunda bize gelince -arkadaşı için-: Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı, ne kötü arkadaşmışsın! der.” olmaktadır.⁴⁵⁹

İlk kırâata göre kâfir olan kişinin Allah’ın huzuruna şeytan ile geleceği anlaşılmaktadır. İkinci kırâatta ise huzur ona tahsis edilmiş ve tek başına günahlarıyla Allah’ın karşısına çıktığı, şeytanla olan dostluğundan pişmanlığını ve nefretini dile getirdiği anlaşılmaktadır. Müfessir, tefsirinde her iki kırâata da yer vermek sûretiyle şeytan ile arkadaşlık etmenin sonucunu tekrar tekrar gözler önüne sermekte bu durumun insanlar tarafından daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Mü’minûn sûresi 80. âyet: وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Yaşatan da öldüren de O’dur. Gece ile gündüzün yer değiştirmesi de O’nun eseridir. Artık aklınızı kullanmayacak mısınız?”⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 491.

⁴⁵⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 276.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 492.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 8/376-77.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 13/161.

⁴⁵⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 13/166.; trc. 13/134.; Beyzâvî, *Envâru’tenzîl Ve Esrâru’t-te’vîl*, 5/91.; Fârisî, *el-Hucce fi İleli’l-Kırâati’s-Seb’*, 4/313.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 326.

⁴⁵⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 13/166.; trc. 13/134.; Fârisî, *el-Hucce fi İleli’l-Kırâati’s-Seb’*, 4/313.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 326.

⁴⁶⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 346.

Bu âyet ile tefekkür etmek tavsiye edilmiş, akıl nimetinin imana vesile olacağına işaret edilmiştir. Zühaylî, âyeti tefsir ederken kırâat farklılıklarından⁴⁶¹ istifade etmek sûretiyle, mutlak ifadeyi mukayyet kılacak şekilde âyetin tefsirine yer vermiştir.

İşaret ettiğimiz fiil, Ebû Amr tarafından “يَعْلُونَ (ya’gilûn)” şeklinde okunmuştur. Buna göre âyette geçen hitap, bütün müminlere ait olmaktadır.⁴⁶² Allah, bütün mü’minleri, tefekküre davet etmektedir.

تَعْلُونَ (ta’gilûn) lafzıyla okunan cumhurun kırâatına göre ise mana: “*Hayat verende, öldüren de O’dur. Gece ve gündüzün değişmesi O’nun emriyledir. Siz hiç aklınızı kullanmaz mısınız?*” Her şeyin bizden olduğunu, kudretimizin bütün mümkün olan her şeyi kuşattığını ve bunun içinde dirilişin de bulunduğunu tefekkür etmek sûretiyle Allah’ın sanatını hiç düşünmez misiniz? Düşünürseniz ibret alırsınız demektir.⁴⁶³

Görüldüğü üzere cumhurun kırâatı ile geçmiş bütün insanları kapsayan hitap, ikinci kırâat ile tahsis edilmiş ve hitap geçmişten ziyâde hâlihazırda hayatta olanlara olmuştur.

2.2.2. Kırâatların Mutlak Lafızları Takyid Etmesi

Kur’ân ve sünnet hükümlerini, metni esas alarak inceleyen kimseler bu hükümlerin bir kısmını mutlak bir kısmının ise mukayyet olduğunu görürler. Bu veriler göz önüne alındığında da bazı kırâat vecihlerinin mutlak ifadeleri karşısında bunları takyit eden diğer kırâat vecihlerinin olduğunu görmek mümkündür.

Mutlak ıstılâhî olarak lafzın kendi cinsinden yaygın olan ferde, sınırlayıcı herhangi bir lafzî kayıt olmaksızın delalet ettiği kelimeye denir. Mesela “adam” veya “adamlar”, “kitap” veya “kitaplar”, “öğrenci” veya “öğrenciler” dediğimizde mutlak bir lafzı dile getirmiş oluruz.⁴⁶⁴

Sözlükte mutlakın zıttı olarak “bağlanmış, sınırlandırılmış” anlamlarına gelen mukayyet ise “muayyen bir anlama ve yaygınlığına azaltan bir kayıtlı kayıtlanmış manaya delalet eden” kelimeye denir.⁴⁶⁵ Örneğin Türkiyeli Müslümanlar, gri kedi, yeşil deniz...

⁴⁶¹ Hatib, *Mu’cemü’l-Kırâat*, 6/197.

⁴⁶² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 9/409.; trc. 9/333.

⁴⁶³ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 9/409.; trc. 9/333.

⁴⁶⁴ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 207-8.

⁴⁶⁵ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 203.

Bir önceki başlıkta ele aldığımız âmm kelimesi ile mutlak kelimesi arasında şöyle bir fark vardır: “Mutlak delalet ettiği fertlerden herhangi birini ifade ederken âmm delalet ettiği fertlerin hepsini kapsamaktadır. Örneğin bir köle âzat etmek sözü, âzat edilecek kölenin mümin olup olmamasına birden çok olmasını göstermez. Sadece bir kölenin âzat edilmesini gösterir. Söz âmm olup bütün köleleri kapsar. Müslüman köle âzat etmek sözü ise mutlak bir mana teşkil eder.”⁴⁶⁶

Biz bu başlıkta ele aldığımız mezkûr tefsirde yer verilen, manaya etkisi olan kırâat vecihlerinden, mutlak lafızları takyid etmesinden örneklerle yer vereceğiz.

Bakara sûresi 184. âyet: *أَيَّاماً مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ*

*“İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilerseniz- sizin için daha hayırlıdır.”*⁴⁶⁷

Âyette, işarette ettiğimiz lafızda yer alan kırâat farklılıklarını⁴⁶⁸ mutlak hükmü mukayyet kılmaya örnek teşkil edebilecek şekilde müfessir âyeti şöyle tefsir etmiştir: “*Sayıli günlerde*” burada orucun farz kılındığı günlerin tümü Ramazan ayıdır. Yani “*sayılı günler*” ifadesi ile Ramazan kastedilmiş olmaktadır. Müfessirlerin cumhurunun görüşü de budur. Ayrıca sayılı günler lafzı ile mükellefe kolaylık sağlanmış olduğu hatırlatılmaktadır. Âyetin devamı cumhurun kırâatıyla “يُطِيقُونَهُ” (yütigûnehû)/*Ona zor dayananlar*” şeklinde okunduğunda lafzın anlamı zorlukla yani büyük bir gayretle orucun zorluğuna katlanabilenler, demektir.⁴⁶⁹

İbn Abbas, İbn Mes’ud, Said b. Müseyyeb gibi bazı sahâbenin, يَطَوَّقُونَهُ “(yütavvegûnehû)/ona gücü yetmeyenler” lafzı ile okunan şâzz kırâatlarında ise oldukça yaşlı, hamile, emzikli ve iyileşmesi umulmayan hasta gibi kimseler bu kabilden kabul edilmiştir. Onlara yani oruca hiç güç yetiremeyenlere “*bir fakiri doyurup fidye versinler.*” denmiştir. Müfessir, “Fidye, her gün için bir yoksula yemek yedirmektir. Kişinin bir günde aile halkına

⁴⁶⁶ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kiraat*, 310.

⁴⁶⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 27.

⁴⁶⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 170.; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 28. ; Hatîb, *Mücemü’l-Kirâat*, 2009, 1/250-51.

⁴⁶⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 1/495.; trc. 1/410-11.

yedirdiğinin ortalamasından bir defa yemek yedirmesidir. Bu ise o beldenin gıdası olarak çoğunlukla kullanılan gıdadan bir müddür. (Müdd 675 gramdır.)”⁴⁷⁰ ifadeleriyle fidyeyi açıklamıştır.

İlk kırâat ile “oruç tutarken zorlananlar” ifadesi, ikinci kırâat ile “oruç tutmaya güç yetiremeyenler” olmuştur. Yani fidyeyi vermesi gerekenler orucu zorda olsa tutanlar değil, tutmaya hiç güç yetiremeyen yaşlı, hamile vb. kişilerdir.

Nisâ sûresi 12. âyet: وَلَكُمْ نَصْفُ مَا تَرَكَ أَرْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدٍ وَصِيَّةٍ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدٍ وَصِيَّةٍ تُوَصَّوْنَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ خَلِيمٌ

“Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, anası, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaklırlar. Kimse zarar görmesin; Allah’ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilm sahibidir.”⁴⁷¹

Mezkûr âyette işaret ettiğimiz lafızda yer alan kırâat farklılıkları⁴⁷² bağlamında “erkek ve kız kardeşten kastın kim olacağı” konusu netleştirilmiş mutlak ifade mukayyet bir mahiyet kazanmıştır.

Zühaylî, yukarıda işaret ettiğimiz cumhurun kırâatına göre âyette yer alan, erkek ve kız kardeşten kastın anne bir kardeşler olduğunu aktarmıştır. Buna delil olarak ise Sâ’d b. Ebî Vakkas’ın “⁴⁷³وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ أُمِّ/ Ve onun anne bir (aynı anneden) erkek yahut kız kardeşi varsa” şeklindeki kırâatını göstermiştir. Diğer taraftan öz kardeşlerin, Nisa sûresinin sonunda hükmü gelecek olan asabeler arasında olduğunu aktarmıştır ardından “Senden fetva isterler, de ki: Allah size kelâle hakkında hükmünü şöylece açıklar: ...”⁴⁷⁴ âyetine işaret

⁴⁷⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, 1/495.; trc. 1/411.

⁴⁷¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 78.

⁴⁷² Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 2/31-32.

⁴⁷³ Türkçe okunuşu: “ve lehû ehun ev ühtün min ümmin”

⁴⁷⁴ en-Nisa, 4/176.

etmiştir. O halde burada onlardan kasıt anne baba bir kardeşler yahut baba bir kardeşlerdir. Tek başına oldukları takdirde malın tümü onlarındır.⁴⁷⁵

Müfessir, nassa göre kelâlenin miras hükmünü şöyle açıklamıştır: Eğer anneleri aynı olan erkek yahut kız kardeş bulunacak olursa, bunların her birisi altıda bir alır. Şâyet bunlar daha fazla olurlarsa üçte birde ortaklırlar. Bu konuda erkeklerle dişiler arasında miras payı itibarıyla bir farklılık yoktur.⁴⁷⁶

Görüldüğü üzere bu âyette de şâzz bir Kırâattan istifade edilerek mutlak ifade ve bu ifadeye bağlı hüküm mukayyet kılınmıştır.

Mâide sûresi 89. âyet: لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمْ مِنَ الْإِيمَانِ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

*“Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin kefareti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz.”*⁴⁷⁷

Yemin kefaretinin nasıllığı ile alakalı tefsirinde müfessir, kırâat farklılıklarından istifade etmek sûretiyle, mutlak ifadeyi mukayyet kılan kırâat vechinden istifade etmiştir. Bunun yanında âyetlerden çıkarılan hükümler bağlamında mezheplerin şâzz kırâatlarla yaklaşımlarını gözler önüne sermiştir.

Âyetin yemin kefareti ile ilgili bölümün tefsiri şöyle yapılmıştır: *“Fakat kim bulamazsa”* yani fakir olduğundan dolayı sözü geçen kefareten birisini gerçekleştiremezse, ⁴⁷⁸“*فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ/üç gün oruç tutsun.*” Bu onun yemininin kefaretidir. Âyetin mezkûr cumhur kırâatına göre orucun peş peşe tutulması şart gözükmemektedir. Malikîlerle Şafîîlerin görüşü

⁴⁷⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münir*, 2/613.; trc. 2/518.

⁴⁷⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münir*, 2/613.; trc. 2/518.

⁴⁷⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 121.

⁴⁷⁸ Türkçe okunuşu: “fe sıyâmü selâseti eyyâm”

bu şekildedir. Hanefîlerle Hanbelîler ise, “İbn Mes’ud’un kırâatında yer alan “مُتَتَابِعَات/peş peşe”⁴⁷⁹ ilavesi sebebiyle arka arkaya olmaları şarttır” derler.⁴⁸⁰

Bu bağlamda müfessir, ikinci görüşün delilinin Hâkim, İbn Cerîr et-Taberî ve başkalarının sahih bir yolla kaydettikleri: “Übeyy b. Kâ'b bu buyruğu, “فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ”⁴⁸¹/Aralıksız üç gün oruç tutsun.” diye okurdu.”⁴⁸² rivâyetidir. Bu aynı zamanda İbn Mes’ud’dan da gelmiş bir rivâyettir.⁴⁸³

Müfessir, İbn Merdûveyh’in de bunu İbn Abbas’tan şöylece rivâyet ettiğini nakleder: “Fakat kim bulamazsa aralıksız üç gün oruç tutsun.” Müfessirin görüşü ise ikinci olarak işaret edilen kırâatın delil olarak kullanılmayacak şâzz (istisnâî) bir kırâat olduğu dolayısıyla ancak mütevâtir kırâatın delil olması noktasındadır.⁴⁸⁴

Talak sûresi 1. âyet:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا

“Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin. Rabbiniz Allah’a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah’ın koyduğu sınırları aşarsa aslında kendisine yazık etmiş olur. Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.”⁴⁸⁵

Bir âyette geçen lafzın delalet ettiği anlamın bir başka âyette daha açık bir şekilde ifade edildiği, mutlak bir ifadenin bir başka bir yerde mukayyet kılındığı daha önce ifade etmiştik. Burada bir âyette bulunan mutlak anlam ifade eden bir kırâat lafzının başka bir âyette bulunan bir kırâat vechi ile mukayyet kılınmasını ardından âyetin kendi metninde yer alan kırâat vechi ile mananın pekiştirilmesinin sağlanmasına ele aldığımız tefsirden hareketle yer vereceğiz.

⁴⁷⁹ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 2/337.

⁴⁸⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 4/21.; trc. 4/23.

⁴⁸¹ Türkçe okunuşu: “fe sıyâmü selâseti eyyâmin mütetâbi’âtin”

⁴⁸² Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 2/337.; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 8/652.

⁴⁸³ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 4/25.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 2/337.

⁴⁸⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 4/25.; trc. 4/26.; Müfessir, *et-Tefsîru’l-vecîz*’inde bu âyeti açıklarken مُتَتَابِعَات lafzının ardından متفرقات lafzına da yer vermiştir. Buradan hareketle manaya iki kırâatı birden giydirdiği, ifadelerinden hareketle de şâfi fikhının görüşlerine meylederek şâzz kırâatın delil olmadığı görüşüne sahip olduğunu görmekteyiz. Bkz. Zühaylî, *et-Tefsîru’l-vecîz*, 123.

⁴⁸⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 557.

Sünnet olan talak, kadınları temiz oldukları zamanda iken boşamaktır. Zira Hz. Peygamber, Abdullah b. Ömer karısını hayızlıyken boşadığında ona karısına dönmesini emretmiştir. Âyetin iniş sebebinin bu olduğuna dair rivâyetler söz konusudur.⁴⁸⁶ Bu bağlamda “*O iddeti de sayın*” lafzının manası, talâkın verildiği vakti yani kadının temiz olduğu süreyi sayın, demektir. “*Boşanan kadınlar kendileri üç kur’u beklesinler.*”⁴⁸⁷ âyetinde beyan edilen üç kur’u bitinceye kadar iyi tespit edin demektir. Ancak bundan sonra o kadının başkalarıyla nikâhlanması helâl olur. Şafii ve Malikilerin görüşü budur.⁴⁸⁸

Hz. Peygamber’in (s.a.s) ve İbn Mes’ud’un “*Onları*”⁴⁸⁹ *إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِقَوْلِ عَدَّتِهِنَّ* /⁴⁸⁹ *iddetlerinin kublünde boşayın.*” kırâatı⁴⁹⁰ delâlet ediyor ki iddet, hayız günleriyle değil temiz günleri ile beklendiğini te’yit ve tefsir etmektedir. Bir şeyin “*قُبْلٍ*” hem lügat hem de hakikat olarak “*bazısı*” demektir, iddet öncesi demek değildir. Çünkü bir şeyin öncesi o şeyden ayrıdır.⁴⁹¹

Görüldüğü üzere *üç kur’u* mutlak ifadesi *لِقَوْلِ* lafzı ile mukayyet kılınmıştır. Bu mukayyetlik kadının hayız günlerinin değil, temiz günlerinin sayılması olarak gerçekleşmiştir.

2.2.3. Kırâatların Mücmel Lafızları Açıklaması

İndiği dönemin edebi sanatlarını da tümüyle ihtiva eden bu ilahi metnin kullandığı üslup kendine has bir nitelik arz eder. Boşluk gereği bazı konulara bir sûre veya âyet temas edilirken aynı konuya muhtelif yönlerden bir başka sûrede değinildiği olmuştur. Ancak her konuya aynı detay ve içerikle her zaman temas edilmemiştir. Böylece açıklanmaya muhtaç bazı konu ve lafızlar gündeme gelebilmiştir. Bir kısım âyetlerde kapalı kalmış olan lafızların gerek mütevâtir gerekse şahıs diğer bazı kırâatlar tarafından açıklandığını da açıkça müşahade etmekteyiz. Örnekler kısmına girmeden önce anlamı kapalı olan lafızlar kısmından ele alınan mücmel kavramı üzerine biraz durmakta yarar vardır.⁴⁹²

Mücmel sözlükte tafsilatlı olarak açıklanmamış olan kısa ve özlü söze denir. Bir araya gelme toplanma anlamına gelen cümle sözcüğü de aynı kökle ilintilidir. Terim olarak

⁴⁸⁶ Hilâlî, *El-İstîâb fî Beyâni ’l-esbâb*, 3/427.

⁴⁸⁷ el-Bakara 2/228.

⁴⁸⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru ’l-Münîr*, 14/659.

⁴⁸⁹ Türkçe okunuşu: “izâ tallagtümü’n-nisâe fe-talligühünne li-gubli ‘iddetihinne”

⁴⁹⁰ Hatîb, *Mü’cemü ’l-Kirâât*, 9/498.

⁴⁹¹ Zühaylî, *et-Tefsîru ’l-Münîr*, 14/659.

⁴⁹² Ünal, *Kur’ân ’ın Anlaşılmasında Kiraat*, 319.

bakıldığında ise mükemmel sözünün sahibi tarafından tefsir ve izah olunmadıkça manası anlaşılmayan lafızlara denir.⁴⁹³

Tanımdan da anlaşılacağı üzere bir kelime de bulunan mücmelin delil ve sebeplerle değil ancak Şâri'nin açıklaması ile ne anlamda kullanıldığı söylenebilir. Kelimenin kullanıldığı anlamını birden fazla anlama gelmiş olması bunun örneklerindendir. Mesela salât ve zekât lafızları Arabın daha önce salât için dua, zekât için nemâ anlamında kullanmasına rağmen İslam bu kelimeleri özel dini anlamlarda kullanarak bu kelimelere yeni anlamlar yüklemiştir. Bu nedenle örneğin sunduğumuz bu kelimeler dinin yüklediği özel anlamlar yanında kelimenin kendi içyapısında bulunan anlamlarda göz önüne alındığında birden fazla anlamda kullanıldığından kendisi ile neyin kastedildiği açık olmayan mücmel birer lafız haline gelmiştir. Bu nasıllar gerek Kur'an'da gerekse konu hakkında Hz. Peygamber tarafından yapılan açıklamalarla tefsir edilmiştir. Kur'an'da yer alan böyle bir mücmel ifade aynı âyet içinde çözüme ulaşabileceği gibi bir sonraki âyette veya Kur'an'ın diğer âyetlerin de izah edilerek de bu kapalılık ile giderilebilmiştir.⁴⁹⁴

Biz bu başlıkta tefsirde yer verilen kırâatlardan istifade edilerek mücmel lafızların açıklaması bahsine yer vereceğiz.

Bakara sûresi 226. âyet: **لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ**

*“Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.”*⁴⁹⁵

Îlâ, “yemin etmek” anlamına gelip terim olarak kocanın yemin, adak veya bir şarta bağlamak suretiyle eşiyle cinsel ilişkide bulunmayı kendisine yasaklamasını ifade etmektedir.⁴⁹⁶ Îlâ, cahiliye devri insanların kadınlara zarar verme yollarından biriydi. Bir erkek, karısını istemediği gibi onun başkasıyla evlenmesinden de hoşlanmadığında, onu kendisine ebediyen yaklaştırmayacağına yemin ederdi. Onu ne dul ne de evli bırakırdı. Bu âyet ile Allah, yemin sonrası süreyi dört ay olarak belirlemek sûretiyle kadının hukukunu muhafaza etmiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹³ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 212-13.

⁴⁹⁴ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 320.

⁴⁹⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 35.

⁴⁹⁶ Hamdi Döndüren, “Îlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/61.

⁴⁹⁷ Hilâlî, *El-İstîâb fî Beyâni 'l-esbâb*, 1/180-81.

Yukarıda yer verdiğimiz şekilde okunan cumhur kırâatına göre⁴⁹⁸ bu âyet ve mücmellik barındıran îlâ lafzı “*Hanımları hakkında îlâ yapanlar*” yani yemin eden veya kasemde bulunanlar anlamına gelmektedir. İ'lâ, erkeğin dört ay ve daha fazla bir süre hanımına yaklaşmamaya yemin etmesidir. Âyetin manası şöyledir: “*Hanımlarından uzak durmak üzere yemin eden kimseler için dört ay beklemek vardır.*”⁴⁹⁹

“Şâyet” yeminde ısrar etmeyip hanımlarına geri “*dönerlerse, şüphesiz Allah*” hanımlarına zarar vermek kastı ile yaptıkları yeminleri dolayısıyla onların günahlarını örten “*Gafûr'dur*” ve onları esirgeyen “*Rahîm'dir.*”⁵⁰⁰

“*Eğer boşamaya karar verirlerse*” yani boşamayı gerçekleştirir ve kadınlarından yararlanmaya dönmeme kararını verirlerse; “*şüphesiz Allah*” onların sözlerini işiten “*Semî'dir*”, kararlarını çok iyi bilen “*Alîm'dir.*” Yani artık dört aylık süreyi bekledikten sonra ya hanımlarına dönmeleri yahut da onları boşamaları söz konusudur.⁵⁰¹

İlim adamları îlâda kullanılan yeminin mahiyeti hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Şafîî mezhebi der ki: İ'lâ ancak Allah adına yemin ile meydana gelir. Çünkü Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “*Her kim yemin edecekse ya Allah adına yemin etsin veya sussun.*”⁵⁰² Hanefîlerle Mâlikîler ise şöyle derler: İlâ yemin ile yahut talâk veya itâk üzere yemin edip ilişki kurmayı terk etmek üzere yemin ya da mal ve onu tasadduk etmek veya hac yapmayı adamak veya zihâr ile olur. Çünkü İbn Abbas şöyle demiştir: “*Hanımı ile cimaya engel olan her bir yemin, bir îlâdır.*” Allah adına veya sıfatlarından herhangi bir sıfata yemin edip de; “*Allah adına kasem ederim yahut Allah adıyla şahitlik ederim veya Allah'ın ahdi, kefaleti, mîsâkı ve zimmeti üzere yemin olsun.*” diyecek olursa, îlâ ittifakla onun için bağlayıcı (lâzım) olur. Mâlikîler şunu da eklerler: İ'lâda yemin şart değildir. Erkek sırf zarar vermek kastıyla özürsüz olarak hanımı ile ilişki kurmaktan uzak kalır ve yemin etmese dahi zarar gerçekleşeceğinden îlâ yapmış olur.⁵⁰³

Meşhûr rivâyete göre Hanbelîler derler ki: Talâk ve itâk ile yemin etmekle îlâ olmaz. Bunun delili ise Ubeyy ve İbn Abbas'ın: “*لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ/Hanımları hakkında îlâ yapanlar*” yerine “*لِّلَّذِينَ يُقْسِمُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ/hanımları hakkında yemin edenler*” şeklindeki

⁴⁹⁸ Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 1/311.; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/681.

⁴⁹⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/681-82.; trc. 1/569.; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 329.

⁵⁰⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/682.; trc. 1/569.

⁵⁰¹ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/682.; trc. 1/569.

⁵⁰² Buhârî, “Eymân”, 4; Müslim, “Eymân”, 3.

⁵⁰³ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/684.; trc. 1/571.; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 328.

kırâatlarıdır. Eğer Allah adına, ilişki kurmamak üzere yemin eder ama *إن شاء الله*/Eğer Allah dilemişse diyerek istisnada bulunursa, Mâlikîlere ve değişik bölgelerin fukahâsınca daha sahih kabul edilen görüşe göre o îlâ yapmış olmaz.⁵⁰⁴

Âyette geçen يُؤْلُونَ (yü'lûne) kelimesi yemin anlamı taşımaktadır. Îlâ yapan kimsenin dört aylık süre içerisinde eşine dönmesi durumunda eşinden ayrılığı söz konusu değildir. Âyette yer alan mücmellik şâzz Kırâattan istifade edilerek ortadan kaldırılmıştır.

Yusuf sûresi 23. âyet: *وَرَأَوْنَاهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ*

“Evinde bulunduğu kadın, onunla ilişkiye girmek istedi. Kapıları iyice kapattı ve “haydi gel!” dedi. O da “Hâşâ, Allah’a sığınırım! Zira kocan benim velinimetimdir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki zalimler iflah olmaz!” dedi.”⁵⁰⁵

Âyette işarete ettiğimiz lafızda aşağıda belirteceğimiz kırâat farklılıkları bağlamında⁵⁰⁶ mücmel lafızların açıklanmasına örnek teşkil edebileceği kanaatindeyiz. Âyette yer alan kırâatların manaya etkisinin daha iyi anlaşılması için âyetin manasını kapsamlı olarak ele alacağız.

“Yusuf’u evinde yaşadığı kadın baştan çıkarmak istedi.” Züleyha, Yusuf’a yumuşak, nazik ve aldatıcı bir üslupla kendisine yakınlaşması teklif etti. Yine *“Babasını ikna etmeye çalışacağız”*⁵⁰⁷ âyetindeki fiil aynı kökten gelmektedir. Yani Bünyamin’i bizimle göndermesi için babamıza hile yapacağız, onu iradesinden vazgeçmeye ikna etmeye çalışacağız demektir. Bir şeyi aramaya giden manasındaki “الرائد” kelimesi de aynı köktendir. Âyetteki “رَأَوْنَاهُ” kelimesinden murad kadının Yusuf ile yakınlaşmak için hile düşünmesi ama Yusuf’un bunu kabul etmemesi demektir. Kadın, *“Kapıları sıkı sıkıya kapattı.”* Evin kapılarını sımsıkı kilitledi. Bir rivâyete göre evin yedi kapısı vardı. Burada kullanılan tef’îl babı çoğaltma ve kapıların kapanmasında mübalağa yapıldığını ifade etmektedir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/684.; trc. 1/571.; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat*, 329.

⁵⁰⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 237.

⁵⁰⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 220.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 4/218-226; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 238.

⁵⁰⁷ Yusuf, 12/61.

⁵⁰⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 6/573.; trc. 6/473.

Yukarıda işaret ettiğimiz lafız Nâfi' ve İbn Zekvân tarafından “هَيْتُ لَكَ (hiyte leke)”, İbn Kesîr tarafından “هَيْتُ لَكَ (heytü leke)” kalan imamlar tarafından ise “هَيْتُ لَكَ (heyte leke)” şeklinde okunmuştur.⁵⁰⁹

Zikredilen kırâatlar bağlamında âyetin ilk manası: Kadın “*Haydi gel!*”, “*bana gel!*”, “*buraya gel!*”, “*çabuk ol!*”, “*haydi gelsene!*” şeklindedir. Bir başka “هَيْتُ لَكَ” şeklinde okunan kırâatta ise mana: “*Senin için hazırlandım.*” olmaktadır.⁵¹⁰

Müfessir, bu ifade Havran Araplarının diliyle söylendiğini “هَيْتُ (heyte)” kelimesinin fetha üzerine mebni olduğunu كُتِبَ nin lamı “سُكِّيَا لَكَ (sükyâ leke)” kelimesinde de olduğu gibi beyan etme anlamında olduğunu ifade etmiştir.⁵¹¹

Meryem sûresi 34. âyet:

ذَٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ

“İşte, hakkında şüphe ettikleri Allah’ın kelâmı, Meryem oğlu İsa budur.”⁵¹²

İşaret ettiğimiz lafızda kırâat farklılıkları bağlamında⁵¹³ İbn Âmir ve Âsım’ın kırâatına⁵¹⁴ göre “قَوْلَ الْحَقِّ (kavle’l-hakk)” buyruğu masdar olarak nasb edilmiştir. “*Ben bu konuda gerçek sözü böylece söylüyorum.*” demektir.⁵¹⁵ Yani “Hristiyanların tavsif ettikleri gibi değildir. İsa, Meryem’in oğludur. Bu konudaki gerçek söz, hakikat budur.” manasındadır.⁵¹⁶

Hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olmak üzere “قَوْلَ الْحَقِّ (kavlü’l-hakk)” şeklinde merfu’ okunan İbn Kesîr, Ebû Amr, Nâfi’, Hamza ve Kisâi’nin kırâatına göre ise manası: “İşte hak söz budur.” şeklindedir. Âyetin başındaki “هُوَ/O” işaretinin, Hz. İsa’ya olduğu da söylenmiştir.⁵¹⁷ Çünkü Allah, onu “kelime: söz” diye adlandırmıştır. Hz. İsa, Allah’ın âyeti

⁵⁰⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 220.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 4/218-226; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 238.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 6/571.

⁵¹⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 6/573.; trc. 6/473.; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kiraat*, 325.; Çetin, *Kiraatların Tefsire Etkisi*, 205.

⁵¹¹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 6/573.; trc. 6/473.

⁵¹² Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 306.

⁵¹³ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 5/324-326.; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 307.; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 239.

⁵¹⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/424.

⁵¹⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/425.; trc. 8/332.; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kirâ’âti’s-Seb’ İlelihâ ve Hıccihâ*, 2/88.

⁵¹⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Vecîz*, 308.

⁵¹⁷ Fârisî, *el-Hucce fi İleli’l-Kirââti’s-Seb’*, 3/497.; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kirâ’âti’s-Seb’ İlelihâ ve Hıccihâ*, 2/88.

“Şüphesiz ki İsa’nın hali Allah nezdinde Âdem’in hali gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona “ol” dedi, o da oluverdi”⁵¹⁸ üzerine bir kelime (ol emri, sözü) ile var olmuştur.⁵¹⁹

Görüldüğü üzere قَوْلُ الْحَقِّ lafzında yer alan mücmellik bir başka sahih kırâat ile Hz. İsa’ya işaret etmek sûretiyle mübeyyen kılınmıştır.

2.3. Farklı Üsluplarla Oluşan Kırâat Vecihleri ve Âyetlere Kattığı Anlam Zenginlikleri

Farklı dil üslupları ve sanatları sonucu ortaya çıkan muhtelif kırâat vecihlerinden bazıları anlamda değişim meydana getirmektedir. Biz bu bağlamda müfessirin, istifade ettiği farklı üslupla kırâatların manaya kattığı anlam zenginliklerine yer vereceğiz.

2.3.1. Ma’lum ve Meçhul Kalıpla Okunan Kırâat Vecihleri

Her dilde farklı şekillerde gözlemlendiği üzere Arap dilinde fiil cümlesinde öznenin gösterilmesine ya da gösterilmemesine göre ma’lum ya da meçhul okunması mümkündür. Bunun elde edilmesi ise Arap dilinin kendine özgü yapısı ile kelimenin yazılışını da bir değişikliğe gitmeden fiil ve fail üzerine konan hareketlerle sağlanmaktadır.⁵²⁰

Ma’lum fiil, işi yapan öznenin cümlede geçtiği fiillere; meçhul fiil ise bir cümlede işi yapan öznenin belli olmadığı ve hazf olduğu, mef’ûlünü merfûlaştırıp nâib-i fâil alan fiillere denir.⁵²¹

Biz bu başlıkta ele aldığımız mezkûr tefsirde yer verilen ma’lum ve meçhul kalıpla okunan kırâat vecihleri ve anlamlara yansımalarına yer vereceğiz.

Âl-i İmrân sûresi 181. âyet: لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلُ دُفُّوا عَذَابَ الْحَرِيقِ

“ ‘Allah fakirdir, biz zenginiz’ diyenlerin sözünü and olsun ki Allah işitmiştir. Hem bu söylediklerini hem de haksız yere peygamberleri öldürmelerini elbette yazacağız ve ‘Yakıcı azabı tadın!’ diyeceğiz.”⁵²²

⁵¹⁸ Âl-i İmrân, 3/59.

⁵¹⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 8/425.; trc. 8/332.

⁵²⁰ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat*, 333.

⁵²¹ Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv Edatlar*, 22. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 41.

⁵²² Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 73.

Bu âyetin “Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah’a güzel bir borç verecek yok mu?”⁵²³ âyeti nâzil olduğunda Yahudilerin Hz. Peygamber’e (s.a.s) “Ey Muhammed senin Rabbin fakir mi ki kullarından istiyor?” sözleri üzerine indiği rivâyetler arasındadır.⁵²⁴

Yukarıda işaret ettiğimiz lafız; Hamza, A’mes, İbn Mes’ud tarafından سَيُكْتَبُ (se-yüktebü), şeklinde cumhur tarafından سَنَكْتُبُ (se-nektübü) şeklinde okunmuştur.⁵²⁵

Cumhurun kırâatı olan “سَنَكْتُبُ /Yazacağız” lafzı ile mana yukarıda mealde yer verdiğimiz şekildedir. Lafzın meçhul olarak Hamza, A’mes, İbn Mes’ud tarafından “سَيُكْتَبُ/yazılacaktır” şeklinde okunduğunda ise mana: “Hem bu söylediklerini hem de haksız yere peygamberleri öldürmelerini elbette yazılacaktır.” olmaktadır.⁵²⁶

Görüldüğü üzere her iki kırâatta birbirini destekler mahiyette olup her iki kırâatta da kendini zengin varsaymak gafletiyle Allah’a fakirlik izâfe etmek ve peygamberleri öldürmenin vehametine dikkat çekilmiş ve hesaba çekilmeye işaret edilmiştir.

Nahl sûresi 110. âyet: ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

“Öte yandan, bilesin ki rabbin, eziyetlerle sınılandıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından cihad edenlerin (çaba gösterenlerin) ve sabır gösterenlerin yardımcısıdır; artık bu yapılanlardan sonra rabbin elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”⁵²⁷

Bu âyetin ma’lum ve meçhul kalıpla okunan kırâat vecihleri ve anlamlara yansımaya örnek teşkil edebileceği kanaatindeyiz. Yukarıda işaret ettiğimiz lafız; İbn Âmir tarafından فَتَنُوا (fetenû), on kırâatın diğerleri tarafından ise فُتِنُوا (fütinû) şeklinde okunmuştur.⁵²⁸

⁵²³ Bakara 2/229.

⁵²⁴ Hilâlî, *El-İstîâb fî Beyâni ’l-esbâb*, 1/340.

⁵²⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 184.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 1/633.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 74.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 2/515.

⁵²⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 2/516.; trc. 2/436.

⁵²⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 278.

⁵²⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 229.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 4/693.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 279.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 7/560.

Âyet yukarıda işaret ettiğimiz meçhul okunan فُتِنُوا (fütinû) kırâatı bağlamında “*Sonra mihnete uğratıldıktan sonra hicret eden*” anlamındadır. Bu kırâat ile işkenceye mâruz bırakıldıktan ya da azapla imtihan edildikten sonra daha açık ifadeyle Ammâr gibi diliyle küfrü telaffuz ettikten sonra⁵²⁹ yani baskıya, zorla küfre maruz bırakıldıktan sonra sabrederek dinlerinde sebat eden Müslümanların bundan sorumlu olmayacakları müjdelenmiştir.⁵³⁰

İbn Âmir’in فَتَنُوا (fetenû) şeklinde okuduğu kırâat ile de âyet “*Rabbin, işkence ettikten sonra hicret eden, sonra cihad eden ve sabredenlerin yanındadır.*” manasına gelmektedir. Yani kim küfrettikten sonra ya da kölesini cebr ile inkâra zorlayan ve onu dinden döndüren Hadramî gibi insanları imandan alıkoyduktan sonra aynen bu Hadramî ve kölesinin Müslüman olup hicret etmeleri gibi ‘*hicret eden, sonra cihad eden ve*’ cihad üzerine sebat eden ve cihad zorluklarına sabreden kimseleri Rabbin affeder anlamına gelmektedir.⁵³¹

Bu iki kırâat hem Müslümanlara hem de Müslümanlara eziyet eden daha sonra Müslüman olan kimseleri âyette bahsedilen hükme dâhil etmek sûretiyle manayı zenginleştirmektedir.

Hac sûresi 39. âyet:

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ

“*Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kadirdir.*”⁵³²

يُقَاتِلُونَ (yügâtelûne) lafzı meçhul olarak Nâfi’, İbn Âmir ve Hafs tarafından okunmuştur.⁵³³ Böyle okunduğunda mana “*Saldırıya uğrayan müminlere zulme uğramaları sebebiyle (savaş için) izin verildi.*” olmaktadır⁵³⁴ Saldırıya uğrayan müminlere, müşriklerin kendilerini mallarından ve yurtlarından çıkarmaları, bazılarını vurmak ve yaralamak sûretiyle zulmetmeleri sebebiyle savaş için Allah tarafından bu âyet ile izin verilmiştir.⁵³⁵ Müfessir, يُقَاتِلُونَ şeklinde meçhul fiil olarak okunursa “Bu âyet savaş hakkında inen ilk âyettir denilse de denilmese de onların üzerine fiilen meydana gelen savaş ve saldırıyla tavsif

⁵²⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 7/561.

⁵³⁰ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 337.

⁵³¹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 7/561.; trc. 7/441.; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 337.

⁵³² Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 336.

⁵³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 245.; Hatîb, *Mü'cemü 'l-Kırâât*, 6/121-22.; Belfekî, *el-Kırââtü 'l-'aşru 'l-mütevâtir*, 337.; Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 9/243.

⁵³⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 9/245.; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi 'l-Kırâ'ati's-Seb' İlelihâ ve Hıcecihâ*, 2/121.

⁵³⁵ Fârisî, *el-Hucce fi İleli 'l-Kırâati's-Seb'*, 4/15.; Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 9/248.; trc. 9/205.

edilmeleri gerçek manadadır. Zira müşriklerin savaşmaları ve onlara eziyet ve saldırıda bulunmaları her durumda meydana gelmiş olmaktadır.” ifadelerine de yer vermiştir.⁵³⁶

Bu fiil ma'lum fiil olarak Ebû Amr, İbn Kesîr, Ebû Bekr, Hamza, Kisâî, Halef ve Ya'kub tarafından يَقَاتِلُونَ (yügâtilûne) şeklinde okunmuştur.⁵³⁷ Bu lafız ile: “Allah, düşmanlarıyla savaşmayı arzu eden müminlere, zulme uğradıklarından dolayı, savaşma izni verdi.” manasındadır.⁵³⁸ Ayrıca bu âyet savaş hakkında inen ilk âyet değildir denirse, onların savaşla tavsif edilmeleri yine gerçek manada olduğunu ancak bu âyet cihad hakkında inen ilk âyettir denirse bu durumda onların savaşla tavsif edilmeleri ya mana olarak veya savaş istemeleri manasındadır.⁵³⁹ Yani onlar müşriklerle savaşmak istiyorlar ve bu konuda azamî gayret sarf ediyorlar manasının yanı sıra gelecekte müşriklerden meydana gelecek durum da zihinlerinde canlandırılmaktadır.

Zuhurf sûresi 43. âyet:

فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Artık sana vahyolunan kitaba sımsıkı sarıl; şüphesiz sen dosdoğru yolun üzerindesin.”⁵⁴⁰

Cumhurun أُوحِيَ (ûhiye) kırâatına⁵⁴¹ göre mana: “Sen sana vahyedilen Kur’ân’a sımsıkı sarıl.” olmaktadır.⁵⁴²

أَوْحَى (evhâ) şeklinde okunan bazı Şam kurrâsının kırâatına göre ise mana: “Allah’ın vahyettiği Kur’ân’a sımsıkı sarıl.” şeklinde olmaktadır.⁵⁴³

Görüldüğü üzere anlamda çok büyük farklılıklar olmamakla birlikte kırâatlar manayı daha zengin kılmıştır.

⁵³⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 9/249.; trc. 9/205.

⁵³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 245.; Fârisî, *el-Hucce fî İleli'l-Kırâati's-Seb'*, 4/15.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 6/121-22.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 337.

⁵³⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 9/245.; Mekî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'ati's-Seb' Ilelihâ ve Hiccihâ*, 2/121.

⁵³⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 9/249.

⁵⁴⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 491.

⁵⁴¹ Abdüllatif Muhammed El-Hatib, *Mu'cemü'l-Kırâat*, 2009, 8/379.

⁵⁴² Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 13/164.; trc. 13/132.

⁵⁴³ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 13/164.; trc. 13/132.

Ma'lum ve meçhul fille alakalı olarak bu örneklerle yetiniyoruz.⁵⁴⁴ Şimdi iltifat ile okunan kırâat vecihleri ve anlamlara yansımalarına geçelim.

2.3.2. İltifat İle Okunan Kırâat Vecihleri

İltifat, bir şeyi tutup çevirmek, gömleğini boynuna atmak, sözü ister tutsun ister tutmasın salıvermek, görüşünden yüz çevirmek gibi anlamlara gelen “لَفَتْ” fiilinin ifti'al babından bir mastarı olup; lügatte sağa sola bakmak, yüzünü öteye beriye çevirmek dönüp bakmak anlamlarına gelir. Terim olarak iltifat, bir cümlede, sözü bir üsluptan diğer bir üsluba nakletmeye denir. Diğer bir ifadeyle bir sıygayı kullandıktan sonra, cümledeki fili mütekellim, hitap veya gâib kalıplarından birinden diğerine nakletmektir.⁵⁴⁵

İltifat sanatı, farklı sözleri dinlemekten hoşlanan kimselerin tabiatlarına sözlerden uygun ifadeler kullanarak aynı minval üzere devam eden dinleyiciyi engelleyip ona zindelik kazandırmayı amaçlar.⁵⁴⁶ Diğer bir ifade ile dinleyicilerin söze kulak vermelerini sağlayabilmek için cümleyi yumuşatarak ve kulağa hoş gelmeyen kelimelerden kurtarmak sûretiyle sözün daha etkileyici olmasını amaç edinir.

İltifat sanatı fiil ya da fail düzeyinde meydana gelmektedir. Yüklem (fiil) düzeyinde olan iltifat sanatı, mâzi kalıbındaki bir fiilden muzâri kalıbındaki bir fiile intikal edilmesiyle veya gelecek zaman kalıbındaki bir fiilden geçmiş zaman kalıbındaki bir fiile intikal edilmesiyle ya da ism-i mef'ûl kalıbıyla gelecek zamanın kastedilmesiyle oluşur.⁵⁴⁷

Kaynaklarımız özne/fail düzeyinde olan iltifat sanatının altı farklı çeşidi üzerinde durmaktadır. Bunlar şunlardır:

a. Mütekellim sıygasından hitap sıygasına olan iltifat (Birinci şahıs kipinden ikinci şahıs kipine olan iltifat);

⁵⁴⁴ Diğer örneklerin bazıları şunlardır: **a.** Tevbe 9/37 “يُضِلُّ يُضِلُّ” bkz. Zühaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 5/557; trc. 5/391.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 3/382-83; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 210.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 193. **b.** Zümer 39/8. âyetteki يَضِلُّ fiili (يَضِلُّ: sapmak için, يُضِلُّ: saptırmak için) için bkz. Zühaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 12/279-280.; trc. 257.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 271.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 8/140.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 459. **c.** Ğaşiye 88/17-18-19-20. ayetlerde yer alan fiiller için bkz. Zühaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 15/592.; trc. 15/484.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 10/404-405-6.

⁵⁴⁵ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 340.

⁵⁴⁶ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, 2/208.

⁵⁴⁷ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat*, 340.

b. Mütakellim sıygasından gâib sıygasına olan iltifat (Birinci şahıs kipinden üçüncü şahıs kipine olan iltifat);

c. Muhatap sıygasından mütakellim sıygasına olan iltifat (İkinci şahıs kipinden birinci şahıs kipine olan iltifat);

d. Muhatap sıygasından gâib sıygasına olan iltifat (İkinci şahıs kipinden üçüncü şahıs kipine olan iltifat);

e. Gâib sıygasından mütakellim sıygasına olan iltifat (Üçüncü şahıs kipinden birinci şahıs kipine olan iltifat)

f. Gâib sıygasından muhatap sıygasına olan iltifat (Üçüncü şahıs kipinden ikinci şahıs kipine olan iltifat)⁵⁴⁸

Kıraat imamlarının ihtilafının söz konusu olmadığı, ittifakla aynı şekilde çoğunun kullanıldığı görülmektedir. Benzer şekilde farklı kıraatlerin söz konusu olduğu yerlerde de bu sanatın türlerini görmek mümkündür. Şimdi okudukları âyet ve sûreler göz önüne alındığında bu altı çeşit vechin çoğunun tefsirde de görüldüğü birkaç misal sunalım.

En'âm sûresi 91. âyet: وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِّن شَيْءٍ قُلْ مَن أَنزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاء بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ يُثْبَوْنَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعِلْمُكُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

“Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Nitekim ‘Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedir’ dediler. De ki: ‘Öyleyse Mûsâ’nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?’ Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de, atalarınızın da bilemediğiniz şeyler (Kur’ân’da) size öğretilmiştir. (Rasûlüm!) Sen ‘Allah’ de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oyalanadursunlar!’”⁵⁴⁹

Mezkûr âyette müfessir; hitabın Kureyşlilere mi, yoksa Yahudilere mi, olduğuna dair görüşlere ve delillerine yer vermiştir. Bu bağlamda kanaatini ifade etmiştir. Âyette yer alan kırâat vecihlerini de delil getirerek muhatap sıygasından gâib sıygasına olan iltifata bir örnek teşkil etmek sûretiyle âyeti tefsir etmiştir.

⁵⁴⁸ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/208-10.

⁵⁴⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 138.

Yukarıda işaret ettiğimiz lafız; İbn Kesîr ve Ebû Amr tarafından يَجْعَلُونَ (yec'alûne), on kırâatın diğerleri tarafından ise تَجْعَلُونَ (tec'alûne) şeklinde okunmuştur.⁵⁵⁰

Bu âyetin nüzûl sebebi ile ilgili rivâyetlerin daha sahih olanının Kureyş müşrikleri hakkında olduğu⁵⁵¹ kanaatini kabul edecek olursak, açıklanması gereken bir durum ortaya çıkmaktadır; çünkü âyetin başında, “قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ” / De ki: Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?” hitabı Peygamber'in (s.a.s) niteliklerini ve bunların dışında kalan bir takım hükümleri gizleyip saklayan Yahudilere yöneliktir. Yani onlara hitaben önce kitabın tümünü elinizde bulunan asıl kitaptan yazdığınız parça parça kâğıtlar haline getiriyorsunuz ve bunların kimisini tahrif ediyorsunuz kimisini ise değiştiriyorsunuz ve aslında o ortaya koyduğunuz, Allah'tan gelen kitap olmadığı halde, “Bu Allah'tan gelen kitaptır, yani Allah'ın indirdiği kitaptır.” diyorsunuz, manasındadır.⁵⁵²

Böyle bir anlam aynı zamanda تَجْعَلُونَ/koyuyorsunuz anlamına gelen fiilin يَجْعَلُونَ/koyuyorlar şeklindeki İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın kırâatı⁵⁵³ ile de uyum halindedir. Te harfi ile تَجْعَلُونَ/koyuyorsunuz kırâatına göre Allah, peygamberine bu âyeti onlara hitap sûretiyle Yahudilere ve diğerlerine okumayı emretmiştir, anlamına gelmektedir.⁵⁵⁴

Mücâhid der ki: Allah'ın, “De ki: Musa'ya gelen... kitabı kim indirdi?” buyruğu müşriklere hitaptır. “Sizin onu parça parça kâğıtlar haline koyup...” hitabı Yahudilere, “Sizin de babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir” hitabı ise Müslümanlardır.⁵⁵⁵

Kurtubî ise şöyle der: Böyle bir açıklama, bunu “koyuyorsunuz” anlamına gelen fiilin ilk harfini te ile değil de ye ile okuyanların kırâatına uygun bir açıklamadır. Bu fiil eğer te harfi ile okunacak olursa hitap tümüyle Yahudilere olur ve o halde de “Sizin de babalarınızın da bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir.” hitabı, Yahudilere Tevrat'ın indirilmesi sûretiyle bir minnet olmak üzere kullanılmış bir ifade olur.⁵⁵⁶

⁵⁵⁰ Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 139.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 2/483-484-85.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 195.; Mekî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'ati's-Seb' İlelihâ ve Hıccihâ*, 1/440.

⁵⁵¹ Hilâlî, *El-İstîâb fî Beyâni'l-esbâb*, 2/147.

⁵⁵² Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 4/304.; trc. 4/275.

⁵⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 195.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 139.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 2/483-484-85.; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 4/300.

⁵⁵⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 4/305.; trc. 4/276.

⁵⁵⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 4/305.; trc. 4/276-77.

⁵⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/456.; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 4/305.

Özetle: “De ki: İnsanlara bir nur ve hidâyet...” âyeti şayet Kureyşliler hakkında indirilmiş ise bunun baş tarafının onlar hakkında son tarafının da Yahudiler hakkında “Koyuyorsunuz” anlamında ي/ye harfi okunuşuna göre kabul edilir. ت/Te harfi ile okuyuşa göre ise âyetin tümü Yahudiler hakkında kabul olunmadıkça doğru olarak anlaşılmasına imkân yoktur.⁵⁵⁷

Â'raf sûresi 149. âyet: وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Pişman olup kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını anlayınca da dediler ki: Eğer rabbimiz, bize acımaz ve bizi bağışlamazsa mutlaka ziyana uğrayanlardan olacağız!”⁵⁵⁸

Hamza, Halef ve Kisâî'nin “Ey Rabbimiz, Eğer bize : “⁵⁵⁹ لَئِنْ لَمْ تَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَتَغْفِرْ لَنَا⁵⁶⁰ merhamet ve mağfiret etmezsen...” kırâatına göre yardım isteme ve yakarma manası vardır.⁵⁶¹ Bunda işledikleri büyük suçu itiraf, Allah'tan başka sığınılacak bir varlık olmadığını bilme söz konusudur.

Kalan on kırâata⁵⁶² göre ise “⁵⁶³ لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا/Pişman olup kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını anlayınca da dediler ki: -Eğer rabbimiz- bize acımaz ve bizi bağışlamazsa mutlaka ziyana uğrayanlardan olacağız!” manasındadır.⁵⁶⁴ Bu, açıkça bir kulluk ifadesi ve hak ilâhın ilâhlığını itirafıdır.

İlk kırâat ile ise af makamının Allah olduğu bilinciyle doğrudan hitabı Allah'a ederek ona sığınılmıştır. İkinci kırâatta bir kabulleniş ve ona yani Allah'a yönelik söz konusu olup af makamının yalnızca Allah olduğu ifade edilmiştir. Bu da gâib sıygısından muhatap sıygısına olan iltifata bir örnektir.

⁵⁵⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 4/305.

⁵⁵⁸ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 167.

⁵⁵⁹ Türkçe okunuşu: “le-in lem terhamnâ Rabbünâ ve tağfir lenâ”

⁵⁶⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 5/99.

⁵⁶¹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 5/104.; trc. 5/75.; Fârisî, *el-Hucce fi İleli 'l-Kırâati 's-Seb'*, 3/60.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi 'l-kırâati 's-seb'a*, 164.

⁵⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 204.; Hatîb, *Mü'cemü 'l-Kırâât*, 3/165-66.; Belfekî, *el-Kırââtü 'l-'aşru 'l-mütevâtir*, 168.

⁵⁶³ Türkçe okunuşu: “le-in lem yerhamnâ Rabbünâ ve yağfir lenâ”

⁵⁶⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 5/104.; Fârisî, *el-Hucce fi İleli 'l-Kırâati 's-Seb'*, 3/60.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi 'l-kırâati 's-seb'a*, 164.

Furkân sûresi 8. âyet: أَوْ يُلْقَىٰ إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنَّ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا

“Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı. ‘Bu zalimler (inananlara), Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz’ dediler.”⁵⁶⁵

İşaret ettiğimiz lafız; Hamza, Kisâî ve Halef tarafından “نَأْكُلُ (ne’külü)”, on kırâatın diğerleri ise يَأْكُلُ (ye’külü) lafzıyla okumuştur.⁵⁶⁶

Âyet, يَأْكُلُ lafzıyla okunan kırâat ile “Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı. ‘Bu zalimler (inananlara), Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz’ dediler.” manasındadır. Bu onlardan tenezzül yoluyla gelen bir ifadedir. Kâfirler, o bahçenin meyvelerinden yeseydi ve bununla yetinseydi. Böylece de bizden farklı olsaydı ya, demişlerdir.⁵⁶⁷

Hamza, Kisâî ve Halef tarafından “نَأْكُلُ/biz yeseydik” şeklinde okunan kırâata göre mana: “Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiğimiz bir bahçesi olmalıydı.” olmaktadır. Âyetteki ifadeler maddecilerin düşüncesidir. “Zalimler” yani kâfirler, mü’minleri “siz ancak büyülenmiş” dolayısıyla aklı gitmiş, düşüncesi bozulmuş “bir adama uyuyorsunuz”⁵⁶⁸ diyerek alçaltmaya çalışmışlardır.

Görüldüğü üzere maddeperest kâfirler her iki kırâat ile de kendilerinin maddeye bağımlı kimliklerini gözler önüne sermişlerdir. Bu âyet gâib sıygasından mütekellim sıygasına olan iltifata bir örnek mahiyetindedir.

Sebe sûresi 17. âyet:

ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ

“Nankörlük etmelerinden ötürü onları işte böyle cezalandırdık. Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız.”⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 359.

⁵⁶⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 250.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 6/320.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 360.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 10/19.

⁵⁶⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 10/21.; trc. 10/20.

⁵⁶⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 10/21.; trc. 10/20.

⁵⁶⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 429.

İşaret ettiğimiz lafız; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir tarafından يُجَازِي (yücâzî), on kırâatın diğerleri نُجَازِي (nücâzî) lafzı ile okunmuştur.⁵⁷⁰

نُجَازِي lafzı ile okunan kırâata göre mana: “Biz hiç nankörden başkasını cezalandırır mıyız?” olmaktadır. Bu ifadede sadece nimetlere nankörlükte ya da peygamberleri inkârda aşırı gidenleri cezalandırdığı anlaşılmaktadır.⁵⁷¹

Âyetteki نُجَازِي kelimesi Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir tarafından يُجَازِي olarak da okunmuştur.⁵⁷² Böylece mana: “Hiç nankörden başkasını cezalandırır mı?” olup bu âyette görüldüğü üzere gâib sıygasından mütekellim sıygasına olan iltifat ile okunan kırâata örnek teşkil etmektedir.

İltifat ile okunan kırâatlara ve bunların manaya yansımalarına müfessir birkaç âyette daha yer vermiştir. Biz bunlarla yetineceğiz.⁵⁷³

2.3.3. Haber ve İnşa Şeklinde Tezâhür Eden Kırâat Vecihleri

Arapçada cümlelerin genelde ya haber (bildirme) ya da inşâ (dilek) şeklinde olduğu bilinmektedir.⁵⁷⁴

Arap edebiyatında sözü söyleyene; o, bu sözünde “doğrudur” veya “yalancıdır” diyebileceğimiz doğru ve yalan olma ihtimali olan her kelama haber denir. “علي مقيم/ Ali, evinde ikamet ediyor” cümlesinde olduğu gibi. Sözü söyleyene “bu sözünde doğrudur veya

⁵⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 262.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 7/356-57.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 430.; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 11/490.

⁵⁷¹ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 11/493.; trc. 11/455.

⁵⁷² Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 11/493.; trc. 11/455.

⁵⁷³ Diğer örnekler için bkz. **a.** Bakara 2/269 ثَنَاءٌ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 2/68.; trc. 2/61.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 1/391.), **b.** Hac 22/37 لَنْ تَنَالُنِي (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 9/235.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 245.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 6/118. ; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 336.), **c.** Furkân 25/17 يَحْشُرُهُمْ

نُفُوقٍ/يَقُولُ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 10/35-36.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 250.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 6/327. ; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 361.), **d.** Furkân 25/19 يَسْتَطِيعُونَ/يَسْتَطِيعُونَ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 10/37.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 250.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 6/333-34. ; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 361.), **e.** Ahzâb 33/9 تَعْمَلُونَ/تَعْمَلُونَ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 11/281.; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 260.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 7/254. ; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 419.), **f.** Ahzâb 33/52 لَا تَجِلْ/لَا يَجِلْ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 11/386.; trc. 11/360.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 261.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 7/305-6.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 425.), **g.** Sebe 34/40 يَحْشُرُهُمْ/يَحْشُرُهُمْ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 11/534.; trc. 11/491.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 263.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 7/384-85. ; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 433.) **h.** Kâf 50/32 يُوعَدُونَ/يُوعَدُونَ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 13/636.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 281.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 9/113. ; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 519.)

⁵⁷⁴ Hulusi Kılıç, *Arapça Dil Bilgisi Sarf* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005), 142.

yalancıdır” diyemeyeceğimiz kelama ise inşa denir. *سافر يا محمد*/ey Muhammed sefere çık örneğinde olduğu gibi.⁵⁷⁵

Haber cümlesinin gayesi, muhataba bir haberi duyurmaktır. İnşa ifade eden cümle ise emir, nehiy, temennî, istifham ve nidâ ifade eden cümleler şeklinde gelebilir.⁵⁷⁶

Bakara sûresi 119. âyet:

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ

“Doğrusu (ey peygamber), biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik. Yakıcı azaba mahkûm olanlardan sen sorumlu değilsin.”⁵⁷⁷

Yukarıda işaret ettiğimiz lafız Nâfi’ ve Ya’kûb لَا تُسْئَلُ (lâ tes’el), on kırâatın diğerleri tarafından ise لَا تُسْئَلُ (lâ tûs’el) şeklinde okunmuştur.⁵⁷⁸

لَا تُسْئَلُ şeklindeki kırâata göre lafzın manası “sorumlu tutulmazsın” olmaktadır. لَا تُسْئَلُ lafzı ile okunan Nâfi ve Ya’kûb’un kırâatına göre ise “sorma” anlamı taşımaktadır.⁵⁷⁹

Böylece ilk kırâat vechine göre mana: “Cehennemliklerden sen sorumlu değilsin.” olmaktadır.⁵⁸⁰ Bu kırâat vechi ile Hz. Peygamber’in, kâfirlerin inkârından sorumlu olmadığı vurgulanmıştır.

İkinci kırâat vechine göre ise mana: “Cehennemliklerden sorma! (Onlara ne yapacağımı ben bilirim!)” Bu kırâat vechi ile ise kâfirlere uygulanacak azabın büyüklüğüne işaretir.⁵⁸¹

Birinci kırâat ile “Cehennemliklerden sen sorumlu değilsin.” cümlesi ihbârî bir anlam taşımaktadır. İkinci kırâat olan Nâfi’nin kırâatındaki lafız, nehy-i hâzır sıygasıyla okunmuştur. Bu kırâat ile mana inşa cümlesine tekâbül etmektedir. Her iki kırâat ile de Allah, Hz. Peygamber’in (s.a.s) müjdeleyici ve sakınıdırıcı bir elçi olduğunu vurgulamaktadır.

⁵⁷⁵ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat*, 348.

⁵⁷⁶ Önen, *Kıraat Tarihi Ve Kıraat Farklılıkları*, 183.

⁵⁷⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 17.

⁵⁷⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 166.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 1/183-84.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 18.

⁵⁷⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/318.; trc. 1/258.

⁵⁸⁰ Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 112.; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 156.; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 150.

⁵⁸¹ Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 112.; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 156.; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 150.

En'âm sûresi 109. âyet: وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ

*“Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: ‘Mucizeler ancak Allah’a aittir.’ Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?”*⁵⁸²

Yukarıda işaret ettiğimiz edat İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya’kûb, Halef ve Şu’be tarafından hemzesi esreli olarak إِنَّهَا (innehâ), on kırâatın diğerleri tarafından üstün olarak أَنَّهَا (ennehâ) lafzıyla okunmuştur.⁵⁸³

Bu âyet bölüm başlığımız ile bağlantılı olup أَنَّهَا kelimesinin yukarıda olduğu gibi on kırâatın diğerleri tarafından üstün olarak okunmasıyla bunun iki türlü açıklanması mümkündür:

Birincisi, bunun ihtimal bildiren لَعَلَّ (lealle) anlamına gelmesidir. O zaman âyetin manası şöyle olur: *“Onların iman edeceklerini nereden biliyorsunuz? Belki âyetler geldiği takdirde iman etmeyeceklerdir.”* Arapçada لَعَلَّ edatı bu anlamda kullanılır.⁵⁸⁴

İkincisi, bu kelime “يُشْعِرُكُمْ” kelimesiyle nasb mahallindedir. Diğer taraftan لَا (lâ) olumsuzluk edatı zâiddir. Böylece mana: *“Âyetler geldiği takdirde onların iman edeceklerini nereden biliyorsunuz?”*⁵⁸⁵ olmaktadır.

Söz konusu edat İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya’kûb, Halef ve Şu’be tarafından hemzesi esreli olarak إِنَّهَا şeklinde okunmuştur. Bu okuyuş ile إِنَّمَا mübteda kabul edilir ve وَمَا يُشْعِرُكُمْ lafzından sonra da vakıf yapıp oradaki مَا da soru edatı kabul edilir. O zaman âyetin manası: *“Siz imana geleceklerini nereden fark edebiliyorsunuz?”* olmaktadır. Burada مَا edatının bu takdirde nefîy edatı olmasının mümkün olmamaktadır.⁵⁸⁶

Bu âyet ilk kırâat bağlamında *“iman etmeyeceklerdir”* cümlesi ile ihbârî, ikinci kırâat ile ise *“imana geleceklerini nereden fark edebiliyorsunuz?”* istihâmı ile inşâî bir anlam kazanmaktadır.

⁵⁸² Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 140.

⁵⁸³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 196.; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'âti's-Seb' İlelihâ ve Hiccihâ*, 1/458.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 141.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 2/520-21.

⁵⁸⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 4/341.; trc. 4/306.; İbn Ebî Meryem, *el-Müdah*, 1/492.

⁵⁸⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 4/341.;trc. 4/306.; İbn Ebî Meryem, *el-Müdah*, 1/493.

⁵⁸⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 4/342.; trc. 4/306.

Hadîd sûresi 29. âyet: لَنَلَّا يَعْلَمَ أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا يَفْقِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنُ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Böylece Ehl-i kitap’tan olanlar, Allah’ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün lütfun Allah’ın elinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler. Allah büyük lütuf sahibidir.”⁵⁸⁷

Bu âyette peygamberlik gibi büyük bir lütfun yalnızca Ehl-i Kitap’a has olmadığı onlara hatırlatılmıştır. Bu hususun Allah’ın takdirinde olduğu ve kimsenin onun bu iradesini bertaraf etmeye güç yetiremeyeceği vurgulanmaktadır.

İşaret ettiğimiz lafızda yer alan ilk kırâat olan cumhurun kırâatından⁵⁸⁸ hareketle ayetin manası “Ehl-i Kitap, Allah’ın lütfundan hiçbir şey elde edemeyeceklerini bilsinler. Lütuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.” olmaktadır.⁵⁸⁹ Bu kırâat ile âyet işaret ettiğimiz lafzı emir fiil olarak tezâhür etmiştir. “Allah’ın lütfundan hiçbir şey elde edemeyeceklerini bilsinler.” cümlesi ile inşâî bir anlam taşımaktadır.

لَنَلَّا يَعْلَمَ (li-ellâ ya’leme) lafzı İbn Mes’ud tarafından لَكِي يَعْلَمَ (li-key ya’leme) ekinde okunmuştur.⁵⁹⁰ كِي burada te’kid edatı görevindedir. Manaya yansımaları ise: “Ehl-i Kitap kendilerinin Allah’ın lütfundan herhangi bir şeyi herhangi bir kişiye vermekten âciz olduklarını bilsinler.” olmaktadır.⁵⁹¹ Bu kırâat ile cümle ihbârî bir hal almıştır. Allah Ehl-i Kitap’ı açık bir dille uyarmış ve kendilerinin böyle bir gücünün olmadığını bildirmiştir.

Bu başlıkta konumuzla alakalı bu örneklerle yetinmek istiyoruz.⁵⁹²

⁵⁸⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 540.

⁵⁸⁸ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 9/353-354-55.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 14/362.

⁵⁸⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 14/368.; trc. 14/290.

⁵⁹⁰ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 9/353.

⁵⁹¹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 14/368.; trc. 14/290.

⁵⁹² Kırâat farklılıklarının anlamasa yansımaları bağlamında ihbârî ve inşâî anlam taşıyan başka örnekler de vardır. **a.** Â’raf 7/194 إِنَّ لَّي (Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 5/220.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 3/237.), **b.** İbrâhîm 14/2 اللَّهُ الَّذِي (Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 7/217.; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 224.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 4/448-449-50.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 255.), **c.** Ahzâb 33/14 لَا تَوَّهَا (Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 11/282.; trc. 11/267.; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 261.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 7/305-6.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 425.), **d.** Zuhuf 43/36 مَنْ يَغْنُ مَنْ يَغْنُ (Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 13/163.; trc. 13/132.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 8/374-75.), **e.** Tebbet 111/1 وَقَدْ تَبَّ وَتَبَّ (Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 15/856.; trc. 15/666.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 10/628.)

2.3.4. Fiilin Farklı Bir Köke Nispet Edilmesi Sonucu Oluşan Kırâat Vecihleri ve Anlamlara Yansıması

Kırâat imamları, mushafın yazım iskeletine uygun olarak ve okuduklarını bir imama dayandırarak kimi yerlerde bazı fiilleri anlamları kısmen birbirine rakın olmakla birlikte farklı fiil kalıpları ile de okumuşlardır.⁵⁹³

Üzerinde ihtilaf edilen farklılıkların çoğunluğunun; imâle, işmâm, tefhîm gibi daha çok metnin telaffuzu ile alakalı olduğunu ve bunların kelimelerin anlamı üzerinde hiçbir etkisi olmadığını⁵⁹⁴ burada tekrar ifade edelim. Ancak az da olsa bu farklı okuyuşlar arasında fiillerin farklı fiil kalıpları olarak okunduğu da olmuştur. Arap yazısının harekesizliği sonucu kelime iskeletinin farklı şekillerde okunmasına imkân veren bu fiillerin farklı okunuş biçimlerinden hiçbirisi, âyetin anlamına ve mana bütünlüğüne zarar vermemektedir.⁵⁹⁵

Bakara sûresi 259. âyet: *أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ*

“Yahut evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi. Bu kişinin, ‘Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?’ demesi üzerine Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. ‘Ne kadar kaldın’ diye sordu. ‘Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım’ dedi. Allah ‘Hayır, yüzyıl kaldın. Anlamak için yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak, -seni insanlara bir işaret kılmamız için- ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz’ buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, ‘Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir’ dedi.”⁵⁹⁶

Tefsirlerde geniş şekilde anlatıldığı üzere bundan önceki âyette Allah kendisini Tanrı yerine koyan bir inkârcının halini ve çıkmaza düşmesini tasvir etmiştir.⁵⁹⁷ Bu âyette ise

⁵⁹³ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat*, 353.

⁵⁹⁴ Mustafa Kılıç, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşeri Örneği*, 1. (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 353.

⁵⁹⁵ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat*, 353.

⁵⁹⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 42.

⁵⁹⁷ Örnek için bkz. Beyzâvî, *Envârü’tenzîl Ve Esrâru’t-te’vîl*, 1/156.; Zemahşerî, *Keşşâf*, 148.

Hakkı kabul eden bir müminin durumunu canlandırmıştır. Âyette ismi verilmeyen bu zât harabe bir kasabaya gelmiştir. Karşılaştığı durumlar âyetin mealinde bulunmaktadır.

İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halefin نُشِرْهَا (nünşizühâ) lafzı ile okunan kırâatına⁵⁹⁸ göre âyet “Bir de eşeğine bak! -Seni insanlara bir işaret kılmanız için böyle yaptık. Ve kemiklere bak- Onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz?” manasındadır. Yani bu kırâat ile yerden onları kaldırıp sonra da vücuttaki asıl yerlerine iade ediyoruz anlamına gelmektedir.⁵⁹⁹

Nâfi’ ve İbn Kesîr’in fiili kök itibarıyla değiştirip نُشِرْهَا (nünşiruhâ) şeklinde okumuştur.⁶⁰⁰ Böylece mana: “Kemiklere bak, onları hayata nasıl atıyoruz/diriltiyoruz da, sonra da onlara et giydiriyoruz.” olmaktadır.⁶⁰¹

Her iki kırâat ile de kemiklerin belirli bir düzene sokulup ete büründürülerek yeniden canlandırıldıkları anlatılmaktadır.⁶⁰²

Nisâ sûresi 94. âyet: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

“Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek ‘Sen mümin değilsin’ demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”⁶⁰³

Yukarıdaki âyette yer alan فَتَبَيَّنُوا (fetebeyyenû) kelimesi Hamza, Kisâî ve Halef tarafından فَتَبَيَّنُوا (fetesebbetû), on kırâatın diğerleri tarafından ise فَتَبَيَّنُوا (fetebeyyenû) diye

⁵⁹⁸ Hatîb, Mü’cemü’l-Kırâât, 1/371-372-73.; Belfekî, el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir, 43.; İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 174.

⁵⁹⁹ Zühaylî, et-Tefsîru’l-Münîr, 2/35.; trc. 2/34.

⁶⁰⁰ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 174.; Hatîb, Mü’cemü’l-Kırâât, 1/371-372-73.; Belfekî, el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir, 43.; Zühaylî, et-Tefsîru’l-Münîr, 2/34.

⁶⁰¹ Zühaylî, et-Tefsîru’l-Münîr, :36.; trc. 2/34.

⁶⁰² Çetin, Kiraatların Tefsire Etkisi, 122.

⁶⁰³ Hayrettin Karaman vd., Kur’an Yolu Meali, 92.

okunmuştur.⁶⁰⁴ Nitekim bu şekildeki farklı okuma durumu Hucûrât sûresinin altıncı ayetinde de bulunmaktadır.⁶⁰⁵

Söz konusu bu kelimenin iki farklı şekilde okunsa da ayetin anlamında ciddi bir mana değişimi meydana getirmediğini burada belirtmemiz uygun olacaktır.⁶⁰⁶

فَتَبَيَّنُوا lafzı ile okunduğunda mana: “Meselenin tam incelenmesini bekleyin.” olur. Bir diğer kırâat olan فَتَبَيَّنُوا şeklinde okunduğunda ise mana: “meseleyi iyice araştırın, hüküm vermekte acele etmeyin.” olmaktadır.⁶⁰⁷

Her iki kırâat ile de kişiyi “Mü’min değildir.” zannı ile öldürmenin doğru olmadığına, bu hususu araştırmanın gerekliliğine vurgu söz konusudur.

Ankebût sûresi 58. âyet: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعَمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ

“İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları -hiç şüphemiz olmasın- içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetteki köşklere yerleştireceğiz, işlerini gerektiği gibi yapanlara ne güzel karşılık!”⁶⁰⁸

Hamza, Kisâ ve Halef tarafından لَنُبَوِّئَنَّهُمْ (le-nüsviyennehüm), on kırâatın diğerleri işaret ettiğimiz lafzı لَنُبَوِّئَنَّهُمْ (le-nübeviyennehüm) şeklinde okumuştur.⁶⁰⁹

İşaret ettiğimiz lafzın لَنُبَوِّئَنَّهُمْ şeklinde okumasıyla kelime “konuk edeceğiz” manasındadır. Böylece âyetin manası ise: “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları -hiç şüphemiz olmasın- içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetteki köşklere, onları konuk edeceğiz.”⁶¹⁰ olmaktadır.

⁶⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 189.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 2/131.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 93.

⁶⁰⁵ el-Hucûrât 49/6; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 13/554-555.; trc. 13/452.; krş. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 151.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 9/79.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 516.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 281.

⁶⁰⁶ Fârisî, *el-Hucce fi İleli'l-Kırâati's-Seb'*, 2/375.

⁶⁰⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 3/223.; trc. 3/191.

⁶⁰⁸ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 402.

⁶⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 258.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 7/124-25.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 403.; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 11/23.

⁶¹⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 11/24.; trc. 11/25.

Hamza, Kisâ ve Halef tarafından لَتُوِيَهُمْ şeklindeki kırâatına göre bu kelime “مَتُوِي” /ikamet yeri” kelimesi kökünden gelmiştir. Bu kırâat vechi ile ise mana: “Onlar orada ebediyyen kalacaklardır./Orada sürekli olarak, daimî olarak kalacaklardır.” olmaktadır.⁶¹¹

Ahzâb sûresi 51. âyet: تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُمْ وَتُؤَيِّ إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتِغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُمْ وَلَا يَخْزَنَ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْنَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا

“Onlardan dilediğinin beraberliğini erteler, dilediğini yanına alırsın. Uzaklaştırdıklarından birini tekrar istemende senin için bir sakınca yoktur. Bu hüküm onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için en uygun olanıdır. Allah gönüllerinizdekini bilir, Allah ilim ve hilm sahibidir.”⁶¹²

Bu âyet ile Hz. Peygamber’in eşleri ile beraber kalma süresinin eşit olması mecburiyeti (kasm) kaldırılmıştır. Bu izne rağmen Hz. Peygamber, eşlerini incitmemek için eşitliğe riayet etmiştir.⁶¹³

Yukarıda işaret ettiğimiz lafzı İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Şu’be ve Ya’kûb تُرْجِي (türciü), on kırâatın diğerleri ise تُرْجِي (türcî) şeklinde yani hemzeli ve hemzesiz olmak sûretiyle iki farklı şekilde okumuştur.⁶¹⁴

تُرْجِي kelimesiyle hemzesiz olarak okunduğunda bu kelime “tehir etmek, ertelemek” manasındaki “ارجى” kökündendir. “geciktirmek” manası taşır ve ayetin anlamı: “Hanımlarından dilediğini -nöbet sırasında- geciktirir.” olmaktadır.⁶¹⁵

تُرْجِي şeklinde okunduğunda ise bu lafız, “ertelemek” manası taşır. Böylece ayetin anlamı: “Hanımlarından dilediğini-nöbet sırasında- ertellersin” olmaktadır.⁶¹⁶

2.3.5. Fiillerin Farklı Kalıplarla Okunması Sonucu Oluşan Kırâat Vecihleri

Şahıs ve zamanı belli olarak bir iş ve oluş ifade eden kelimeleri fiil denir.⁶¹⁷ Genel olarak üç harften meydana geldiğinden fiillerin yalın haline sülâsi fiil adı verilir. Şâyet sülâsi bir fiile, bir harf eklenirse, bunda üç ayrı kalıp meydana gelir. Bunlar: if’âl, tef’îl ve mufâale

⁶¹¹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 11/24.; trc. 11/25.

⁶¹² Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 424.

⁶¹³ Buhârî, “Tefsîr”, 33 (No. 7).

⁶¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 261.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 7/302.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 425.; Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 11/383.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-kırââti's-seb'a*, 291.

⁶¹⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 11/389.; trc. 11/359.

⁶¹⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 11/385.; trc. 11/359.

⁶¹⁷ Hulusi Kılıç, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, 5.

kalıplarındır. Beş harfli kalıpların ölçüleri ise infiâl, iftiâl, if'îlâl, tefâul, tefa'ul fiil kalıplarındır. Altılı fiil kalıpları ise istif'âl, if'ivvâl, if'îâl ve if'îlâl kalıplarındır.

Kökü üç harfli olan bir fiil, belirttiğimiz kalıplardan birine geçtiği zaman, genellikle asıl anlamı değişerek farklı anlamlar meydana gelebilmektedir.⁶¹⁸ Bu bağlamda kurrânın okuyuşlarında da söz konusu olan bu fiil kalıplarında, farklı okuyuşlar nedeni ile meydana gelen değişim, anlam itibarıyla farklılığa neden olabilmektedir.

Bir fiilin yalın halde hâiz olduğu anlam, bu kalıplardan birine aktarılması halinde, lazım ise müteaddi; müteaddi iken lazım hale dönüşlülük veya eylemin mübalağalı ya da karşılıklı olarak yapılmasını ifade edebilmektedir. Hz. Osman'ın yazdırdığı mushafların nokta ve hareket eden yoksun olması, ayrıca uzatan elif ve yâ gibi harflerin bazı yerlerde yazılmaması, bir fiilin birden farklı kalıpta okunmasına imkân sağlamıştır. Kuşkusuz bu yazım şekli de, Hz. Peygamber'den nakledilen yedi harf kapsamında kabul edilen kırâatlara fırsat vermek içindi.⁶¹⁹

Fiilin فَعَّلَ ve فَعَّلَ Kalıbında Okunmasına Örnek:

İsrâ sûresi 106. âyet: وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا

*“Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye (sûreler ve âyetlere) ayrılmış Kur’ân yapık, peyderpey indirdik.”*⁶²⁰

Ele aldığımız bu âyet tedrîc ve tencîmü'l-Kur’ân ile alakalıdır.

Bu âyette işaret ettiğimiz lafızda fiilin فَعَّلَ ve فَعَّلَ kalıbında okunmasına örnek teşkil eden bir kırâat vechi bulunmaktadır.⁶²¹ فَرَقْنَاهُ (feragnâhü) lafzı ile cumhurun kırâatına göre âyet “*Ve biz o Kur’ân’ı insanlara ağır ağır okuman için bölüm bölüm ayırdık ve onu kısım kısım indirdik.*” manasındadır. Yani Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlü Ramazan ayında kadir gecesinde başlamış olup yirmi üç yıllık bir süre boyunca kısım kısım ayrılmış, bölümler halinde indirilmiştir.⁶²²

⁶¹⁸ Önen, *Kıraat Tarihi Ve Kıraat Farklılıkları*, 180.

⁶¹⁹ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat*, 358.

⁶²⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 292.

⁶²¹ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 5/133.

⁶²² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/199-200.; trc. 8/165.

Onu bölüm bölüm ayırdık manası taşıyan “فَرَقْنَا” (feragnâ) lafzı Übeyy b. Kâb tarafından şeddeli olarak فَرَّقْنَا (ferragnâ) şeklinde de okunmuştur. Bu kırâata göre mana: “Açıklayıcı, beyan edici şeklinde, olmak üzere âyet âyet indirdik” anlamı taşımaktadır.⁶²³

Bunun hikmeti tebliğ edenin ve insanların onu ağır ağır okunmasını içindir. Buna ek olarak Allah’ın: “وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا”/Ve onu kısım kısım indirdik.” buyruğunun “فَرَقْنَا”/bölüm bölüm ayırdık.” buyruğundan sonra gelmesi Kur’ân-ı Kerîm’in indirilmesinin olaylara uygun olarak olduğunun açıklanması mahiyetindedir.⁶²⁴

Bu başlıkta konumuzla alakalı olarak bir örnekle yetiniyoruz⁶²⁵

Fiilin فَعَّل ve أَفْعَلَ Kalıbında Okunmasına Örnek:

Hucûrât sûresi 14. âyet: قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Bedevîler, ‘İman ettik’ dediler. Şunu söyle: ‘Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allah’a ve Rasûlüne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.’”⁶²⁶

Ebû Amr ve Ya’kûb لا يَلِتْكُمْ (lâ ye’litküm), on kırâatın diğerleri ise لَا يَلِتْكُمْ (lâ yelitküm) şeklinde okumuştur.⁶²⁷

Yukarıda işaret ettiğimiz لَا يَلِتْكُمْ lafızlarıyla okunmasıyla manası: “Bedevîler, ‘İman ettik’ dediler. Şunu söyle: ‘Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allah’a ve Rasûlüne itaat ederseniz amellerinizden hiçbir şeyi eksiltmez.’” olmaktadır.⁶²⁸

⁶²³ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/200.; trc. 8/165.; Zemahşerî, *Keşşâf*, 610.

⁶²⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/200.; trc. 8/165.

⁶²⁵ Diğer örnekler için bkz. **a.** En’âm 6/91 عَلَّمْتُمْ (Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 4/306; Hatib, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 2/484.), **b.** İsrâ 17/16 أَمَرْنَا/أَمَرْنَا (Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/43.; trc. 8/36.; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 230.; Hatib, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 5/30-31-32-33. ; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 283.), **c.** Yâsîn 36/14 فَعَزَّزْنَا/فَعَزَّزْنَا (Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 11/644.; trc. 11/587.; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 264.; Hatib, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 7/467. ; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 441.), **d.** Mürselât 77/23 فَزَّزْنَا (Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 15/344.; trc. 15/305.; Hatib, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 10/244-45. ; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 581. ; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 297.).

⁶²⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 516.

⁶²⁷ Hatib, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 9/90-91.; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 517.; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 281.

⁶²⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 13/598.; trc. 13/491.

Ebû Amr ve Ya'kûb ise bu lafzı - يَأْتِ (elete-ye'lete) fiilinden يَأْتِكُمْ şeklinde okumuştur. Bu kırâatın manayı farklılıklaştırmamakta olup ilk kırâat ile aynı anlamda olmaktadır.⁶²⁹

Fiilin فَعَّلَ ve فَاعَّلَ Kalıbında Okunmasına Örnek:

Rûm sûresi 32. âyet: مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا كُلُّ جُزْءٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ

“Dinlerini parçalayıp her bir grubun kendindekini beğendiği fırkalara ayrılanlardan olmayın.”⁶³⁰

Bu âyette dini olduğu gibi kabul etmeyen kimselerin davranışları anlatılmaktadır. İşaret ettiğimiz lafız Hamza ve Kisâî tarafından فارقوا (fâragû) şeklinde, on kırâatın diğerleri tarafından فَرَّقُوا (ferragû) lafzıyla okunmuştur.⁶³¹

فَرَّقُوا (ferragû) lafzıyla okunmasıyla “Sakın dinlerini parça parça eden” manasındadır. Yani kendi nefsi arzularının farklı farklı olması sebebiyle ibadet ettikleri hususlarda ihtilafa düşenlerden olmayın demektir.⁶³²

فَرَّقُوا ifadesi Hamza ve Kisâî tarafından فارقوا (fâregû) şeklinde okunmasıyla ise mana “Uymakla emredildikleri dinlerini terk ettiler.” olmaktadır.⁶³³

Her iki kırâat ile de inananlar dini değerler konusunda hasas olmaya davet edilmiştir.

Fiilin تَفَعَّلَ ve تَفَعَّلَ Kalıbında Okunmasına Örnek:

Bakara sûresi 222. âyet: وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَجِصِّ قُلْ هُوَ أَدْنَىٰ فَاغْتَرِلُوا الْيَسَاءَ فِي الْمَجِصِّ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ النَّوَائِبِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Sana kadınların aybaşı hallerini soruyorlar. De ki: O bir rahatsızlıktır. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.”⁶³⁴

⁶²⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 13/598.; trc. 13/491.

⁶³⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 406.

⁶³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 258.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 7/157.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 407.; Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 11/87.

⁶³² Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 11/88.; trc. 11/85.; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/498.

⁶³³ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 11/88.; trc. 11/85.; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/499.

⁶³⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 34.

İşaret ettiğimiz lafız Hamza, Kisâî ve Halef tarafından حَتَّى يَطْهَرَنَّ (hattâ yettahherne) şeklinde, on kırâatın diğerleri tarafından حَتَّى يَطْهُرَنَّ (hattâ yethürne) lafzıyla okunmuştur.⁶³⁵

“حَتَّى يَطْهَرَنَّ/Temizleninceye kadar” lafzı ile okunduğunda, işaret edilen ay hali kanının kesilmesi olmaktadır.⁶³⁶

Hamza, Kisâî ve Halef’in “يَطْهَرَنَّ/gusletme” lafzı ile şeddeli olarak okumalarında ise âyetin ay halinin bitmesinden sonra kadının eşiyle münasebetten önce gusletmesi gerekliliğine işaret ettiğini ifade etmiştir. Müfessir bu bağlamda bu iki farklı kırâat vechinden İmam Şafî ile İmam Ebû Hanîfe arasındaki; “kanın azamî süresi (on gün) sonunda kan kesilip gusletmeden önce hanım ile ilişki kurmanın caiz olup olmadığı” konusundaki görüş ayrılığı ortaya çıktığını belirtmiştir. İmam Ebû Hanîfe bunu caiz kabul ederken İmam Şafî’nin bunu kabul etmediğini aktarmıştır.⁶³⁷

On kırâatın diğerlerinin şeddesiz kırâatının, âdetin bitmesi anlamını taşıması muhtemel olsa da teşdîd ile okumada kadının yıkanması anlamı daha güçlü görünmektedir. Âyetin sonunda Allah’ın tövbe edenleri ve temizlenenleri sevdiği vurgulanmaktadır. Burada da kadının yapması gerekecek temizliğe işaret vardır. İhtiyata uygun olan da budur.⁶³⁸

2.3.6. Fiilin İsim, İsmi Fiil Olarak Okunması Sonucu Oluşan Kırâat Vecihleri

Bir takım kurrâ, âyetlerde yer alan bazı fiilleri isim bazı isimleri de fiil olarak okumuşlardır. Bu durumda da âyetlerin mana zenginlikleri artmıştır.

Hûd sûresi 46. âyet: قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

Âyetin ve işaret ettiğimiz lafızda bulunan fiilin isim ya da ismin fiil olarak okunması sonucu oluşan kırâat vecihlerinin manaya etkisinin daha iyi anlamak amacıyla bu âyetten önceki âyetle beraber meallere yer vermenin isabetli olacağı kanaatindeyiz.

“Nuh Rabbine niyaz ederek dedi ki: ‘Ey Rabbim! Benim oğlum’ Ken’an ‘şüphesiz ki benim ailemdendir.’ Sen de benim ailemin kurtulacağı vaadini verdin. ‘Senin vaadin elbette

⁶³⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 171.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 1/309.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 35.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/666.

⁶³⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/667.; trc. 1/556.

⁶³⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/667.; trc. 1/556.

⁶³⁸ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kiraat*, 380.

haktır. ' Yani vaadinden dönmen mümkün değildir. 'Sen de hükmedenlerin en adilisın ' en iyi bilensin ' dedi.'’’⁶³⁹

“Allah buyurdu ki: ‘Ey Nûh! O senin aileden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum. ’’’⁶⁴⁰

Kisâi ve Ya’kûb’un işaret ettiğimiz lafzı **عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ** (amile gayra sâlih), on kırâatın diğerleri ise **عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ** (amelün gayru sâlih) şeklinde okumuştur.⁶⁴¹

عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ kırâatı ile mana: “Çünkü o, iyi olmayan bir amel sahibidir.” ya da “Bu şekilde benden onun kurtulmasını istemen iyi olmayan bir ameldir. Çünkü o kâfirdir, kâfirler için de hiçbir şekilde kurtuluş yoktur.” şeklinde iki farklı şekilde tezâhür etmektedir.⁶⁴²

Kisâi ve Ya’kûb’un **عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ** şeklinde⁶⁴³ okuduğu vecih ile ise mana: “O salih olmayan bir amel işledi.” demek olup zamir ise oğluna aittir.⁶⁴⁴

Tahâ sûresi 85. âyet:

قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ

“Allah, ‘Fakat’ dedi, ‘Biz senden sonra kavmini sınadık ve Sâmirî onları yoldan çıkardı. ’’’⁶⁴⁵

Bu âyet, Hz. Musa’nın kavminden ayrılışından sonra buzağıya tapma hususunda onların sınanması ve Sâmirînin onları saptırmasını konu edinir. Yani buzağıya tapma ve ona ibadete davet sûretiyle sapıklık ve hüsrana Sâmirî tarafından düşürüldükleri anlatılır. Bunlar, Hz. Musa’nın Hz. Harun ile birlikte bıraktığı kimseler olup, altı yüz bin kişi oldukları rivâyetler arasındadır. Aralarından on iki bin kişi dışında buzağıya tapmaktan kurtulan olmamıştır.⁶⁴⁶

⁶³⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 6/388.

⁶⁴⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 226.

⁶⁴¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 217.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-‘aşru’l-mütevâtir*, 227.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 4/67-68.

⁶⁴² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 6/388.; trc. 6/323.; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-mühîr*, 6/162.

⁶⁴³ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 6/385.

⁶⁴⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 6/388.; trc. 6/323.; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-mühîr*, 6/162.

⁶⁴⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 316.

⁶⁴⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/616.

İşaret ettiğimiz lafız cumhurun kırâatına göre أَضْلَهُمْ (edallehüm) şeklinde okunmasıyla⁶⁴⁷ mana: “Dedi ki: Gerçekten biz senden sonra kavmini fitneye düşürdük. Sâmirî de onları saptırdı.” olmaktadır.⁶⁴⁸

أَضْلَهُمْ lafzı, şâzz bir kırâat olan İbn Muâz’ın kırâatında أَضْلَهُمْ (edallühüm) şeklinde ism-i tafdîl olarak da okunmuştur. Bu kırâata göre mana “Sâmirî aralarında en ileri derecede sapık olandır.” olmaktadır. Çünkü Sâmirî saptırıcı olduğu gibi, bunun yanında kendisi de sapkındır. Bu şahıs, Sâmira adı ile anılan İsrâîloğulları’ndan bir kabileye mensup bir kimsedir.⁶⁴⁹

Enbiyâ sûresi 51. âyet:

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ

“Biz daha önce İbrâhim’e doğru düşünme yeteneği vermiştik. Biz onu biliyorduk.”⁶⁵⁰

Cumhurun kırâatına göre رُشْدَهُ (ruşdehû) lafzıyla⁶⁵¹ okunduğunda mana: “Şüphesiz biz daha önce İbrahim’e de hakkı bulma kabiliyetini vermiştik.” olmaktadır. Aynı zamanda bu kırâatı “Eğer (yetim çocukların) rüşte erdiklerini açıkça görürseniz mallarını kendilerine verin.”⁶⁵² âyeti de destekler mahiyettedir.⁶⁵³

Bu lafız Îsâ es-Sekafî tarafından رُشْدَهُ (raşedehû) şeklinde okunmuştur. Müfessir, bu şâzz kırâata işaret etmek sûretiyle bu lafzı ile okunduğunda rüştün, Hz. İbrahim’e izafe edildiğini bunun manasının, onun bu kabiliyetinin ayrı bir anlamı olması olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁴

Her iki kırâatta da Hz. İbrahim’in peygamberliğe liyâkâtı vurgulanmaktadır.⁶⁵⁵

Şuarâ sûresi 111. âyet:

قَالُوا أَنْتُمْ مِنْ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ

“Şöyle cevap verdiler: Seni toplumun en aşağı kesiminin izlediğini göre göre sana iman eder miyiz?”⁶⁵⁶

⁶⁴⁷ Hatîb, Mü’cemü’l-Kırâât, 5/478.

⁶⁴⁸ Zühaylî, et-Tefsîru’l-Münîr, 8/616.

⁶⁴⁹ Zühaylî, et-Tefsîru’l-Münîr, 8/616.

⁶⁵⁰ Hayrettin Karaman vd., Kur’an Yolu Meali, 325.

⁶⁵¹ Hatîb, Mü’cemü’l-Kırâât, 6/30.

⁶⁵² en-Nisa, 4/6.

⁶⁵³ Zühaylî, et-Tefsîru’l-Münîr, 9/78.; trc. 9/67.

⁶⁵⁴ Zühaylî, et-Tefsîru’l-Münîr, 9/78.; trc. 9/67.

⁶⁵⁵ Zühaylî, et-Tefsîru’l-Münîr, 9/78.

⁶⁵⁶ Hayrettin Karaman vd., Kur’an Yolu Meali, 370.

Yukarıda işaret ettiğimiz kelime Ya’kûb tarafından اَتَّبَاعَكَ (etbâ’uke), on kırâatın diğerleri tarafından ise اِتَّبَعَكَ (ittebe’ake) lafzıyla okunmuştur.⁶⁵⁷

Mezkûr âyette yer alan kırâatlardan اَتَّبَعَكَ lafzı ile okunmasına dayalı kırâata göre mana: “Onlar en aşağı kişiler sana uymuş iken hiç biz sana iman eder miyiz? dediler.”⁶⁵⁸ olmaktadır.

Ya’kûb tarafından okunan “اَتَّبَاعَكَ /sana uyanlar” kelimesi ile ise mana: “Şöyle cevap verdiler: Sana uyanların toplumun en aşağı kesimi olduğunu göre göre sana iman eder miyiz?”⁶⁵⁹ olmaktadır.

Bu âyet, kâfirler için olup onların akıllarının geriliğine ve onların sadece maddeye ve dünyanın değersiz metalarına değer verdiklerine delil teşkil etmektedir. Onların tabi olmamalarının yegâne sebebi düşünce ve basiretlerinin eksikliği değildir. Onlar mal ve kıdem beklentilerinden dolayı İslâma tâbi olmamışlardır.⁶⁶⁰

2.3.7. İsmi İskeletinin Değişmesi Sonucu Oluşan Kırâat Vecihleri

Kurrâ, kimi yerde âyetin cümle içindeki anlamına uygun olarak bazı kelimeleri, anlamları ve kalıpları farklı olacak şekilde okumuşlardır. Buna dair bir kaç misal verelim:

Bakara sûresi 102. âyet: وَاتَّبِعُوا مَا نَزَّلْنَا عَلَىٰ مَلِكٍ سُلَيْمٍ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٌ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

“Onlar, Süleyman’ın hükümrânlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil’de iki meleğe, Hârût’la Mârût’a indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki bu iki melek, “Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!” demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa Allah’ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayanı değil zarar vereni öğreniyorlardı. Andolsun onlar, bunu (sihir) satın alan

⁶⁵⁷ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 371.; Hatîb, Mü’cemü’l-Kırâât, 6/437.; Belfekî, el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir, 251.

⁶⁵⁸ Zühaylî, et-Tefsîru’l-Münîr, 10/201.; trc. 10/167.; Taberî, Câmiu’l-beyân, 17/602.

⁶⁵⁹ Zühaylî, et-Tefsîru’l-Münîr, 10/201.; trc. 10/167.

⁶⁶⁰ Zühaylî, et-Tefsîru’l-Münîr, 10/201.; Beyzâvî, Envâru’tenzîl Ve Esrâru’t-te’vîl, 4/144.

kimsenin âhiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi!”⁶⁶¹

Bu âyette Hz. Süleyman dönemindeki Yahudilerin, Allah’ın Kitabını bir kenara attıkları, haham ve ilim adamlarından bir kesiminde büyücülüğe ve gözbağcılığa uydukları anlatılmaktadır. O dönemde şeytanlar semadan hırsızlık yaparak bir takım şeyleri işitmiş, işittiklerine pek çok yalanlar katarak bunları kâhinlere öğretmiştir. Onlar da bu öğrendikleri telkinleri insanlara öğretmiştir. Hz. Süleyman’a da büyü nispet edilmiştir. Allah, Hz. Süleyman’ın bu gibi şeylerle uğraşmadığını açıklayarak, bu iddialarını reddetmektedir. ⁶⁶²

Cumhurun kırâatına göre işaret ettiğimiz lafız الْمَلَكَيْنِ (melekeyni)/iki melek ⁶⁶³ şeklinde okunmuştur. Bu kırâata göre mana: “(Şeytanlar) insanlara, Babil’deki iki melek olan Hârût ile Mârût’a indirilenleri de öğretiyorlardı.”⁶⁶⁴ olmaktadır. Müfessir, Hârut ile Mârût’un aslında Allah’a ibadet eden iki salih insan olduğunu insanların onlara melek demelerinin ise huy ve yaşayışları sebebiyle meleğe benzediklerinden dolayı olduğunu ifade etmiştir. Bunu destekler mahiyette Hasan-ı Basrî’nin “الْمَلَكَيْنِ/iki melek” lafzını insanlar arasında Hârût ve Mârût’un sözlerinin dinlenmesi açısından hükümdarlara benzediklerini ifade etmek üzere “الْمَلَكَيْنِ (melikeyni)/yani iki hükümdar” şeklinde okuduğunu aktarmıştır. ⁶⁶⁵

Birbirini destekler mahiyetteki bu iki kırâatla Yahudiler tarafından Hz. Süleyman’a isnad edilen büyü ve buna bağlı olarak peygamberliğini inkâr durumu muhal olmaktadır. Bu âyetle aynı zamanda Hz. Peygamber’e atılan büyü, sihir iftiraları da savuşturulmuş olmaktadır.

Furkân sûresi 48. âyet: وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا

“Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O’dur.”⁶⁶⁶

⁶⁶¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 15.

⁶⁶² Hilâlî, *El-İstiâb fî Beyâni’l-esbâb*, 1/48; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/268.; trc. 1/215.

⁶⁶³ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 1/164.

⁶⁶⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/268.

⁶⁶⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 1/268.; trc. 1/215.

⁶⁶⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 363.

İşaret ettiğimiz lafzı Âsım بُشْرًا (büşran), İbn Âmir ise نُشْرًا (nüşran) olarak okumuştur.⁶⁶⁷

Âsım'ın kırâatına göre mana “Rahmetinin önünde rüzgârları bir müjdeci olarak gönderen de O’dur.”⁶⁶⁸ olmaktadır. Burada rahmet ile kastedilen yağmurdur. Rüzgârlar, üzerinden geçtikleri şehirlere yağmurun müjdesini vermektedir.⁶⁶⁹

بُشْرًا /bir müjdeci lafzını İbn Âmir نُشْرًا /dağınık halde şeklinde okumuştur.⁶⁷⁰ Bu vecih ile ise mana: “Rahmetinin önünde her tarafa dağılmış rüzgârları gönderen de O’dur.”⁶⁷¹ olmaktadır. Bu kırâat, yağmur öncesi bulutların şehrin gökyüzünü kaplamasını anlatmaktadır.⁶⁷²

Bu iki kırâat ile ismin iskeletinin değişmesiyle manayı zenginleştirdiği görülmektedir.

Ahzâb sûresi 40. âyet: مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, fakat o Allah’ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilmektedir.”⁶⁷³

İşaret ettiğimiz lafzı Âsım خَاتَم (hâtem), on kırâatın diğerleri ise حَاتِم (hâtim) olarak okumuştur.⁶⁷⁴

Âsım'ın işaret ettiğimiz lafzı خَاتَم şeklinde okuduğunda mana: “Gerçekten Muhammed, Allah’ın rasûlü ve nebilerin kendisiyle mühürlendiği kişidir.” olmaktadır. Bu kırâat ile خَاتَم kelimesi Hz. Peygamber’in (s.a.s) peygamberler için bir mühür ve damga gibi olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷⁵

⁶⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 250.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 6/360-61.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 364.

⁶⁶⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 10/85.; trc. 10/71.

⁶⁶⁹ Fârisî, *el-Hucce fi İleli'l-Kırâati's-Seb'*, 4/73.

⁶⁷⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 10/83.

⁶⁷¹ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 10/85.; trc. 10/71.

⁶⁷² Fârisî, *el-Hucce fi İleli'l-Kırâati's-Seb'*, 4/73.

⁶⁷³ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 422.

⁶⁷⁴ Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 7/292-93.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 423.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 261.; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 11/340.

⁶⁷⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 11/361.; trc. 11/327.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 290.

حاتم kelimesi ile okunmasıyla ise mana, “Hz. Muhammed (s.a.s) onları sona erdirmiştir, yani onların sonuncusu olarak gelmiştir.” olmaktadır.⁶⁷⁶

Her iki kırâat ile de Hz. Peygamber’in (s.a.s) son peygamber olduğuna vurgu söz konusudur.

Yâsîn sûresi 33. âyet:

وَإِنَّ لَهُمُ الْأَرْضَ الْمَيْتَةَ أَخْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ

“Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik ve ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) yiyorlar.”⁶⁷⁷

Bu âyet ile insan etrafını gözlemlemeye davet edilmiştir. Her gün aynı şeyleri gören insan dikkat duygusunu maalesef kaybetmektedir. Her ân istifade ettiği maddelere karşı duyarsızlaşmaktadır. Bu âyet ile görüldüğü üzere en yakınlarındakine yani toprağa dikkat çekilmiş ve onun üzerinden Allah’ın hikmetleri gözler önüne serilmiş, insana âdeta bir iman tazelenmesi yaşatılmıştır.

İşaret ettiğimiz lafız Nâfi’ ve Ebû Amr tarafından المَيِّت (meyyit), on kırâatın diğerleri tarafından ise المَيِّتَة (meyte) şeklinde okunmuştur.⁶⁷⁸

On kırâatın kalanlarının kırâatında yer alan “المَيِّتَة/Meyte” kelimesi ölü manası taşımaktadır. Yani üzerinde bitki bulunmayan toprağı ifade etmektedir.⁶⁷⁹

Nâfi’ ve Ebû Amr tarafından المَيِّت (meyyit) şeklinde okunduğunda ise bu iki lafız arasındaki farkı şöyledir: İlk kelime gerçekten ölen kimse için, ikinci kelime ise ölecek kimse için kullanılır.⁶⁸⁰

İlk kırâat ile hâlihazırda toprağın cansız olduğu, ikinci kırâat ile ise hâlihazırda canlı olduğu fakat günün birinde cansız olacağına dikkat çekilmiştir. Her iki okuyuş da manayı zengin kılmakta olup ilk okunuş, dile daha kolay geldiği için daha yaygındır.

⁶⁷⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 11/361.; trc. 11/327,338.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 290.

⁶⁷⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 441.

⁶⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 265.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 7/482.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 442.; Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 12/10.

⁶⁷⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 12/13.; trc. 12/12.

⁶⁸⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 10/85.

İsm-in iskeletinin değişmesine bağlı başka kırâatlar ve onlara bağlı olarak manaya etkiler de bulunmaktadır.⁶⁸¹ Fakat biz bu örneklerle yetineceğiz.

2.3.8. Kelimenin İsm-i Fâil Veya İsm-i Mef'ûl Olarak Okunması Sonucu Oluşan Kırâat Vecihleri

Bundan önceki bölümde kırâat farklılıklarının yönlerini ele alırken örnekler verdiğimiz gibi kırâat farklılıklarının ortaya çıkan yönlerinden birisi de bir ismin, bazen ism-i fâil ve ism-i mef'ûl olarak okunabilmesidir. Konu ile alakalı öne çıkan farklı okumalardan âyetlerin anlamlarına yansıyan ihtilafa dair burada bir kaç misal üzerinde durulacaktır.

Yûnus sûresi 2. âyet: أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ

“İçlerinden bir kişiye, ‘insanları uyar ve iman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele’ diye vahiy göndermemiz insanlar için şaşılacak bir şey midir? Bir de inkâr edenler, ‘bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü’ demektedirler.”⁶⁸²

Hangi şekilde olursa olsun kâfirler, Kur’ân-ı Kerîm’i ve onun kendisine indirildiği Hz. Peygamber’i sihir yapmak ve sihirbaz olmakla vasıflandırmışlardır. Bunun sebebi

⁶⁸¹ Diğer örnekler için bkz. **a.** Bakara 2/61 ثَوْمًا/ثُومًا (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 1/188.; trc. 1/152.; Hatib, *Mu'cemü'l-Kirâat*, 1/112.), **b.** En'âm 6/161 قِيمًا/قِيمًا (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 4/478; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 200.; Hatib, *Mu'cem*, 2/599-600.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 150.), **c.** İsrâ 17/93 زُحْرُفٍ/الْوَلَايَةِ/الْوَلَايَةِ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 8/179; trc. 8/147.; Hatib, *Mu'cem*, 5/120), **d.** Kehf 18/44 الْوَلَايَةِ/الْوَلَايَةِ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 8/274; trc. 8/220.; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 151.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 233.; Hatib, *Mu'cem*, 5/223-24.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 298.) **e.** Enbiyâ 21/91 فِيهَا/فِيهِ (Hatib, *Mu'cem*, 9/532; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 9/133), **f.** Mü'minûn 23/89 اللَّهُ/اللَّهُ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 9/417; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 246.; Hatib, *Mu'cem*, 6/200-203.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 347.), **g.** Neml 27/43 أَنه/أَنه (Hatib, *Mu'cem*, 6/527; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 10/330.), **h.** Ankebût 29/8 حَسَنًا/حَسَنًا (Hatib, *Mu'cem*, 7/89-90; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 10/567.), **i.** Rûm 30/50 أَثَرُ/أَثَرُ (Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münir*, 11/113.; trc. 11/108; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 258.; Hatib, *Mu'cem*, 7/170-71.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 409.), **j.** Yâsîn 36/35 ثَمَرُهُ/ثَمَرُهُ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münir*, 12/33; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 265.; Hatib, *Mu'cemü'l-Kirâat*, 7/483-84.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 442.), **k.** Ahkâf 46/9 بَدِيعًا/بَدِيعًا (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münir*, 13/330; trc. 13/262.; Hatib, *Mu'cemü'l-Kirâat*, 8/482-833.), **l.** Muhammed 47/15 أَسِين/أَسِين (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münir*, 13/423; trc. 13/337.; Hatib, *Mu'cemü'l-Kirâat*, 9/11-13.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 508.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 279.), **m.** Kâf 50/40 إِذْ بَارَأْنَاهُ أَذْيَارًا (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münir*, 13/645; trc. 13/531.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 28.; Hatib, *Mu'cemü'l-Kirâat*, 9/117.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 520.), **n.** Rahmân 55/70 خَيْرَاتٍ/خَيْرَاتٍ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, 14/249; trc. 14/198.; Hatib, *Mu'cem*, 9/281-82.), **o.** Hâkka 69/9 مَنْ قَبْلَهُ/مَنْ قَبْلَهُ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münir*, 15/86; trc. 15/82; Hatib, *Mu'cemü'l-Kirâat*, 10/53-54.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 567.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 291.), **p.** Fecr 89/3 الْوُثْرُ/الْوُثْرُ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münir*, 15/601; trc. 15/491.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 299.; Hatib, *Mu'cemü'l-Kirâat*, 10/414-415.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 593.), **q.** Beyyine 98/7 الْبَرِيَّةُ/الْبَرِيَّةُ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münir*, 4/224; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 301.; Hatib, *Mu'cemü'l-Kirâat*, 10/527-28.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 598.).

⁶⁸² Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 207.

Kur’ân’ın kalplerdeki tesirinin kuvvetidir. Dikkatleri çeken, gönüllerde iz bırakan, sebebi bilinemeyen, üst düzey her garip davranışa onlar “sihir” adını vermişlerdir. Tabi daha sonra Arap dâhileri ve düşünürleri Kur’ân’ın sihir olmadığını kavradılar. Çünkü sihri tecrübe edip öğrenmişlerdi. Kur’ân’ı, sihirle bağdaştıramadılar. Sihirbazlık, hile ve göz boyamaya veya bazı eşyanın özelliklerine veya yıldızlar ilmine ya da psikolojik bazı araştırmalara dayanan bir ilimken Kur’ân, tecrübe, duygu, gözlem ve mukayese ile değerlendirildiğinde bütün bu şeylerle kesinlikle ilgili değildi. Bunlardan tamamen ayrı, bunların üstünde bir kitaptı.”⁶⁸³

Yukarıda işaret ettiğimiz lafız Nâfi’, Ebû Amr ve İbn Âmir tarafından سِحْر (sihr) şeklinde okunmuştur.⁶⁸⁴ Bu kırâat vechiyle mana: “*Bu apaçık bir sihirdir.*” şeklindedir. Buradaki işaret Kur’ân’a olup âyet “*Bu Kur’ân, apaçık bir sihirdir.*” anlamına hâizdir.⁶⁸⁵

On kırâatın diğerlerinin ism-i fâil özelliği taşıyan سَاحِر (sâhir) kırâatına göre ise mana⁶⁸⁶ “*Kâfirler dediler ki: Bu apaçık bir sihirbazdır.*” yani “*Muhammed apaçık bir sihirbazdır.*” olmaktadır.⁶⁸⁷

Her iki kırâatta da görüldüğü üzere kâfirler, kendi cinslerinden birinin onlara peygamber olarak gönderilmesine, mu’ciz kelâmı kendilerine tebliğ etmesine karşılık ona inanmak yerine peygambere sihirbaz, kelâma sihir diyerek inkârı tercih etmişlerdir.

Kasas sûresi 48. âyette bu âyet ile benzer kırâat farklılıkları yer almaktadır.⁶⁸⁸

Kehf sûresi 74. âyet: فَأَنْطَلَقًا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَاقْتُلْتُهُ قَالَ أَتَتَلَّتْ نَفْسًا رَّجِيمَةً بَعْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا

“Yine yola koyuldular. Nihâyet bir erkek çocuğa rastladıklarında, o kul hemen onu öldürdü. Mûsâ dedi ki: “Masum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın!”⁶⁸⁹

Bu âyette Hz. Musa ile Hızır’ın yolcuğu anlatılmaktadır. Yolculuklarının bir bölümünde, gemiden indikten sonra yürüyerek yollarına devam ettiler. Nihâyet bir erkek

⁶⁸³ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 6/105.

⁶⁸⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 6/100.

⁶⁸⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 6/104.; trc. 6/93.; Fârisî, *el-Hucce fi İleli 'l-Kırâati's-Seb'*, 3/174.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 195.

⁶⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 212.; Hatîb, *Mü'cemü 'l-Kırâât*, 3/491.; Belfekî, *el-Kırââtü 'l-'aşru 'l-mütevâtir*, 208.

⁶⁸⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 6/104.; trc. 6/93.; Fârisî, *el-Hucce fi İleli 'l-Kırâati's-Seb'*, 3/174.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 195.

⁶⁸⁸ bkz. Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 10/483.; trc. 10/408.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 256.; Hatîb, *Mü'cemü 'l-Kırâât*, 7/53-54.; Belfekî, *el-Kırââtü 'l-'aşru 'l-mütevâtir*, 391.

⁶⁸⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 300.

çocuğa rastladılar. Henüz ergenlik çağına ulaşmamış küçük çocuklarla oynayan bir çocuk gördüler. Hepsinden daha bir güzeldi. Hızır, çocuğu hemen öldürdü. Yani Hz.Hızır, bu çocuğu ya bıçakla kesmek sûretiyle veya bir başka şekilde öldürdü. Müfessir, âyetin bu kısmında “öldürdü” fiilinin başına “fe” harfinin gelmesinin, onu görür görmez, beklemeksizin ve herhangi bir durumun ortaya çıkması için tetkike girişmeksizin, karşılaşmasıyla öldürmesinin bir olduğunu anlatmak için olduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁰

Âyette işaret ettiğimiz lafız iki farklı şekilde okunmuştur. Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Câ’fer ve Ruveys lafzı زَكِيَّةً (zekiyyeten) şeklinde okumuştur. On kırâatın diğerleri ise زَاكِيَّةً (zâkiyyeten) lafzıyla okumuştur.⁶⁹¹

İsm-i fâil olan زَاكِيَّةً lafzıyla okunduğunda “tertemiz/günahsız” anlamı almak sûretiyle âyetin bu kısmının manası: “(Ona) *Cana karşılık olmaksızın tertemiz, günahsız bir kimseye mi kıydın?*” olmaktadır. Hz.Musa, Hızır’ın yaptığı bu işi reddedecek bir üslûpla “Nasıl olur günahlardan arınmış tertemiz bir kişiyi öldürebilirsin?” demiştir.⁶⁹²

Nâfi’, İbn Kesîr ve Ebû Amr tarafından زَكِيَّةً şeklinde okuduğunda⁶⁹³ ise bu lafız ile “*Senin uygulaman gereken bir kısas hakkı olmaksızın onu nasıl öldürürsün?*” anlamındadır.⁶⁹⁴

İlk kırâat ile haksız yere cana kıymanın yanlışlığına vurgu yapılmış, ikinci kırâat ile ise müfessir, fıkıh âlimi yönünü ön plana çıkarmak sûretiyle kısasa işaret ederek âyeti manalandırmıştır. Her iki kırâat ile de âyet anlam zenginliği kazanmaktadır.

Meryem sûresi 51. âyet:

وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا

“Bu kitapta Mûsâ’yı da okuyarak an. Gerçekten o ihlâslı biriydi, elçi-peygamberdi.”⁶⁹⁵

Âyette işaret ettiğimiz lafız, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef tarafından مُخْلَصًا (muhlesan) şeklinde ism-i mef’ûl, on kırâatın diğerleri tarafından ise مُخْلِصًا (muhlisan)

⁶⁹⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/317.

⁶⁹¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 235.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 5/267-68.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 301.

⁶⁹² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/317.; trc. 8/253.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırâati’s-seb’a*, 227.

⁶⁹³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 235.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kırâât*, 5/267-68.; Belfekî, *el-Kırââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 301.; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/313.

⁶⁹⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 8/317.; trc. 8/253.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırâati’s-seb’a*, 227.

⁶⁹⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 307.

şeklinde ism-i fâil olarak okunmuştur.⁶⁹⁶ Aynı kırâat farklılıkları Hicr sûresi 40. âyette de yer almaktadır.⁶⁹⁷

Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef'in مُخْلِصًا kırâatıyla okunduğunda⁶⁹⁸ anlamı, “İhlâsa erdirilmiş” yani kirliliklerden arındırılmış, seçilmiş, süzölmüş olmaktadır.⁶⁹⁹ Bu lafız aynı zamanda Allah'ın seçtiği kişi manasına da gelmektedir.⁷⁰⁰

مُخْلِصًا şeklindeki okuyuşla ise “ibadetinde şirk ve riyadan uzak, ihlâslı, muvahhid, kendisini Allah'a teslim etmiş” manasındadır.⁷⁰¹

Bu kırâatlarla Allah, Hz.Musa'nın kendisini Allah'a adanmış salih bir peygamber olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰²

Bu iki kırâat ile alakalı olarak ayrıca şu değerlendirmeyi yapmak da mümkündür: Kişi, ibadetinde şirk ve riyadan uzak olup Allah'a teslim oldukça Allah da onu kirliliklerden arındırır.

Sebe sûresi 5. âyet:

وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ لَهمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٍ

“Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çaba harcayanlara ise en kötüsünden elem verici bir azap vardır.”⁷⁰³

Âyette işaret ettiğimiz lafız, İbn Kesîr ve Hafs tarafından مُعَاجِزِينَ (mü'acciziyn) şeklinde ve on kırâatın diğerleri tarafından ise مُعَاجِزِينَ (mü'âciziyn) şeklinde her ikisi de ism-i fâil olarak okunmuştur.⁷⁰⁴

مُعَاجِزِينَ lafzına âciz bırakma anlamı vermek sûretiyle âyete: “Âyetlerimiz hakkında bizi âciz bırakmaya yeltenenlere gelince en kötüsünden elem verici bir azap vardır.” manalandırmıştır. Bu kırâat ile diriliş ve cezanın olmadığına inanların, Allah'a karşı

⁶⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 239.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 5/373.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 308.

⁶⁹⁷ Bkz. Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 7/336.; trc. 7/258.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 226.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 2009, 4/551.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 264.

⁶⁹⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 8/453.

⁶⁹⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 8/454.; trc. 8/353.

⁷⁰⁰ Çetin, *Kıraatların Tefsîre Etkisi*, 239.; Beyzâvî, *Envâru'tenzîl Ve Esrâru't-te'vîl*, 4/13.

⁷⁰¹ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 8/454.; trc. 8/354.

⁷⁰² Çetin, *Kıraatların Tefsîre Etkisi*, 240.

⁷⁰³ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 427.

⁷⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 262.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 7/332.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 428.; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 11/463.

kazanacaklarını zannederek yarıştıkları ama muhakkak elem verici azabın onlara tattırılacağı anlatılmaktadır.⁷⁰⁵

مُعْجَزِينَ kelimesinin İbn Kesîr ve Ebû Amr tarafından معْجَزِينَ şeklinde okunduğunda ise manası “Kur’ân âyetlerine iman etmeyi engelleyip oyalayanlar” olmaktadır. Bu kırâat ile ise Kur’ân okunduğunda insanları etkileyeceğine ve insanların iman edeceğine emin olan müşriklerin, Kur’ân’ın sesini bastırmak için çeşitli yollara başvurdıkları anlatılmaktadır.⁷⁰⁶

Kelimenin ism-i fâil veya ism-i mef’ûl olarak okunması sonucu oluşan kırâatlarla ilgili olarak bu örneklerle yetineceğiz.⁷⁰⁷ Şimdi bu bölümümüzün son başlığı olan ismin tekil veya çoğul olarak okunması sonucu oluşan kırâatlara ve manaya etkilerini ele alacağımız örneklerle geçelim.

2.3.9. İsmi Tekil Veya Çoğul Olarak Okunması Sonucu Oluşan Kırâat Vecihleri

Kırâatları incelediğimizde karşımıza çıkan özelliklerden biri de kelimelerin tekil ve çoğul olarak okunmuş olmasıdır. Bir kısım kurrâ bazı kelimeleri tekil okurken diğerleri ise çoğul kalıbında okumuşlardır.⁷⁰⁸ Kelimenin tekil ve çoğul olarak okunması, Arap dilinin bir özelliği olarak fiillerde değil isimlerde söz konusudur. Bununla birlikte, bu okuyuşlarında kelimenin âyet içinde bulunduğu bağlamı, Kur’ân’ın diğer âyetlerinde yer alan benzer kelimeleri, Hz. Peygamber’den bu okuyuşu destekleyen ayrıca bir haber varsa onu ve Arap dilinin kurallarından da hareketle değerlendirmeye almışlardır. Örneğin bir ismin çoğul kalıbı yerine tekil okunmasını tercih edenler, kelimenin müfred olarak okunmasına rağmen kendisi ile umûmun ve çoğulun kastedilmesinin Arap dilinde mümkün olduğunu gerekçe olarak sunmuşlardır. Doğal olarak bunu söyleyen kimselerin de kimi yerde başka kelimeleri çoğul okudukları olmuştur. Özetle kurrâ, kendilerine gelen bir kırâat rivâyetinin dil kuralıyla da temellendirmesini yapmıştır.⁷⁰⁹ Bu bağlamda ismin tekil veya çoğul olarak okunması sonucu oluşan kırâat vecihlerine ve manaya yansımalarına örnekler verelim:

⁷⁰⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 11/465.; trc. 11/432.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 292.

⁷⁰⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 11/465.; trc. 11/433.; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 292.

⁷⁰⁷ Diğer örnekler için bkz. a. En’âm 6/159 فَاوَقَّوْا (Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 4/470; trc. 4/413; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 200.; Belfekî, *el-Kırââtü 'l-'aşru 'l-mütevâtir*, 150.; Hatîb, Mü’cemü'l-Kırâât, 4/595-96), b. Kehf 18/94 خَرَجَا/خَرَجَا (Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 7/336.;trc. 8/275.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 226.; Hatîb, Mü’cemü'l-Kırâât, 4/551.; Belfekî, *el-Kırââtü 'l-'aşru 'l-mütevâtir*, 264.), c. Mü’minûn 23/15 لَمِثُونٍ/لَمِثُونٍ (Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 9/340), d. Şuârâ 26/56 حَذُّونَ/حَذُّونَ (Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 10/173.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 251.; Hatîb, Mü’cemü'l-Kırâât, 6/420-22. ; Belfekî, *el-Kırââtü 'l-'aşru 'l-mütevâtir*, 369.) e. Şuârâ 26/149 فَارِهِينَ/فَرِهِينَ (Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 10/218.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 252.; Hatîb, Mü’cemü'l-Kırâât, 6/449. ; Belfekî, *el-Kırââtü 'l-'aşru 'l-mütevâtir*, 373.).

⁷⁰⁸ Önen, *Kıraat Tarihi Ve Kıraat Farklılıkları*, 185.

⁷⁰⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 1/398.

Sâd sûresi 45. âyet:

وَأَذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِيَ الْأَيْدِي
وَالْأَبْصَارِ

“Güçlü ve basîretli kullarımız İbrahim, İshâk ve Yakub ’u da an.”⁷¹⁰

İşaret ettiğimiz lafzı İbn Kesîr عِبَادَنَا (‘ibâdenâ), on kırâatın diğerleri ise عَبْدَنَا (‘abdenâ) şeklinde okumuştur.⁷¹¹

“عِبَادَنَا/kullarımız” lafzı ile okunduğunda mana: “ Kuvvetli (ibadette kuvvet sahibi) basiretli kullarımız (dinde basiret ve fıkıh/derin anlayış sahipleri ve dinin esrarını bilen kimseleri) İbrahim, İshâk ve Yakub ’u an.” olmaktadır.⁷¹²

İbn Kesîr’in bu lafzı عَبْدَنَا şeklinde okunduğunda ise kelimenin manası “kulumuz” olmaktadır.⁷¹³

Her iki kırâat ile de âyet benzer anlamlara sahip olup kırâatlar manayı zengin kılmıştır.

Zümer sûresi 36. âyette de bu âyet ile benzer kırâat farklılıkları yer almaktadır.⁷¹⁴

Zümer sûresi 17. âyet: وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فَبَشِّرْ عِبَادَ

“Tâğût’tan, ona kulluk etmekten kaçınan ve içtenlikle Allah’a yönelenler için müjde vardır. O hâlde, kullarımı müjdele!”⁷¹⁵

İşaret ettiğimiz lafzı cumhur الطَّاغُوت (tâğût), Hasan Basrî ise الطواغيت (tavâğît) şeklinde okumuştur.⁷¹⁶ Cumhurun kırâatıyla âyetin manası: “Tağût’a kulluk etmekten kaçınan ve Allah’a yönelenlere müjde vardır.” olmaktadır. Müfessir tağût⁷¹⁷ kelimesini ve âyeti şöyle açıklamıştır: “Putlara ve şeytana kulluk etmekten kaçınan ve Allah dışındaki

⁷¹⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 455.

⁷¹¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 270.; Hatîb, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 8/107. ; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 456.

⁷¹² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 12/234.; trc. 12/216.; İbn Ebî Meyem, *el-Mûdah*, 3/1102.

⁷¹³ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 12/232.; trc. 12/216.; İbn Ebî Meyem, *el-Mûdah*, 3/1102.

⁷¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 12/321.; trc. 12/293.; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 271.Hatîb, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 8/160-61. ; Belfekî, *el-Kirââtü’l-’aşru’l-mütevâtir*, 462.

⁷¹⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meali*, 459.

⁷¹⁶ Hatîb, *Mü’cemü’l-Kirâât*, 8/147.

⁷¹⁷ “Bu kelime tuğvân kökünden türeyen “azmak, sınırı aşmak” anlamındaki bir isim/sıfattır. Müfred-cemi ve müzekker-müennesi aynı şekilde kullanılmaktadır. Asıl mânası “aşırı derecede azgın ve mütecaviz”dir. Bu bağlamda Allah’tan başka tapınan/kul olunan ve hak yoldan saptıran her varlık, put, şeytan, kâhin ve sihirbaz tâğûtun kapsamı içindedir.” Metin Yurdagür, “Tâğût”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/372.

şeylerden yüz çevirerek yalnızca O'na yönelenler için, kıymetli bir karşılık göreceklerine dair büyük bir müjde vardır. Bu müjde cennettir.”⁷¹⁸

Aynı zamanda müfessir, “Tağut” kelimesinin hem teklik hem de çokluk ifade eden varlıklar hakkında kullanıldığını, putlara ve şeytana kulluk etmenin kastedildiğini ifade etmiştir. Çünkü böyle bir kulluğu emreden ve güzel gösteren şeytandır. Küfür ve isyanın sebebi de odur. Kelime الطواغيت lafzı ile tağut kelimesinin çoğulu olarak da şâzz kırâat ile de aynı anlama hâizdir. Zira tağut kelimesi hem teklik hem de çokluk ifade etmektedir.⁷¹⁹

Fussilet sûresi 47. âyet: إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِيَ قَالُوا أَدْنَاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ

“Kıyametin zamanını bilmek sadece Allah’a havale edilir; kezâ O’nun bilgisi olmadan ne meyveler kabuklarını çatlatıp çıkar ne de bir dişi gebe kalıp doğurur. Allah onlara, “Tanrılıkta bana ortak saydıklarınız nerede?” diye seslendiği gün, “Sana açıkça söyleyelim, içimizde (sana ortak bulunduğu dair) bir tanık yok” derler.”⁷²⁰

Yukarıda işaret ettiğimiz lafız Nâfi’, İbn Âmir, Hafs, Ebû Ca’fer tarafından ثَمَرَاتٍ (semerât), on kırâatın diğerleri tarafından ise ثَمَرَة (semera) şeklinde okunmuştur.⁷²¹

Nâfi’, İbn Âmir, Hafs, Ebû Ca’fer’in ثَمَرَاتٍ/meyveler kırâatıyla meyve kelimesinin çoğulu olup meyve türlerinin çeşitli olmasından kaynaklanmaktadır. On kırâatın diğerlerinin kırâatında ise müfred olarak ثَمَرَة/meyve manasındadır.⁷²²

Her iki kırâat ile de mana yukarıda yer verdiğimiz meal ile insicam haldedir.

Zuhruf sûresi 56. âyet:

فَجَعَلْنَاهُمْ سُلَفًا وَمَثَلًا لِّلْآخِرِينَ

“Onları, arkadan gelecek diğerlerinin geçmişi ve ibretlik örneği kıldık.”⁷²³

⁷¹⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 12/293.; trc. 12/268-69.; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl Ve Esrâru't-te'vîl*, 5/39.

⁷¹⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 12/293.; trc. 12/269.

⁷²⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 481.

⁷²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 274.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kırâât*, 8/294-95.; Belfekî, *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 482.; Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 13/5.

⁷²² Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, 13/6.; trc. 13/7.

⁷²³ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 492.

Hamza ve Kisâî tarafından سُلْفًا (sülûfen), on kırâatın diğerleri ise سَلَفًا (selefen) şeklinde okunmuştur.⁷²⁴

Hamza ve Kisâî kırâatı سُلْفًا (sülûfen) okunduğunda ise سَلِيف (selîf) kelimesinin çoğuludur. Diğerlerinin kırâatı ise سَالِفٌ (sâlifün)'ün çoğulu olarak سَلَفًا (selefen)'dir. İki kelime de “daha sonra gelecek olanlar” manasında olup âyetin manası: “*Onları sonradan gelenlerin geçmişi ve bir ibret örneği kıldık.*” olmaktadır. Yani onların daha sonra gelecek kâfirlere örnek olacağı anlatılmaktadır.⁷²⁵

İsmin tekil veya çoğul olarak okunması sonucu oluşan kırâatlarla ilgili olarak bu örneklerle yetineceğiz.⁷²⁶

⁷²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 276.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kirâât*, 8/387-88.; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 493.; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 13/173.

⁷²⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 13/175.; trc. 13/141.; Zemahşerî, *Keşşâf*, 994.

⁷²⁶ Diğer örnekler için bkz. **a.** Yâsîn 36/41 ذُرِّيَّتَهُمْ/ذُرِّيَّتُهُمْ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 12/11-15; trc. 12/14.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 265.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kirâât*, 7/489-90. ; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 443.), **b.** Hucûrât 49/10 إِخْوَانِكُمْ/إِخْوَانُكُمْ (Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 13/565-66; trc. 13/462.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 281.; Hatîb, *Mü'cemü'l-Kirâât*, 9/83-84. ; Belfekî, *el-Kirââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*, 516.)

SONUÇ

Fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda yazdığı eserler ve görüşleri ile İslam dünyasında yakından tanınan, Türkiye’de ise “*İslam Fıkıhı Ansiklopedisi, et-Tefsîru ’l-münîr, et-Tefsîru ’l-vecîz*” gibi önemli eserleri ile bilinen Vehbe Zühaylî, son asırda yetişmiş önemli âlimlerdendir. Akademik anlamda pek çok ilmi ve idari görevde bulunmuştur. Zühaylî, gittiği öğretim seyahatlerinden en uzununu Birleşik Arap Emirlikleri’ne gerçekleştirmiştir. Burada 1984’ten 1989’a kadar beş sene kalmış, bulunduğu zaman zarfında da *et-Tefsîru ’l-münîr*’i kaleme almıştır.

Tefsirini diğer tefsirlerden farklı kılan metodları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Eserde, Kur’ân-ı Kerîm cüzler esas alınarak tefsir yapılmış ve bu iç düzen ile telif edilmiştir. Her bir cilt iki cüzün tefsirinden müteşekkildir. Bu durum, eserden istifâdeyi kolaylaştırmış olup son derece önemli bir yeniliktir.

Tefsirde lüzumsuz dil münakaşalarına yer verilmemiş, Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûl gayesini en iyi yansıtan ve Kur’ân’ın ruhuna uygun açıklamalara yer verilerek, günümüz insanına hitap eden bir üslupta kaleme alınmıştır.

Tefsiri yapılırken kullanılan bütün hadislerin ve rivâyetlerin sıhhatleri ile ilgili olarak da bilgiler aktarılmıştır.

Âyetler, öncelikle başka âyetlerden istifâde edilerek ve hadislerle desteklenerek açıklanmış daha sonra Kur’ân’ın genel bağlamı çerçevesinde tefsir edilmiştir.

Tefsirde Kur’ân-ı Kerîm’den hareketle, gündelik hayata yönelik, fikhî hükümlere ve fikhî mezheplerin görüşlerine yer verilmiştir. Tefsirin bu yönünün ortaya çıkmasında, müfessirin, fıkıh ilimleri ile meşguliyetinin etkisi büyüktür.

Belâgat bölümünde, şimdiye kadar müstakil bir şekilde ele alınmayan Kur’ân’ın i’câz yönü, hemen her âyet ile ilgili olarak ele alınmıştır.

Tefsir edilen bütün âyetlerin, günümüz insanı için neler ifade ettiği, mesajının neler olduğuna maddeler halinde yer verilmiştir. Bu üslûb da tefsirden istifâdeyi kolaylaştırmıştır. Ayrıca bu durum, Kur’ân’ın her dönem ve topluma hitaptaki evrensel yönünü de ön plana çıkarmıştır.

Zühaylî'nin bu eseri, son dönem tefsirleri arasında pekçok yönden öne çıkan kapsamlı bir tefsirdir. Aynı zamanda eserin mukaddimesi, yer verilen Kur'ân ilimleri açısından tefsir usûlü el kitabı olma özelliğine haizdir.

Zühaylî'nin kırâat farklılıklarına, temel kavramlara ve ana meselelere dair görüşlerini ise şu şekilde özetlememiz mümkündür:

Bilindiği üzere yedi harf, Kur'ân ve tefsir açısından mihenk taşı mesabesinde olan bir kavramdır. Müfessire göre bu kavram, kesinlikle yedi kırâat anlamı taşımamaktadır. Yedi harf, Kur'ân'ın nâzil olduğu ilk dönemde insanların âyetleri kolay telaffuzu ve daha kolay kavraması adına verilen bir ruhsattır ve Arapların yedi lehçesini ihtivâ etmektedir. Bugün böyle bir ruhsat bulunmamaktadır. Kırâatlar, resm-i Osmanî çerçevesinde sınırlandırılmıştır.

Kırâatların tevâtürü ile ilgili olarak müfessirin, İbnü'l-Cezerî'nin izini takip ettiği onun sınırlarını yeniden çizdiği sahih kırâat şartlarını ihtivâ eden kırâatları mütevâtir kabul ettiğini ifade etmemiz mümkündür. Bunun dışında kalan şâzz kırâatlarla ilgili olarak ise mütevâtir kırâat karşısında şâzz kırâatların hüccet ihtiva etmediğini belirtmiştir. Bununla beraber şâzz kırâatlardan Kur'ân âyetlerini tefsir noktasında istifade etmiştir.

Son olarak çalışmamızın omurgasını oluşturan kırâat farklılıkları ilgili olarak ise Kur'an kırâatlarının çeşitli olması onun okunmasında büyük kolaylıklar sağlamıştır. Ancak kırâatlar sadece Kur'an'ın okunuşu ile alakalı değildir. Bazı kırâat farklılıkları âyetlerin anlamını da etkilemektedir. Buna göre kırâatlar manaya tesir eden ve etmeyen kırâatlar şeklinde iki kısımda ele alınmalıdır.

Aralarında nüans sayılabilecek farklılıklar bulunan iki kırâat sayesinde aynı anlamın farklı vurguları ya da birbirinden farklı anlamlar elde edilebilmektedir. Kırâat farklılıkları âyetlerin anlamına açıklık kazandırdığı için söz konusu farklılıklar bir tür tefsir sayılabilir. Bu bağlamda kırâat farklılıkları manayı açıklayıp genişletebilir, anlamındaki kapalılığı giderebilir. Yahut kırâatlar âmm olan manayı tahsis, mutlak olan ifadeyi mukayyet kılabilir. Âyetlerde yer alan mücmel ifadeleri de açıklayabilmekte ve manayı daha zengin kılabilir. Bahsettiğimiz özellikler sadece Kur'ân'a has olup Kur'ân-ı Kerîm'in mûciz yönünü bir kez daha gözler önüne seren bir mahiyettedir.

Ele aldığımız tefsirde de müfessir, Kur'ân-ı Kerîm'in bu mûciz yönünden çokça istifade ederek tefsirini telif etmiştir. Son dönem müfessirlerinden olması sebebiyle hem

âyetleri tefsirinde hem de kırâat farklılıklarının meydana getirdiği manalar bağlamında kendisinden önce gelen müfessir ve fakihler başta olmak üzere pekçok âlimden istifade etmiştir. Bu durum tefsiri daha zengin ve kapsamlı hale getirmiştir.

Tefsir, her sûrenin mütevâtir kırâat farklılıkları barındıran âyetlerinin başında yer alan “*el-Kırâât*” bölümünde işaret ettiği farklı okuyuşlar sebebiyle bir nev’i mütevâtir kırâat kitapçığı mahiyetindedir. Aynı zamanda müfessir, metin içerisinde de bu kırâat farklılıklarından istifade ederek kimi zaman âyetin anlamını genişletmek, açıklamak, manadaki kapalılığı gidermek sûretiyle tefsirine yer vermiş kimi zamanda kırâatların âmm olan lafızları tahsisinden, mutlak lafızları takyidinden yahut da mücmel lafızları açıklamasından yararlanmıştır. Bu bağlamda kırâat farklılıkları noktasında tefsirinde sadece mütevâtir kırâatlardan değil daha önce de ifade ettiğimiz üzere şâzz kırâatlardan da istifade etmiştir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm.

Albayrak, İsmail. “Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin Tertîbi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2, sy 3 (2002): 155-64.

Aliyyü'l-İmam, Ahmed. *Tarih ve Dilbilimi Kaynakları Işığında Kur'ân'ın On Kıraati*. Çeviren Süleyman Gürbüz. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2010.

Altıkulaç, Tayyar. “Mushaflarda İmla Problemi”, Osmanlı'dan Günümüze Hüsn-i Hat, Sempozyum Bildirileri, (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 53-64.

Altundağ, Mustafa. “İstanbul Topkapı Mushafı Hz. Osman'a Mı Aittir?”, *Marife Dergisi* 2/1 (2002), 53-87.

Altuntaş, Mehmet. *Kur'an Perspektifin Dünyanın Değeri*. 1. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018.

Apaydın, Yunus. “Mütevâtir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/208-211. İstanbul, 2006.

Atar, Fahrettin. “Muhâlea”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

A'zami, Muhammad Mustafa, Fatih Serenli ve Ömer Türker. *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi: Eski ve Yeni Ahit İle Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. 3. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Bayraktutan, Osman. *Kıraatlerde Tevâtür Olgusu*. İstanbul: Gece Akademi Yayınları, 2018.

———. “Semantik Analiz Yöntemi Açısından ‘Tevâtür’ Kavramı”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2015), 99-119.

Belfekî, Ulvî b. Muhammed b. Ahmed. *el-Kırââtü'l-'aşru'l-mütevâtir*. Editör: Muhammed Kerim. 1 c. Medine: Dâru'l-mühâcir, 1994.

Beyyumî, Muhammed Receb. “Mushaf'ın Yeni İmlaya Göre Yazılması”, çev. Hüseyin Avni Çelik, *İslam Araştırmaları*, 3/1 (1989), 55-60.

Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. 3. Bursa: Emin Yayınları, 2018.

- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan. “Keyfe Sârat Ma’rifetî li’l-Üstaz Vehbe ez-Zühaylî”. İçinde *Buhûs ve Makâlât Mühdâtün İleyh*. Dimeşk: Dâru’l-fıkr, 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*. 8 c. thk. Muhammed Zuhayr b. Nâsir en-Nâsir. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001.
- Çelik, Ömer. *Tefsir Usûlü ve Tarihi*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Çetin, Abdurrahman. *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*. 1. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- . *Kıraatların Tefsire Etkisi*. 1. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.
- . *Kur’an ilimleri ve Kur’ân-ı Kerîm Tarihi*. 3. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- . *Kur’an-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar: -Oryantalistlerin Görüşleri-*. 3. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- . “Kur’ân’ın Farklı Yorumlanmasında Kıraatların Rolü”, *Diyanet İlmi Dergi*. 2001; 4:77-100.
- Çonkor, Burhan. *Taşköprizâdelerin Tefsir Mirası*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Sarf-Nahiv Edatlar*. 22. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. 2. İstanbul: İsam Yayınları, 2019.
- . *Kıraat Farklılıklarının İslam Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- . *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*. 2. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Danacı, Sibel. “Son Dönem Müfessirlerinden Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî’nin et-Tefsîru’l-Münîr Adlı Eserinin Kaynak ve İçerik Açısından Tanıtım ve Değerlendirilmesi”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11, sy 1 (30 Nisan 2020): 451-69.
- Danacı, Sibel. Kur’ân-ı Kerîm’in Metinleşme Süreci ve Sûrelerin Tertibine Dair Görüşlerin Değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 2020; 8(1): 166-138.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. 6. baskı. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Döndüren, Hamdi. “İlâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî el-Girnâtî. *el-Bahrü'l-mühît*, 11 c. Beyrut: Dâru'l-fîkr, 2010.
- Ebû Zeyna, Mansûr. "Et-Tefsîru'l-Münîr li'z-Zühaylî –Dirâsetü ve't-Takvîm-", *Mecelletü Câmiatü'n-necâhi ve Li'l-ebhâs (Ulûmü'l-insâniyyeti)* 27/15 (2013), 2043-2072.
- Erçek, Sabri. -*Aile Hukuku Çerçevesinde- Zühaylî'nin "el-Fikhü'l İslâmî ve Edilletüh" Adlı Eserinde Hanefî-Şâfiî Mezheplerinin Mukayesesi ve Tercihi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Fâri', Muhammed Ârif Ahmed. "Menhecü Vehbe ez-Zühaylî fî Tefsirihî li'l-Kur'âni'l-Kermet-Tefsîru'l-Münîr." *Câmiatü Âli'l-Beyt*. 1998.
- Fârisî, Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr. *el-Hucce fî İleli'l-Kırâati's-Seb'*, 4 c. Lübnan: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2007.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kırâat-ı Aşere*. 1. İstanbul: DİB Yayınları, 2016.
- Fırat Yavuz, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Hacıveviszâde İlim Ve Kültür Vakfı Yayınları. 2018.
- Hatîb, Abdüllatif Muhammed. *Mu'cemü'l-Kırâat*. 11 c. Dimeşk: Daru's-Saadeddin, 2009.
- Hamûş, Ahmet Râtîb. "Sîratü'l-Üstâz ed-Doktor Vehbe ez-Zühaylî el-İlmiyye ve'l-Ameliyye". İçinde *Vehbe ez-Zühaylî Buhûs ve Makâlât Mühâtün İleyh*. Dimeşk: Dâru'l-fîkr, 2003.
- Hilâlî, Muhammed b. Musa Âl-i Nasr, Selîm b. İd. *el-İstîâb fî Beyâni'l-esbâb*, 3 c. Demmâm: Dâru İbni Cevzî, 2009.
- Houran, Osman Said. "Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî (1350-1436/1932-2015)". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14, sy 2 (30 Aralık 2016): 175-78.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. c. 8 Fas: Matbeatü Fezâletü, 1982.
- İbn Ebî Dâvûd. *Kitâbu'l-Mesâhif Kur'an'ın Kitaplaşması*. Çeviren Abdülkadir Karakuş. 1. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- İbn Ebî Meryem, Nasr b. Ali b. Muhammed Ebî Abdullah eş-Şirâzî. *el-Mûdah fî Vücûhi'l-kırâat ve İlelihâ*. thk. Ömer Hamdân el-Kubeysî. 4 c. Mekke: Mektebetü'l-Tevîyyeti'l-İslamiyyeti, 2010.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr 1-2*. 5. Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2016.

———. *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*. 1. bs. 2 c. Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2006.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalâni. *Fethu'l-Bârî Bi-şerhi Sahîhi'l-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî*. c. 8 Kahire: Metbeatü's-Selefiyyetü ve Mektebetühâ, 2015.

İbn. Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *el-Hucce fî'l-kirâati's-seb'a*. Beyrut: Dâru's-şurûk, 1979.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab 1-5*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 2008.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Tarih-i Kur'an*. 3. İstanbul: Böre Yayınevi, 1956.

Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*. 2. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.

———. *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*. 3. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 128. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.

———. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri: - Mufasssal Tecvid -*. 31. baskı. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları. 7. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.

Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, çev. *Kur'an Yolu Meali*. 4. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

Kılıç, Hulusi. *Arapça Dil Bilgisi Sarf*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.

Kılıç, Mustafa. *Kıraat-Tefsir İşkisi Zemahşeri Örneği*. 1. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Kodaz, İsmail. *Tefsiru'l-Münir'de Ulûmü'l-Kur'an Konuları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.

Koyuncu, Receb. *Kıraat İlmi & Takrib Usûlü*. 1. İstanbul: Hacıveyiszâde İlim ve Kültür Yayınları, 2018.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an Ve'l-mübeyyin Limâ Tezammenehû Mine's-sünneti Ve Âyi'l-furkân*, 24 c. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006.

Lehhâm, Bedi' Seyyid. *Vehbe ez-Zühaylî el-Âlim, el-Fakîh, el-Müfessir (Ulemâ ve Müfekkîrûn Muâsîrûn, Lemehât min Hayâtihim ve Ta'rifûn bi-Müellefâtihim Serisinin 12. Kitabı)*. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 2001.

Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı*. 2. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

———. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. 1. Ankara: Otto Yayınları, 2016.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'âtî's-Seb' İlelihâ ve Hıccihâ*. thk. Muhyiddîn Ramazân, 2 c. Dimeşk: Matbââtü Mecmeu'l-lügatü'l-Arabiyyeti, 1974.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî(1992). *El-Câmi 'u's-sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Oğuz, Ahmet. “İlme Adanan Bir Ömür Vehbe ez-Zühaylî.” *Diyanet Aylık Dergi*, 2016.

Öge, Ali. *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*. 2. İstanbul: Hacıveviszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.

Önder, Muharrem. “Şâzz Kıraatlar Ve İslam Hukuku Açısından Değeri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 13 (2009): 163-94.

Önen, Hacı. *Kıraat Tarihi Ve Kıraat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.

Özbek, Ömer. “Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, sy 39 (01 Aralık 2015): 163-81.

Özkafa, Fatih “Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabedinin Tarihi Seyri”, *Marife Dergisi* 10/3 (2010), 307-326.

Özgören, Adem. “Nebe-Nas Sûreleri Arasında Asım İle Diğer İmamlarının Okuyuş Farklılıkları”. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Öztoprak, Sirâceddin ve Kadir Canatan. *Kur'ân Kıraatı -Kıraat-ı Aşere-*. 2. Cağaloğlu, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.

Râzî, Ebû'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihul-Ğayb*. 32 c. Beyrut: Dâru'l-fîkr, 1981.

Rippin, Andrew. “Kur'an 7/40: Deve İğnenin Deliğinden Geçinceye Kadar”. çev. Mehmet Dağ, Ömer Kara, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy 2 (2002):1-7.

Salih, Subhi. *Kur'an İlimleri*. çev. M. Sait Şimşek. Konya: Hibaş Yayınları, 1982.

- Süyûti, Ebû'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân*. 6. Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2018.
- Şahin, Abdus's-Sabûr. "Kur'an Tarihinde Yedi Harf Meselesi", çev. Tayyar Altıkulaç, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, 12/2 (1973), 67-72.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 25 c. Kâhire: Dâru Hicr, 2001.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr*. c. 8 Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1994.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvîd Istılahları*. 4. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Tetik, Necati. *Başlangıç IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*. 1. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Ünal, Mehmet. "Kıraat Kriterleri Bağlamında Kıraatların Tevatürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı". *Milel ve Nihal* 8, sy 3 (01 Eylül 2011): 77-114.
- . *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- . *Zeydiyye'nin Tefsir Anlayışı*. 3. Ankara: Yayınevi Yayınları, 2014.
- Yıldız, Sinan. "Vehbe Ez-Zühaylî'nin et-Tefsîru'l-Münîr Adlı Tefsirinde Belâgat İlmi Uygulamaları". İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Yurdagür, Metin. "Tâğût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/372. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-tenzîl Ve 'Uyûni'l-ekâvîl fî Vücûhi't-te'vîl*, 3.b Beyrut: Dâru'l-Meârif, 2009.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 2 c. Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2012.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân*. 1. Çeviren Halil Aldemir. 2 c. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhu'l-Hanefî el-müeyesser*. 2 c. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2010.
- . *el-Îmânu bi'l-kazâ ve'l-kader (91 Soru 91 Cevap)*, Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 1999.

- . *el-Ukûbâtü's-şer'iyye Ve'l-akziyye Ve's-şehâdât*. Libya: Vakfû'l-menheci'l-mükarrar li-külliyeti'd-da'veti'l-İslâmiyyeti 1991.
- . *el-Vecîz fî Usûlü'l-Fıkh*. Dimeşk: Dâru'l-fıkr, 1999.
- . *Et-Tefsîru'l-Münîr Fi'l-Akîdeti Ve'Şerîati Ve'l-Menhec*. 17 c. Dimeşk: Dâru'l-fıkr, 2009.
- . *et-Tefsîru'l-vecîz Alâ Hâmişi'l-Mushaf*. Dimeşk: Dâru'l-fıkr, 1993.
- . *Tefsîrû'l-Münîr*. 15 c. çev. Ahmet Efe vd. İstanbul: Risale Yayınları, 2019.
- . *et-Tefsîru'l-vasît*. 4 c. Dimeşk: Dâru'l-fıkr, 2015.
- . *Fert ve Toluma Kur'an'ın Mesajı*. Çev. Halil İbrahim Kutlay. İstanbul: Erkam Yayınları, 2017.
- . *Fıkıh Usûlü*. çev. Ahmet Efe. İstanbul: Risale Yayınları, 2014.
- . *İslam Hukukunda Savaş*. çev. İsmail Bayer. Erzurum: İhtar Yayınları, 1996.
- . *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*. 10 c. çev. Ahmet Efe vd. İstanbul: Risale Yayınları, 1992.
- . *Mekânetü'l-Kudüs fî'l-edyâni's-semâviyye*. 1 b. Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2001.
- . *Nazariyyetü'z-zam'ân ev ahkâmu'l-mesûliyyeti'l-medeniyye ve'l-cinâiyye fî'l-fikhî'l-İslâmî (Dirâsetün Mûgâranetün)*. 9 b. Dimeşk: Dâru'l-fıkr, 2012.
- . *Nazariyyetü'z-zarureti's-şer'iyye*. 4 b. Beyrût: Müessesetü'r-risâleti, 1985.

KİŞSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	: Sibel DANACI
Doğum tarihi	: 07.10.1995
Doğum yeri	: Çankırı
Uyruğu	: TC
E-mail	: sibeldanaci1995@gmail.com
EĞİTİM	
Lise	: Çankırı Hacı Murad-1 Veli Anadolu İmam Hatip Lisesi/2013
Lisans	: Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/2018
Yüksek lisans	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı/2018-2020 :